SAS

VEGYES TÁRGYU

IRATOK

AZ

OLVASNI ÉS TUDNI MÉLTÓ

MINDEN ÁGAIBÓL.

TÖBB TUDÓSOKKAL EGYESÜLVE

KIADTA

THAISZ ANDRÁS.

XI. KÖTET.

PESTEN,

KÖNYVÁROS WIGAND OTTO SAJÁTJA.

Megjelent October 18. 1832.

304278

Csak mindenoldalu vizsgálat által lelhetni fel az igazságot, 's ez csak a' gondolatok legszabadabb közlése által valósulhat. Hol a' beszéd korlátos, ott rab a' nyelv 's csak rabként szól.

Gróf Széchenyi István
Hitel.

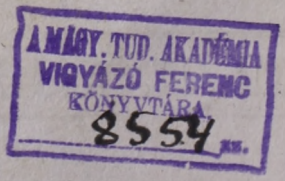

Nyomtatta Landerer Pesten.

FOGLALAT.

	lap
Levelek Somogyból. Horváth Elek	1
Szülőjim sirjánál. Vaskapui Kapuy Károly	45
Emlékeztetés. Árvaffy Béla	46
A' honni és idegen gyümölcsfa. Lencsés	48
Töredékek és aphorismok (B...e után). D***	49
Adni Miért látni előbb a' jót? Hasznos álom } Hrabovszky Dávid	55
A' természet tiszta szemléléséből meritett észrevételek a' magyarországi járvány epekórságról. Zágoni Barra István	56
Elegendő ok. Th.	99
Az uralkodók és nemzetek. Th.	—
Magyar Leonidas. Fel-Apáthi Molnár Sándor	100
Primás herczeg és kardinál Rudnay Sándorra. H. I.	124
Ürényire. (Némelly javitásokkal). Ponori Thewrewk József	—
Jefferson Tamás. Ludvig János	125
A' kettős viadal (Rousseautul)	133
Emlékczim Időjóslat } Ponori Thewrewk József	135
Példázatok (Winter után) Szeghalmy Sándor	136
Fojboszhoz, némelly újabb kritikoszainkhoz	143
Rőtfire. Ponori Thewrewk József	—
Különös járvány, Fel-Apáthi Molnár Sándor	144
Töksi végrendelete (Kevés változtatással). Ponori Thewrewk József	—
Zrinyi hőshalála Sziget várában September 8kán 1566. Nagy szinezett kép, Tomala Ferdinánd müárosnál Pesten, ajánlva Felséges Vdik Ferdinánd magyar királynak. Th.	145
Elmefuttatás. Sebők	146
Jelentés a' Sas folytatásáról. Thaisz András	147

Levelek Somogyból.

Horváth Elek utazása Vasból Somogyba 1827-dik eszt.

Türje Szala várm. Sept. 11-kén 1827.

Kedves Barátom!

Haladok már Szombathelytől, ifjuságom boldog éveinek kellemes helyétől, szives barátim kedves gyülekezetétől, — elmém tökélletesedésének műhelyétől. — Sorsom elszakaszta tőletek, kiket forrón öleltem: 's ámbár nékem a' hivatal, mellynek elfogadására megyek, mindenek közt legkellemetesebb; minthogy természeti hajlandóságomnak egyenesen megfelel; mindazáltal hathatósan érzem azon csendes fájdalmat, melly vesztésteket kesergi szivemben. Eleven szinekkel festi előmbe a' képzelődés azon hamar lefolyt órákat, mellyeket naponként veletek nyájasság 's tiszta baráti érzés között töltöttem. Most is fülemben hangoznak amaz enyelgő szózatok, mellyeket öszveforrott hüségünk bizodalmas nyiltszivüséggel ejtetett, 's hallom azon igéket, mellyeket a' képmutatást nem ismerő ajkak repitének. — De már elmultak ezek is, mint mindenek e' változó világon. Ti folyvást a' roppant római világ bámulandó dülédéki között mulatjátok lelketeket Szombathely vidám kebelében, én sietek Somogy földére, mellyet Zrinyi hős vére dicsőitett; ugy rendelé az ég, hogy ti ott, én pedig itt fussam az élet tövises pályáját.

Feljutván a' kámi magas dombra, noha a' természet minden játékival himezett 's viruló rétekkel tölt völgyek, a' Rába tekervényes folyamjá-

AKADÉMIA KÖNYVTÁR

val, 's a' meszsze terjedő róna számtalan helységeivel egyéb itt történt utazásaim alkalmával gyönyörü tekintetet nyujtának előmbe, 's lelkemet egy édesen olvadó andalgásba meriték; most a' természetnek ezen ékes theátruma magára nem vonhatá figyelmemet; — mert még egyszer és utólján előmbe tünt Szombathely egy fényes ábrázolatban, 's vele minden ott töltött vidám napjaim egyszerre. — Látám a' roppant anyatemplomnak pompás épületét sudár tornyaival méltóságosan emelkedni a' város egyéb csinos épületei felett, 's jobbjáról az ékes püspöki házat, az én kegyes jótévőmnek lakhelyét, és hálás érzetem könnyeket gördítvén arczomra, áldást esdeklék a' nemes lelkü nagy férjfiura, a' megye példás, ügyes, bölcs fő pásztorára. Látám a' templom baljáról a' nevendék papság jeles épületét; 's az abban lakó 's néha oda gyült szép lelkeket, — titeket kedves barátim ölelni vágyván, karjaimat kinyitám; de helyettetek a' lágy levegő lebegett azok köztt. — Ámbár világosan ki nem különözhetém, de ugy tetszik, a' vármegye roppant épülete mintegy láttatá azon szomszéd házat, mellyben te édes K** lakol, 's hol a' két J*val, M*kal 's több szives jó barátinkkal oszlatánk gyakorta gondjaink, bajaink fellegit. Egyszerre feltünt előttem a' praemonstratensis urak csinos háza is, 's az ezen rendben lévő sok jó barátim édes emlékezete, néhai örömmel tölt napjaim viszszaérkezte gyönyörködteté lelkemet annak látására. Még egy tünet a' Sz. Ferencz szerzete fényes tornyára, 's Domonkos fijainak megaggott templomára! — 's nincs többé szemeimnek miben gyönyörködniök! — kocsim gyorsan halada a' Mindszentig nyuló nyires dombon, szemeim a' kedves nézésben, elmém a' képzelődésben szinte kifáradt, — 's im végképen eltünt a' város! — Még egy sohajtás repüle ajkamról, szemeimben könycseppek rengének, és szivem körül egy édes fájdalom keringe. Szinte elandalodtam, 's hidd el, ollyanná lettem, mint ama'

hiv szerető, ki hoszszabb időre elhagyván érzékenyen kedvelt mátkáját, melegen érzi karjai közül lett kifejtődését. Még akkor is egy édes sajgást éreztem szivem körül, midőn szeretett hölgyemnek ezen szava: „minő helység ez előttünk, melly két tornyu templomát egy hozzá ragasztott nagy épülettel olly pompásan emeli a' dombon?“ — mintegy álmomból ébreszte fel. Álmaimat ismét egy hoszszas fohászkodás oszlatá szét, 's kevés pillantat alatt a' két tornyu templomhoz kapcsolt préposti épületben valánk Türjén a' vendégszerető jószivü praemonstratensiseknél.

Ha kivántam volna is tovább folytatni utamat, nem engedék azt ezen lelkes, szives barátim. Megtelepedénk tehát, 's minekutána a' residentia körül elterjedt gyönyörü, de nem épen pompás kertet barátságos beszélgetések között eljártuk: megtekinténk a' nem épen bujálkodásig piperézett, de felette csinos, tiszta és alkalmatos praelátusi lakást. Látám itt jól eltalálva néhai Buday prépostnak komor, 's a' rend utólszori viszszaállittatása idejében volt derék Harsányi prépostnak nyilt szivet áruló képét; de figyelmemet leginkább magára vonta a' mostani fő tiszt. prépost Gyöngyösy Pál urnak, kinek, mint tudod, forró tisztelője vagyok, mester kézzel rajzolt, és szinte szóllásig eltalált képe. — Az ő derült magas homloka, mosolygó ábrázatja, emberszerető tekintete megujitá bennem azon időknek kellemes emlékezetét, mellyeket, midőn a' Szombathelyi gymnásium igazgatója volt, olly sok kedves órák közt tölték társaságában, és szép erőnyi, mint nemes lelkének megannyi tanuji, inkább és inkább gyujták szivemet tiszteletére. — Végre elérkezék a' vacsora ideje, 's rég nem látott kedves barátimmal az igaz magyar izlésre készült étkekből jóizün falatozván, majd csaknem éjfélig mulatánk; mert észrevehetetlenül halad az idő, 's végetlen a' beszéd a' szives barátok között: szemeink azonban csukódni kezdvén, nyugodni mentünk. Nyugod-

junk tehát ez uttal levelemben is. Holnap, ha felébredhetünk, többet. Addig is Isten veled! —

Türje September 12kén 1827.

A' jó barát ollyan, mint a' szüntelen csevegő veréb; meg nem szünik mindaddig csiripelni, mig valami erő halgatásra nem kiszti. Ollyan vagyok én most: meg nem elégedhetem azzal, mit az este lenyugtom előtt irtam; vedd ahoz még ezt is, mellyet felébredve irok, 's lásd ebből, hogy fektemkor, keltemkor csak te vagy (azokon kivül, mellyekkel a' mindenhatónak tartozom,) tárgya gondolatomnak, édes mulatsága szivemnek. Érzem — érzem hathatósan kedves barátom! mi igazán szóllott a' római ékesszóllás atyja, midőn azt mondá: „a' szeretetnek és jóakaratnak megszüntével az életnek minden örömei megszünnek;" azért hiven követem azon tanácsát is, melly szerént azt javasolja, hogy szükségképen kell magunknak mindenkor egy ollyant kiválasztanunk, kit szivből szeressünk. Téged nem most, hanem még gyermekkori boldog időnkben választálak ki, 's barátságunk költsönös édes érzete az ifjuság virányos tavaszán keresztül mindég inkább lelkesedve vezetvén bennünket, meg nem csükkent, hanem most, midőn már éltünk nyarára jutottunk, hathatósabban lángol kebelünkben; mert már most az érettebb 's tapasztalásokban tanult elme nyilván megismerteti velünk azon igazságot: hogy nem élet az élet barátság nélkül. — De közelebb tárgyamhoz!

Nem valál még Türjén; elhiszem: szeretnéd azt látni. Ime teljesedjék szándékod. Képzelj magadnak egy széles jól elkészitett országutat, mellyet két oldalról egy agg, de ritkán nőtt erdő veszen körül 's dombnak emelkedik, mellyre felérvén az erdő megszünik, jól munkált szántóföldek tünnek elő; mellyeknek végében igen közel nyilik egy szalmafödelü házakkal rakott hosszu utsza, 's amodább egy magasabb dombon látszatik egy nagy épület két tornyu templommal, 's

több csinosabb épületekkel. Ez Türje, Szalának nem megvetendő mezővárosa. Lakosi Magyarok, 's félig megmagyarosodott Svábok. Szép és nagy kiterjedésü hasznos erdeji, alkalmas termésü homokos földje, jó bort 's gyümölcsöt tenyésztő hegyei nem kevessé ajánlják. — A' szomszédságban déli napkeletre fekvő Sz. Grótot, hajdan ama' pártos Hagymásy Kristófnak, ki egyszersmind Sz. Grót várának kapitányja is volt, uradalmát és Szalabért innen igen szépen láthatni. A' két tornyu helyes templom, melly az angyaltól üdvözlött sz. szüz tiszteletére szenteltetett; 's a' praemonstratensis rend préposti szép 's egyszerü pompával készült épülete egy dombon fekszik, 's az utazónak igen gyönyörködtető tekintetül szolgál. Ez egy emeletes négy szárnyu tágos, tiszta, csinos és igen világos épület, mellynek déli szárnya a' praelatusi lakást foglalja. Hajdan, midőn Bocskai pártütő serege pusztitá a' hazát, 's kárhozatos fegyverét rokon vérrel fertőzteté, Hagymásy Kristóf, ki annak veszélyes zászlója alá állott, az akkor itt élt jámbor szerzeteseket kegyetlen gyilkolásainak véres áldozativá tévén, 's részszerént elkergetvén, lakhelyöket jószágaikkal együtt elfoglalá, mig végre Batthyány által viszsza nem helyeztetnének. Békével birák azután szinte József császár idejéig, mellyben mint több más szerzetesek, eltörültetének; — végre, mint tudod, a' most uralkodó kegyes fejedelem által viszszaállittatának, hogy honunk ifju polgárait a' tudományokban és jó erkölcsökben neveljék, melly rendeltetésöknek mi pontosan megfelelnek, bőven tapasztalánk Szombathelyen.

Látám itt a' nyári ebédlőben (mert két illy szoba van ezen épületben, egyik deszkákkal padlatolva földszint, a' konyha mellett, 's ez a' téli, a' másik palakövekkel (schistus) kirakva az emeletben, 's ez a' nyári) látám, mondom, a' nyári ebédlőben képét emlitett Hagymásynak, kinek morez tekintete nyilván hirdeti dühös lelké-

nek vonásit. Ennek alacsony telhetetlensége, melly birodalmait minden igazságtalan módokkal nagyitani vágyék, tette öldökléseinek irtozatos áldozatjává Ujlaky veszprémi püspököt is, a' Türjéhez közel fekvő, de már omladék sümegi várban; midőn azt Horváth Bálint Hagymásy czimborás küldöttje fokosával homlokba vágván, életétől megfosztotta. Azomban Némethy Gergely, ki Türjéhez nem meszsze tanyázott, megtudván a' gyilkosságot, dandárával Sümegre sietett, 's a' várt elfoglalván, Hagymásy czélját megsemmisitette. Innen mentek azután ezen pártosok Szombathely ellen, mellyet, megrettenvén a' gyáva lelkü Tury Ferencz, minden ostromlás nélkül általadott. — Látod e, hogy még a' történetek is viszszavezetnek Szombathelyre? — Navita de ventis. — De mégis, maradjunk még egy kevessé Türjén, 's ha majd egy óra mulva elindulok innen, akkor induljon hozzád levelem is, hogy midőn én tőled ismét tovább haladok, az legyen legalább nálad helyettem.

Drinóczy György, ki ezen préposti birtoknak mostani gondviselője, most is az a' kedvezést mutogatni nem tudó, de annál egyenesb lelkü barát, ki mindég volt. Ő tüzes gazda, 's a' botaniának nagy barátja. Tele szobája foliánt nagy kötetekkel, mellyekben papiros közt tartja virág-és fügyüjteményjét. Körülötte hevernek a' botanicus könyvek. A' virágok lesajtolásában és szaritásában szinte békételen. Jóizüt neveték, midőn minapi itt létemmel egy vastag száru, nagy kalapu bársonyszin virágot egész óráig szinte veritékezve láték általa melegitett téglázó vassal lapittatni, csakhogy minélelőbb száraz gyüjteményjei közzé tehesse. Ő kertész is nagy. Egész gyönyörüséggel nézém két öl magasságu csitkeveszszőkbe szemezett és oltott sok nemü piperés rózsájit. — Kopics Ignácz a' házi gazdaságot igazgatja, 's vendégeit szives barátságával szinte halmozza. Szabó János, kötelessége pontos és ügyes teljesitése mellett nyá-

jas, vidámkedvü, társaságos férjfiu, ki mindenkit kaczagásra fakaszt a' nélkül, hogy a' tiszta erőny fedhetetlenségét csak gondolattal is sértené; nem szinlett egyenességét derült képe is mutatja. Ez a' lelki hivatalt vezeti, ő ezen városnak fáradhatatlan buzgó plebánusa, derék poéta 's lelkes magyar literátor, kinek több miveit olvashatád már a' felső magyarországi Minervában. — Kellemes vala köztök lételem; — de a' lovak megérkezének, 's nékem szükség vala utamat folytatnom: itt kell ezen derék férjfiakat is hagynom, 's veled is beszédemet félbeszakasztanom. Keszthelyen több napokat kivánok tölteni. Élj addig is, mig ismét tudósitlak, frisen 's felőlem emlékezve.

Keszthely September 13-kán 1827.

Kedves barátom!

Elindulván Türjéről a' szőlőhegyek között Sümegre vezető póstauton, melly itt nagyon homokos, de a' dombra felérvén, igen jó, menénk egy kis ideig; de tüstént, hol a' szőlőhegyek végződnek, utunk jobbra csavarodék, 's Rendek-Sümegnek és magának Sümegnek kellemes látása szép képet rajzola előnkbe, mig végre merő hegyekre, és völgyekre jutánk, mellyeket a' rengeteg erdők terebélyes nagy bükkökkel töltve lepének. Lángadozék lelkem hevében, 's forrón ölelni vágyék Kisfaludy Sándort, midőn balra egy rengeteg erdővel boritott hegynek keleti részén Tátika omladozott várát megsejditém. Végre Karmacsra érkezvén, nem sokára azon tul Rezi hegy aljára, hol ismét Rezi vár düledéke gyujtogatá bennem a' nemzeti tüzet, innen a' keszthelyi temérdek kiterjedésü szőlőhegyek alá érénk. Hölgyem még soha sem látván a' magyar tengert, szinte repesett örömében, midőn mondám neki: hogy nem sokára elterjed előttünk annak gyönyörü látományja, 's mig külömbféle tárgyakról enye-

legve folytatánk beszélgetésünket, ime felbukunk a' domb legmagasabb tetejére, 's e' pontban a' Balatont is fényleni látánk a' nap sugáraiba. Minő érzést gerjeszte ez illy tüneményt soha nem látott hölgyemben, csak abból is képzelheted, hogy én, ki e' gyönyörü látásban már több izben részesülék, soha lelki felemelkedés nélkül nem jutok e' látó pontra. Mig ebben én és hölgyem 's velünk kisded gyermekeink is gyönyörködnének, feltünik a' keszthelyi hajdani Fára templomnak magánosan álló zömökös tornya, fel ama' halhatatlan Festetics Györgynek kastélya 's tágos kiterjedésü kertje az egész várossal, és csakhamar elérénk a' praemonstratensisekhez.

Egészen eltelék szive örömében a' ház 's gymnásium igazgatójának Söjtörynek, az én példátlan jószivü 's fedhetetlen erkölcsü barátomnak; de mind ennek, mind az egész társaságnak szives barátsága engem sem kevessé érzékenyitett el. — Midőn literator literator baratival jön öszve, elgondolhatod, mi édes érzetek közt haladnak az észre sem vehető órák, ha sok illy kedves napjainkra viszszaemlékezel. Alig veheténk időt magunknak, hogy Keszthely nevezetes részeit megláthatnánk, de kiváncsi vágyom csakugyan szenteltete időt arra is.

Megtekintém a' halhatatlan Festetics Györgynek felette jeles és gazdag könyves tárát, mellyben örökös lakásomat óhajtám. Két folyosóformára készült emeletre vezetnek a' diszes munkával állitott lépcsők a' könyvekhez; a' szoba boltozatja felette magas, mert a' föld szinétől mind a' két emelet szinte a' tető beljéig emelkedik. A' gyüjtemény igen jeles mind a' régiebb, mind az ujabb mivekre nézve, mind a' nyelvek tekintetében. Ugy értém, hogy gróf Festetics László a' halhatatlannak fija 's Keszthely mostani birtokosa, néhány ezer uj könyvekkel kivánja azt szaporitani. Szerettem volna a' pénzgyüjteményt is megtekinteni; de ahoz ez uttal nem férheténk; mert

a' gróf Bécsben vala. — Ezen könyves tárt egy nagy 's igen jól készült föld golyóbisa is ékesiti. Itt láttam azon mivpéldányt (modell), melly a' dicső György emlékezetére állitandó valóságos egyiptomi izléshez alkalmaztatott 's görög rendü oszlopokon álló obeliscust ábrázolja. Ez egy fejedelmi alkotmány leend, 's valóban olly hamvaknak, mellyeket födni fog, méltó épitménye. — A' dicső Zrinyieknek csáktornyai várban találtatott régi festett képeit a' most uralkodó gróf igen finom mesterkézzel 's nagy szorgalommal lemásoltatá; gyönyörködve nézém azokat is ezen könyves tárban, 's kérném a' derék grófot, hogy felesebb illyes gyüjteményre is terjesztené figyelmét. Ugyanezen könyves tárban láthatni a' fegyvergyüjteményt is, melly hasonlóul sok jelességeket mutat: a' többi között mutattatott egy magyar tiszt által Lipcsénél lekonczolt franczia fő tisztnek ezüsttel gazdagon megfuttatott réz pénczélja, sisakja és kardja.

Innen az udvari kápolnába menénk, melly Sz. Zsófia képe alatt az isteni bölcseség tiszteletére van szentelve, 's drága remek készülete, fényes tekintete, 's mind a' mellett gyönyörü egyszerüsége által szent borzadásra gerjeszti a' figyelmes nézőt.

Elhagyván a' kastélyt, megnézénk a' temérdek kiterjedésü mindennemü külföldi 's honi fákkal, gyümölcsökkel 's növőtényekkel szinte elárasztott 's több osztályokra különözött kertet, 's Európának minden tartományjaiból öszvegyüjtött szőlőnemeket. Figyelmemet magára voná ezen kertben mindjárt közel a' kastélyhoz ama' terméskőből épitett kut, mellyből remek munkával készült két óriási oroszlány tátott szája okádja a' vizet. — Nem kevessé bámultam azon is, midőn sok elcsonkitott százados fákat pillantván meg, csonkittatások okát tudakolnám, 's értém, hogy iszonyu munkával és költséggel százados helyökből kivetetvén, ide tétettek által a' nélkül, hogy

csak egy is közülök elszáradott volna. *) Ime baratom! mit véghez nem vihet az erő 's emberi munkásság! — labor improbus omnia vincit. — A' georgiconi jeles intézetet, melly Györgyöt főképen halhatatlanitá, leirnom nem szükséges; mert azt ha nem láttad is, felőle eleget olvashatál.

A' mint a' fenéki révhez megy az ember, nem meszsze a' Balatontól látni omladékait a' hajdani keszthelyi várnak. — Senkinek Keszthelyen szőlőn kivül birtoka nincsen, sem jobbágyi sessiókra az uradalom e' helye felosztva, minden a' földesuré Nagy számu nemesség lakja Keszthelyt, melly borkereskedésből 's többnyire fuvarozásból él. A' Zsidókat kivéve ezen város lakosi Magyarok és tiszta beszédüek.

Legyen elég ez mára kedves barátom! Nem is fogod már most olvasni irásomat mindaddig, mig rendeltetésem helyére nem érek; mert itt hoszszas munkálódásim után egy kevessé szabadabban kivánok mulatni, 's minden gondtul menten vigadni, hogy igy testemmel lelkem is kipihenvén magát, uj erőre kaphassak, 's nagyobb ügyességgel kezdjek azután ismét munkálódásimhoz. Élj és szeress!

Kaposvár Septemb. 18-kán 1827.

Felejthetetlen barátom! Megérkeztem végre a' mult éjfélben Kaposvárra, és ime sietek teljesiteni fogadásomat. Három napot tölték Keszthelyen, 's csak egynek tetszett, Söjtöry minden igyekezetét arra fordità, hogy nálok töltött időmet kellemetessé tegye. Kimentünk egyik nap a' nevezetes keszthelyi szőlőhegyeket megnézni. Valamint minden gazdaságok a' keszthelyi lakosoknak egyedül csak abból áll, ugy minden erejöket és munkájokat is egyedül csak erre forditják; el-

*) Ezen bámulásra méltó munkát, még pedig nem téli időben, a' most itten Pesten lakó 's nemes rózsájiról, valamint egyéb ritka virágairól hires nemes Bene Gergely ur vitte végbe.

Th.

gondolhatod azért, mi hangosan hirdeti minden szőlőtőke az industriát. — Meglepénk ezeket mint a' seregélyek, 's a' jószivü keszthelyiek halmozák reánk a' szőlőt és szilvát. — Itt is, mint általjában egész Szalában, szentül megtartatik az a' szokás, melly a' vendégszeretésnek tagadhatatlan bizonysága: semmi idegen el nem megy valamelly hajlék előtt a' nélkül, hogy falatozásra és italra annak tulajdonosától be ne édesgettetnék. — Már végre szinte kerültük azon helyeket, hol pinczét láttunk, nehogy a' sok jószivüség egészségünk csorbulását okozza.

Szent Mihály hegyét, melly a' többi hegyektől különözve egészen a' Balaton partján emeli fel kerekded kopasz fejét, megtekinténk. Déli oldalán, a' Balaton felé, ezen hegynek sziklájában egy mély barlang látszatik, mellynek üregébe Söjtöry barátom vezetése után bé akarék menni; mert igen kellemesek a' természet illy tüneményi előttem, de a' mint bementem, temérdek sok kigyók hömpölyögtek be előttem, és ismét mások a' szikla hasadéki közül kandikáltak velem szemközt; levetkezett bőreik pedig szerte lógva látszatának. Természeti irtózásom első anyánknak ezen csábitójától minden tetemimet borzadásba hozta, 's a' barlang belsejének megvizsgálásától minden kedvemet elvette. De azonkivül is majd minden lépésre más meg más kigyó fetrenge előttem. Sokáig tehát itt nem késvén, felsieténk a' hegyre, mellynek tetején Sz. Mihálynak szentelt együgyü kápolna áll. Itt már a' csuszó tünemények nem alkalmatlankodván, gyönyörködve legeltetém szemeimet a' körülfekvő természet bájló szépségében, melly mindenfelé ujabb és ujabb pompás öltözetben adja elő magát. Itt a' magyar tenger csendesen uszkáló hullámi ragyogának a' nap sugáraiban, amott a' tulsó parton Somogy Balaton melléki helységeinek tornyai fehérkedének a' levegő kékes szinében. Ezen hegynek keleti részén látni még

falait a' hajdan itt rejtekezett remeték lakásának, mellynek környékét sombokrok töltik el.

Innen viszszamenénk a' szőlőhegybe, egy szives keszthelyi lakoshoz halászlére meghivattatva. Ennek mi Vas vármegyében csak hirét hallánk, de azt a' jóságot, mellyet ez a' szájjal éreztet, nem is képzelheted; pedig mi együgyü annak készitése! — Öszveszednek tudniillik mindennemü halat, 's annál jobb, minél többnemü kevertetik öszve: ezeket darabokra metélvén, bográcsba rakják, 's megsózván, egy egész paprikát 's fél marok vörös hagymát közibe hintnek, 's ekképen a' bográcsba befojtván, tulajdon gőzében párolják. Annakutána egy kis sárgás rántást csinálnak, mellyet vizzel kevert vörös borral, mellybe ismét petreselymet és kakukfüvet hánynak, felöntik, 's egyszer felforrni engedvén kitálalják. Valamint igen egyszerü ennek készitése, ugy ize felséges. Itt jól mulatván, viszszaindulánk, 's utunkban a' most uralkodó gróf kisaszszonya által épitett együgyü mivü, de annyival ügyesebb mesteri kézzel készült Sz. Ilona kápolnáját a' szőlőhegyek kezdeténél megvizsgálánk, külső alkottatása az épitésmesterségnek legfinomabb izlésü munkája kerekded formába öntve; homloka csinos kőoszlopokon nyugszik. Az oltáron Sz. Ilonának kőből igen ügyes kézzel faragott nagy álló képe látszatik, 's a' jól talált mivet nem ismerőben is tiszteletérzést gerjeszt pompás tekintete. — Ekképen testünket lelkünket váltig gyönyörködtetve viszszatérénk, 's a' derék egyenes lelkü Ruszek József apátot meglátogatánk, ki minekutána, még eddig előttem legtökélletesebben készült magyar grammaticáját és philologiai munkájit előmutatván, azokból sok helyeket felolvasa, áltmenénk praemonstratensis barátinkhoz, folytatván mulatságinkat.

A' klastrom (mert azelőtt Sz. Ferencz szerzetes atyáji lakták) mellyben a' gymnásium 's praemonstratensisek lakása vagyon, elég erős, de

régi épittetése korához alkalmaztatott rendetlen négyszögü setét épület két emeletre. A' tanitó uraknak házi mulatságára szolgál a' klastrom és templom körül lévő kert, mellyben a' halastó szomoru füzekkel beültetett árnyékos partja kedves ülőhelyem vala.

A' vacsorát nyájas beszélgetések között elvégezvén, még jó ideig beszélgeténk; gyakran emlékezénk felőled is, mert örömmel mulatja magát az emlékezet is ollyan tárgygyal, melly kedves előtte. Végre egész napi szétjárkálásunk testünket jóformán kifárasztván, csakugyan éreztük, hogy szemeink csukódni vágynak, mellynek okáért egymástól elválván, nyugodalomra menénk. — Engedd hogy ennek emlékeztével végezzem levelemet, 's mit még Keszthelyről mondani akarok, máskorra halaszszam. Élj frisen!

Kaposvár Septemb. 29kén 1827.

Lelkem kedvellte barátom! Nem akarám a' minap tömöttebb levéllel terhelni a' póstát, vagyis inkább téged annak fizetésében: félbeszakasztám, miket még szivem sugallott volna keszthelyi mulatságomról. — Nem eléglénk meg a' szőlőhegyek napesti bejárását, elmenénk ujra a' sziklás hegyek kopárit is bejárni, 's azoknak gyökerénél a' Balatonra dülő réteknek és gyümölcsösöknek megmérhetetlen vizfakadásait megszemlélni. Gyakorta talál az ember itt ollyan gömbölyü száju nyilásokra, mellyek mocsáros vizet serkedeznek fel, 's olly feneketlen mélységüek, mint ama' nyilás vala Rómában, mellybe a' buta varázslásnak vakon hivő Curtius honja szeretetének lángaló buzgóságából bele ugrott 's örökre elenyészett; és pedig ezek nem épen partján a' Balatonnak, hanem távulabb attól a' hegyek gyökereinél látszatnak. — Ezen tájon tapasztalják a' révészek és halászok, hogy magában a' Balatonban számtalan helyen források bugyognak fel, mellyek többnyire melegek.

Buzgó botanicusnak irám a' multkor Gyurít, de bezzeg határtalan kedvellőjire akadék annak a' lángtermészetü nyiltszivü Hutterban és szelid ártatlan Szencziben. Ez a' latán grammaticát, amaz a' római ékesszóllást tanitja a' keszthelyi gymnásiumban. Fáradhatatlanul mászák ezek meg a' legmagasabb kopár 's bokros erdős hegyeket, 's egyszerre megjelenének a' soknemü virágokkal, füvekkel. Gyüjteményjöket nézém 's felette gazdagnak találám. Hutter jövendőre Olaszországba készül botaniai tapasztalásának 's gyüjteményjének szaporitása végett. — Nagy tekintetet érdemel ennek válogatott könyvtára is, melly a' leghasznosabb és ritkább könyvekkel pompás kötésekben tündökölve bujálkodik. Annyira bele merültem ezeknek futó áltnézésébe, hogy majd már el nem kábultam. — Ő nagy szorgalommal kiszedé már azoknak virágait, mint a' méh a' virányos rétekét, 's hasznos előmenetellel igyekszik azokkal tanitványjait megismertetni. — Vajha minden iskolai oktatók követnék példáját, 's ne csak a' kirendelt tanulmányok lármás és gyakorta sótalan foglalatját kurjonganák ifju polgaraink füleibe, hanem ismertetnék meg a' hajdan 's mostani kor tudományos hőseinek valódi kincseivel! — Igaz, hogy általánosan véve babot hánynánk a' falra, de azokban, kik választóttak 's az ég kedveltjei, bizonyosan felgyujtanók a' genienek rejtett szikráját. — Ezen tárgy nekünk, kik az ifjuság nevelésében fáradozunk, nem kevés gondolkozásra nyujt alkalmat; — de vajha olly kedvező körülmények is ölelnének, hogy illy nemes czélra sikeresen törekedhetni bővebb jövedelmekkel segittetnénk; — 's minden profanusokat kizárva, az oktatói és nevelői kimerithetetlen nagy 's fényes hivatalra csak azok választatnának, kiket maga a' természet 's fáradhatatlan munkásság arra készitett!! — Valóban óhajtanám barátom! hogy a' tanitói szerzetes rendekben is ezen hivatalokra csupán csak azok alkalmaztatnának, kik mindent

félrevetve, legfőbb gyönyörüségjöket egyedül ebben találják; mert akarmint magasztalod félénk 's csak paraszt munkában gyönyörködő Svábjainknak a' huszár világszerte ismeretes bátorságát és hadi ügyességét, haszontalan kinálod őtet a' legszebb paripával, semmi inditó ok vagy édesgetés fegyverfogásra őtet nem heviti, midőn a' magyar virgoncz ifjat csak egy rájta szó is a' halált semmibe tartva, ragadja a' viadal legdühösebb özönébe. — Ki a' tanitói hivatalt nem kedveli, sőt gyülöli, ki a' nevelés nagy tudományját legunalmasb szernek tartja a' világon, 's erősen hiszi ama' deák közmondást: quem dii odere, paedagogum fecere, magára 's a' mostani időkre alkalmaztatva, minthogy a' régiségekben jártas nem lévén, nem tudja, hogy a' paedagogusok valóságos szolgák voltak, illyen soha jó tanitó 's nevelő nem leszen, ellenben talán lehet jó gazda vagy más. — De talán meszsze is rándultam Keszthelytől?

Nehezen hagyja az ember azt a' helyet, mellyhez szive magnesként vonz: illyen hely vala az én szivemnek Keszthely, de már ideje vala odahagynom. Hanyatlani kezde már a' nap, midőn onnan elindulánk. Söjtöry és Bauer barátaink kisérének bennünket a' Balatonon tul helyeztetett Balaton Sz. György helységig, melly gróf Festetics keszthelyi uradalmához tartozik. Hölgyem még hajón soha sem utazván, szinte remegve lépett arra: barátim 's én bátoritánk őtet, de haszontalan: felültetém a' kocsira, de félénksége ott sem szünt, sőt hogy a' vizet ne is lássa, mindaddig, mig a' partra nem érénk, szemeit fel nem nyitá féltében. Én pedig a' hajó oldalára ülvén, gyönyörködve nézem a' kis tengert, és szinte bántam, hogy Somogy vármegyének bölcs intézete az itt lévő áltmenetelt felette keskennyé tette; ugy hogy egy fertály óra alatt könnyen általevezhetni.

Itt valék már most Somogyban, ismét egy megyével távulabb tőletek, 's már most a' magyar tenger is közöttünk; mégis viszszaemlékezvén lelkem közöt-

tetek enyelgett: ismét egy csendes fájdalom ömledezék szivem körül, mellyet azonban enyhitett annak meggondolása: hogy Somogynak valóban nemes és egyenes lelkü, nyilt barátságos szivü derék férjfiai közzé vezete sorsom, 's a' hivatal, mellyre magamat öröktől fogva rendeltnek lenni érzem, tőletek lett megfosztatásomból fakadott sebemet nem kevessé orvosolja. — Sz. Györgyre érkezvén, a' jószivü uradalmi tiszthez szállottunk, hol rövid ideig tartott beszélgetéseink és mulatságunk után keszthelyi kedves barátim is bucsut vevének tőlünk. — El valék már most egészen a' barátságtól hagyatva, mint az a' deák, kit szüléji első esztendőben iskolára bevezetvén, magára hagynak; leülék az udvarban egy padlatra, és kesergő szivvel emlékeztem á' boldog multakra. Vendéglőnk szives vala hozzánk, 's bár barátim elválásából eredett sajnom érzékennyé tett, az ő szivessége nyugtos éjtszakát szerzett.

Más nap korán utnak indulánk Balaton Berénynek, Kereszturnak, Kéthelynek, és tiz óra tájban Marczaliban valánk. Ezen egész utam kellemetes vala: gyönyörködve nézém a' Balaton széltében lévő sok szép rendbe hozott csinos helységeket, 's a' hegyekkel vegyitett gyönyörü lapányságot. Ezen tekintetek feleségemet leginkább meglepék, holott ő barátnéji beszédje után el vala hitetve, hogy Somogy csupa rengeteg vadony hely, 's most álmélkodva tapasztalá: hogy a' faluk rendesek, tiszták, sőt csinosok, 's a' parasztok nem olly igen vadak, mint mondattak, ámbár részemről meg kell vallanom édes barátom! hogy az emberiség ezen neme ezen megyében sokkal hátrább van, mint nálunk, hol a' kereskedés nagyobb lévén, a' pallérozottabbakkal több közösülésök van, 's igy szelidebb erkölcsiséget is vesznek magokra.

Kéthely nagy és igen szép rendbe vett csinos mezőváros, mellyben igen szép templom diszeskedik, 's az uráságnak is (gróf Hunyadynak) derék falusi épületje tágas kertiével, 's alkalmas

vendégfogadójával az utast kecsegteti a' megszállásra; mert Somogyban ollyan korcsmákra csak ritka helyen akadhatsz, mellyben kedved szerént megszállhatsz. — Ehez igen közel Marczali, csinos, tiszta és vidám elevenségü mezőváros gróf Szécsényi Pál birtokában, kinek gyönyörü angol izlésre épült Tusculánuma több jeles épületekkel és számos boltokkal kedvessé teszi ezen helyet; van alkalmatos vendégfogadója is, mellyet azonban mostani részeges árendása nem felette ajánl az utasoknak. Nem meszsze a' városon kivül keletnek, mint Boronka felé megyen az ut, van egy angol kert csapházával együtt, hol a' városiak ünnep- és vasárnapokon vigan mulatják magokat. A' szomszédságban fekvő nagy és kis Gomba, hol Pais és Stefaics Gáspár jószivü Magyarok 's literátorok baráti csinos lakási 's birtoki vagynak, jó borával 's kövér mezejivel kérkedik; de a' marczali vörös bor is nevezetes. — Nem meszsze fekszik innen ama' nevezetes Nikla helység is, mellynek kebelében magyar Horátiusunk, az én kedves barátom Berzsenyi Dániel magánykodik, 's gombai szőlőhegyében néha megpillanik. Szivem illy közel lévén hozzá, hathatósan vonzott látogatására, de körülményim Kaposvárra siettetvén, kénytelen valék szivem lelkem vágyját más időre halasztnom.

Marczaliban lovakat váltani kinszerittetvén, minthogy épen ekkor a' ns vármegye utjainak csinálásában foglatoskodtak az adózók, nagy későn kaphatánk, 's igy későn érkezvén Hetesre, annak szelid lelkipásztora, 's egyszersmind a' kaposvári egyházi járás alöspöröstje egész szivességgel fogada bennünket, holott alkalmas ideig mulatván, ismét utnak indulánk, 's Kaposvárra frisen és szerencsésen megérkezénk. — Elhiszem, örömmel vennéd most tőlem ennek leirását, de felfüggesztlek egy kevéssé kedves barátom! Nekem is jól esik most a' nyugvás, de rendbe is kell magamat szednem ezen állandó lakásom helyében. Addig is, mig bővebben tudósitlak, légy tökélletesen

elhitetve: hogy felette nagy igazságtalanságot követett el, ki Somogyot egy vadony helynek festette, holott én igen is ellenkezőt tapasztalok. Élj frisen, 's tudósits a' szombathelyi dolgokról!

Kaposvár Octob. 3kán 1827.

Szives barátom! — Elhiszem, dörmögsz is már néma barátodra, hogy hoszszas halgatásával nyugtalanitja szerető szivedet. Ne csudáld kedves K-lom, uj ember vagyok ezen vidékben, szétragadnak látni, tudni vágyó ingerim. De külömben is tapasztalásból tudod, mi jól esik nekünk literátoroknak, kik szüntelen ülő életet élünk, néha vidám, de józan mulatságba elegyednünk; ez által nemcsak a' test, hanem az elme is ujult erőre kap, 's alkalmatosbakká leszünk a' munkásság folytatására. Somogyban most mindenfelé a' vig szüret ünnepét ülik, ne vegyek e hát én is azokban részt? — Ezt a' te jó szived nekem nem tiltja; azért édes-örömest megengedsz, tudván bizonyos okát halgatásomnak. Épen a' szüretről lévén szó, Kaposvárt legelsőben is szőlőhegyeiről ismertetem meg veled; ezek temérdek kiterjedésüek, 's ugy szólván legnagyobb jövedelmök a' városiaknak, de egyszersmind megrontójok is: holott az itt lévő mesterember, mihelyest szőlőbirtokra tesz szert, már felhágy mesterségével, éjjel nappal szőlőjét bujkálja, lakja. A' szőlőmivelés kezdetétől szinte a' szüretig haszontalan unszolod p. o. a' csizmadiát, hogy lábbelidet készitse; mert legényjével, sőt egész házi népével bicskéjét nem a' bőrmesztésre, hanem szőlőmivelésre használja. Valóban óhajtanék egy általános törvényt, melly minden mesterembert csupán mestersége szorgalmas és ügyes gyakorlására kötelezné, minden mezei gazdálkodást pedig tiltana. Okait ezen óhajtásomnak volna elszámlálnom, holott azokat bölcsen általátod. — Kaposvárnak, mint imént emlitém, igen nagy kiterjedésü szőlőhegyei vagynak külömbféle nevezetek alatt; mellyek imezek: kaposi hegy, római, lomkai, iványai, (itt hason-

ló nevezetü helység volt valaha, melly a' Törökök által elpusztittatott) továbbá Pusztahegy, Somhegy, Kongóhegy, Hangyásmál. Borai, kivált az ivánfai és lomkai igen jók, főképen a' fehérek. Elég az: hogy én az előlszámlált hegyeknek ivánfai részében igen jól mulattam a' minapi szüret alkalmával uj barátim társágában: 's a' mindenkor hallott somogyi jószivüséget reám halmoztatni tapasztalám.

Ezen mulatság után csakhamar ismét egy szüreti mulatságra hivattattam meg Szerdahelyre. Ezen puszta, melly több nemes birtokos uraknak örökje, már az ugy nevezett zseliczi hegyekben közel Kaposvárhoz fekszik, és borai a' somogyi legjobbak közzé számláltatnak, van alkalmas erdeje is; szántóföldei középszerüek. Mérey Emánuel*) szives barátomnál, 's hajdan 1809ben a' felkelt nemes seregnél fegyveres társamnál, több uri jó barátink között három igen vig napokat tölték. — Általjában a' somogyi nagy számu 's felette nagy birtoku nemességről azt mondhatom: hogy nagyon jószivüek és nyilt melyü vendégszeretők, jó hazafiak és igen pallérozott nemes gondolkozásu polgárok, kik a' 19dik század józan szellemét szinte tulajdonokká tevék. Ő nálok az eredeti magyar egyenesszivüség fő character; azért itt korcsmákra ugyan elvétve, vendégfogadóra még kevesebbre találsz; de ellenben minden nemesnek, minden uraságnak 's plebánusnak tárva nyitva van udvara 's vendégszerető melye, ha soha nem látott is, szivesen megvendégel, és pedig gazdagon. Nem jó szivvel veszik azon utazónak bizodalmatlanságát, ki a' helységben megszállván a' nyomorult korcsmán éhezik. — Ha azonban maholnap Somogyban utazni fogsz, tanácslom: hogy kenyeret, pecsenyét vagy akarmi falatozni valót és bort vigy magaddal; mert ha ollyan

*) Ezen széplelkü barátom e. f. évben legszebb korában kihunyt szivem nem kevés fájdalmára, kihunyt vele egy év alatt két kisasszonya.

helyre jutsz, hol sem papi, sem világi uriember nem lakik, gyomrod érezni fogja.

A' tombérozó mulatságnak, főkép a' mértéktelen ivásnak Somogyban helye nincs. Valóban ezen dolog nem kevéssé vonta magára figyelmemet, holott akarhol jártam, illy zabolátlan életü számtalan iszákokra találtam, de Somogyban legalább én még egyre sem leltem; ellenben azt tapasztalám, hogy a' részeges emberről egész megvetéssel 's gyülölettel emlékeznek, 's ha van egy kettő, még a' gyermekek is ujjal mutatnak reá. Valamint a' nemesi rend dicséretes mértékletességét eléggé magasztalni nem tudom, ugy a' paraszt telhetetlenségét a' borivásban kárhoztatnom kell. Itt ha munkást fogadsz, legelső alkuja borból áll, és egy napszámos igen keveset kér, ha reggelire, délre, ozsonnára 's estére egy egy itsze bort kér. Élelme ezen nyomorult emberiségnek felette sovány: többnyire egy tojás, vagy vörös és fokhagyma, ritkán egy darabocska turó, nyáron gyümölcs, vagy nyers ugorka, ezeknek egyikéhez vagy másikához egy nagy karéj kenyeret metsz, 's amabból egy parányi csipetet, ebből szájába alig férhető darabot őrölget óraszámra. A' kevéssé tehetősb paraszt midőn munkára megy, szalonnával él, kobakjokhoz pedig, mellyet csutora helyett használnak, annyira hozzá esküdtek, hogy egy parasztot a' nélkül képzelni alig lehet. Beszédjök nagyon külömbözik a' Vas vármegyei köznépétől. A' hosszu é-t, mellyet a' Vas vármegyei közönségesen i-vel cserél, közép hangu e-vel vegyitik, p. o. *eédes*, *keérem*, *szeépen*, *megy* helyett *meén* 's a' t. — A' helyett: *adja*, *dobja*, *szórja*, *hajtja*, igy szóll: *adi*, *dobi*, *szóri*, *hajti*, 's a' t. Itt a' parasztot *pógárnak*, a' csuszt *folyosónak*, a' nehéz nyavalyát (nyavalyatörést) *fráznak*, a' lóherét *fenyernek*, a' vakondokot *puczoknak*, a' barmokat, marhákat öszvevéve *jószágnak*, a' buzát *életnek*, a' babot *borsónak* 's a' t. nevezik.

Somogy mindennel bővelkedik. Mezeji termé-

kenyek, rétjei bujálkodók, a' gyümölcsben és borban gazdagok, erdejök majd kimerithetetlen. A' juh- 's marhatenyésztés 's amannak nemesitése a' legfelsőbb pontra emeltetett. Ámbár a' Balatonon kivül 's a' kártékony Drávánál igen kevés patakocskák csergedeznek csak Somogy kies rétjein keresztül, halat itt mindenkor bő mértékben kap az ember és csekély áron. Ezt többnyire a' Dunából és Balaton tavából hordják Kaposvárra. Köve Somogynak nincs, sem ha a' Balaton 's Dráva mellékét kiveszed kövecse; innen nem lehet csudálni, hogy ámbár az utak a' legnagyobb vigyázattal és szorgalommal miveltetnek és szüntelen igazittatnak, ugy hogy még a' hegyek is áltmetszettetvén járhatókká tétetnek, mégis őszi 's nedvesebb időben nem kevés alkalmatlanságot okoznak az utazóknak. — Noha az egész megyét temérdek kiterjedésü rengeteg erdők boritják, a' bátorság sokkal nagyobb, mint akarhol. — A' gyilkosságnak hire alig hallatik, történnek ugyan lopások imitt amott, lappanganak néhol bujdosók is, de irtózatosságokra fakadó utonállók 's valódi zsiványok igen elvétve akadnak a' pandurok kezébe, kik itt felette ügyesek és szemes felvigyázók. Főkép hol sváb helységek vagynak, illyes gonosztévők tartózkodni nem bátorkodnak. Ezen térdig érő szük gatyát, harisnyát és fa czipőt viselő nemzet, ha csak egy csavargót vesz észre határában, azonnal egyetértéssel megfogják 's egész diadalommal vezetik a' fogházba. Egyáltaljában pedig olly rendes és szoros felvigyázás van ezen megyében az erkölcsiségre, hogy mihelyest egy pajkos betyárnak valamelly káromló szó hallatik ajakiról kiejtetni, avagy akarmiben tapasztaltatik, azonnal befogattatik.

A' nemzetiség, mint előbb is emlitém, egész hévvel lángol Somogy hőseiben, anyanyelvöket is tisztán beszélik: azonban ha némelly nagyobb házak szépei előtt hathatós lehetne ékesszólásom, hidd el barátom, annak minden virágit ösz-

veszedném, hogy szép ajkaikat az idegen nyelven való beszélgetéstől elszoktatnám, 's nemzeti nyelvöket, melly olly igen kellemetesen hangzik kerekded gyenge ajkokon, mindennapivá 's közönségessé tenném; de még azt is kiesdekleném tőlök, hogy muzsikájok mellett angyali harmoniájokat szép 's valóban bájoló magyar daljainkon zengedeznék, 's kedves övéikhez szólló leveleiket ne német vagy más idegen, hanem honi napkeleti méltósággal fellengző nyelvünkön irnák. Sokat — felette sokat tehetnének ezek az isteni erővel varázsló szép lelkek barátom! ha magyar lelkes anya létökre, hasonló magyar gyermekeket nevelnének; én legalább kész volnék mindenemet feláldozni, hogy az első magát megkülömböztetőnek sok századokra szólló emlékoszlopot, millyent az ó Egyiptom szülhetett, emelnék. — De vajmi igen elrándultam levelem kezdetének czéljától, holott Kaposvárral kivántalak megismertetni, és Somogy rajzolatját adom elődbe. Megengedj barátom! — mert csakugyan igaz szándékom az, hogy ezzel a' szép megyével megismerkedtesselek; most azonban Kaposvárról, mint ezen megye fővárosáról lévén a' szó, halljad!

Kaposvár nagy és népes mezőváros. Minekelőtte erről bővebben tudósitnálak kedves barátom! engedd meg, hogy egy literaturai nagy hijányunkat előtted felfedezzem: ha ezt neked baráti kebeledbe bizodalmasan kiöntöm, talán nem bántom meg amaz érdemeiben megőszült hazánk fáradhatatlan munkásságu iróját Fejér Györgyöt, kinek ha óriási munkával közrebocsátott számtalan miveit nem tekinteném is, csak utólszori lelkes hazafiuságát is, melly által éjjeli nappali fáradozásit feláldozva, honi okleveleinket öszveszedé 's kiadá, eléggé hálálni 's becsülni képes nem vagyok, de eránta való tiszteletem annyival határtalanabb. Ezen derék férjfiunak nemes igyekezete Hübner lexiconát magyarrá kivánta tenni, hogy ebbeli hijányát literaturánknak pótolván,

abban hazánkat pontosabban megismertesse. Az igyekezet és szándék nagyon szép volt, de vajha kivitelével ne sietett volna, 's annak teljesitését ne bizta volna tapasztalatlan ifju tanitványira, hogy a' munka, mint óhajtá, tökélletesen jelenhetett volna meg; főképen minekutána maga a' III-dik darab előszavában ezt mondja: „Legnagyobb figyelmetességemet Magyarországra fordítanom kelletett; ezt a' külföldi Tudósok is kevesé esmérik jobban, mint Taiti szigetét. — A' Conversatió' Lexiconán dolgozó Lipsiai Tudósok az egy Buda városát méltatván közlésökre, melly tetemes hibákkal töltötték el!! ———— Ha a' külföldieknek számos illy fogyatkozásaikat megbocsáthatjuk is, de sajnosan ne vegyük-e hazánkfiaitól, kik annak diszeivel jeleskednek, javaival szerencsésittetnek, hogy arra minden uttal móddal árnyékot vetnek, 's a' t." Árnyékot ugyan nem vet dicső Fejérünk ezen kiadásában hazánkra, de a' külföldi ismeretlenekkel tulajdon honjának ismertetésében tetemes hibákat vala kénytelen elkövetni, mivel olly lelkes hazafiaktól nem segitteték, kik a' közjó előmozditásának nemes ingerétől buzdulva, közlötték volna tudósitásokat azon megyéről, mellyben laknak; mert illynemü munkák csak illyen uton lehetnek, tökélletesek, holott kivánni nem lehet, hogy az iró szép iparkodása és fáradozása mellett még személyesen is és nagy költséggel minden szöget bejárjon. Igaz, hogy a' tisztelt Hübner magyarositója, az ország minden részeiről a' pesti fő nevelő intézetbe öszvejött kispap tanitványaira bizá kinekkinek tulajdon megyéje helységeinek feljegyzését, de ki nem tudja, hogy illy ifjak nem mindnyájan alkalmatosok illyen munkára? — De most Kaposvárról lévén a' szó, lásd, minő hibákkal van ezen lexiconban azon város leirva. Első tekintettel hibának látnám, hogy a' kaposvári iskolákat csak grammaticai iskoláknak mondja, de nem hiba; mert még 1816-ban, mellyben ezen munka kijött, csakugyan

kisebb gymnásium volt Kaposvárott, és a' humanitás két oskolája még az utána következett 181$\frac{7}{8}$ évben nyilott ki. — Igen alkalmatos helye lett volna azonban itt Somogy dicső nemeseinek azon ritka nagylelküsége megemlitésének, melly szerént száz tizenhét ezer forintból álló jeles summát áldozának fel tulajdon értékjökből annak alapitására, 's maiglan folytatva, mind ujabb és ujabb dicső jeleit adják bőkezüségöknek, melly által ezen most szép virágzásban lévő intézetet gyámolitják. Azt is legalább futólag érinthette volna a' tisztelt szerző ur, hogy ezen intézet a' királyi gymnásiumok közzé lett emeltetésének privilegiumát 1812-dik évben kapta a' most uralkodó kegyes fejedelemtől. A' vármegye házát még akkor nem mondhatá a' tisztelt nagy férjfiu szépnek, holott egy régi füstös és alacsony épület volt, 's börtöne borzasztó; de lehet egy két év lefolyta után hazánk legszebb palotáji közzé számlálni, ha a' megye t.t. karai és rendei uj tetemes áldozatjokkal, mellyet most nemes vetélkedéssel ajánlanak, véghezviendik nagy szándékjokat. Továbbá azt mondja a' nagyságos szerző: hogy Kaposvár bő dohánytermesztéssel, holott a' dohánytenyésztésnek hire sincs a' kaposvári lakosok közt, 's nem is volt; de bőven termesztik ellenben a' gabonát, török buzát, lencsét, kolompért, handinát 's egyéb illyeseket, rétjeik is bő szüleséget adnak, földjeik kövérek és legjobb minemüségüek, szőlőhegyeiről pedig Kaposvár már Istvánffi által is igen nevezetesnek iratik. Fekszik nem a' Cselics (Zselicz hellyett) hegy mellett, melly Kaposvár déli részén mintegy fél órányi távolságra emelkedik, a' hegyek, mellyek Kaposvárt keritik, többnyire szőlőtőkékkel diszeskednek: mellette folyik ezen hegyek gyökerében Kapos folyója. Végre ezen város lakosi között Horvátokat épen nem ismerek, 's az az egy két Német, ki itt találkozik, egészen megmagyarosodott. — Illyen több hibák találtatnak a' nevezett lexiconban, mint

magad is észrevevéd, de mint mondám, a' tisztelt iró csak annyiból hibázhatott, hogy hibás tudósításokat vett. — A' kaposváriak mentek minden jobbágyi kötelességtől, egyedül házaiktól fizetnek 2 ft. 30 kr. váltóban, a' zsellérek 45 kr. és a' leveles táskát hordozni kötelesek.

Ennekelőtte tizenkét esztendővel valék Kaposvárott, még akkor inkább faluhoz hasonlitott, de már most sok csinos, sőt ékes házakkal szaporodott, a' zsup- és nádtetők cserépfedelekkel váltatnak, az utszákon a' vizmosások 's gödrök betöltetnek, 's minden tekintetben mindenek rendbeszedetvén csinosittatnak. — A' megye t.t. karai és rendei az épitésben jeles példát adnak a' követésre. Ugyan is a' vármegye börtöne, melly egy föld alatt lévő setét üregből állott, 's mellybe egy lyukon kelle leereszkedni a' szerencsétlen raboknak, keskeny 's az emberiség józanabb törvényével megegyező nem lévén, 's egyszersmind azt is tapasztalván, hogy illy szomoru helyeztetés közt számtalan rabok lettek szenvedéseiknek áldozativá, a' mult Augustusban kezdének egy roppant épület készitéséhez, melly a' börtönöket fogja magában foglalni. Bámulandó gyorsasággal emelkedik ezen épület gróf Schmidegg ur ő Nga ügyes igazgatása alatt, elannyira, hogy már a' külső falak fenállván, készek elfogadni a' födelet. Az egész épület egy szögletből 's hoszszu szárnyakból áll, mellyeknek egyike 46, másika 28 ölnyi hoszszuságu, széle pedig 6 öl, 's egy emeletre épült mesterséges miv, mellynek közepén nyulik a' folyosó, kétfelől pedig a' börtönök nyilnak, mellyek ugy el vagynak osztva, hogy a' gonosztévők mind külön zárattatván, egymással soha sem közösülhetnek, 's az egész épületet két Meiszner találta kemencze melegiti. Lesznek itt nagyobb szobák is, mellyekbe a' már megitéltetettek 's kisebb vétkesek tétetnek.

De már be kell zárnom levelemet kedves barátom! nehogy nagy hasu legyen a' póstatáskában.

Miket még mondani akarok, jövendő rendeimben veended. Addig is Isten veled és velem!

Kaposvár Octob. 10kén 1827.

Nemes lelkü barátom! Azt gondolám, hogy unalmat szerzek gyakor és hoszszas leveleimmel; azonban utólsó leveled, mellyben hogy rendeimet egész örömmel olvasod, irod, ujra neki bátorit, 's már most egész historicus kezdek lenni. — Vedd hát, mit félbeszakaszték, Kaposvár leirásának folytatását.

Kaposvár nevezetét (ugy vélem én) a' melette folyó Kapos vizétől veszi, ámbár vagynak, kik azt hajdani erős kapuval zárt várától származtatják, 's Kapusvárnak nevezték. Annyi csakugyan igaz, hogy a' régiebb időkben Kaposujvárnak is neveztetett, mint Istvánffinál olvasom. A' városnak nyugoti részén volt egy erős vára, mellynek omladékin most az uraság granáriuma és serfőzőháza vagyon. Sánczokkal körül vala keritve és falakkal erősitve; ezekhez járult a' gázolhatatlan mocsáru berek, melly körülkeritvén a' várt, az ostromlók igyekezetét nem kevéssé nehezitette; de a' levegőt nagyon megrontván, a' lakosok egészségének is nagyon ártalmas volt, mellynek okáért fáradhatatlan munkássággal mind az uradalom, mind a' lakosok azt kiszáritani iparkodának olly hasznos sikerrel, hogy most a' legmosolygóbb rétek viritnak ott, hol előbb kigyók, békák biztos tanyája volt.

Kaposvárnak 1494-dik eszt. Ujlaky Lőrincz szeremi vezér vala ura, épen az, ki Vasban Németujvárt is birta. Ez II-dik Ulászló ellen pártot ütvén, sőt azt egész megvetéssel csuf nevekkel is illetvén, a' koronás fejedelemnek méltó boszuját el nem kerülhette. Az öreg hős Kinizsi dicsősége laurusin kihunyván, Drágffi Bertholdot, erdélyi vajdát nevezé ki Ulászló tábora vezérének; ki is a' pártos Ujlaky Lőrincz ellen indulván, annak megzaboláztatását keményen kezdé eszközölni.

Ujlaky megtudván ezt kémjei által, hogy nemzetségét bátorságba helyeztesse, feleségét kisded fiacskájával, ki nem sokára azután meg is holt, 's egész házi népével németujvári várába küldötte; Futakot pedig és Ujlakot katonasággal megerősité, 's az ostromlás esetére szükséges minden szereket beszerzett. — De Drágffi Futakot elkerülvén, egyenesen Ujlak ostromlására ügyelt, 's a' polgárok nem sokára fel is adák a' várost; keményen ostromoltatván annakutána a' vár is, noha a' védők magokat sokáig vitézül tarták, végre meghódolt; és igy kevés idő alatt Ujlakynak majd minden szeremi 's alsó magyarországi várai viszszatértek a' király hüségére. — De hogy hoszszas ne legyek, 's czélomat, melly most egyedül Kaposvár történetéhez van szegezve, el ne téveszszem, minapi tett igéretem szerént, szükség oda viszszatérnem. — Drágffi Ujlak várának bevétele után Esztei Hippolytus esztergami érsek és cardinál, 's Bornemisza János lovagjait seregéhez kapcsolván, 1495-dik eszt. Somogy vármegyének indul 's Kaposvárt bekeriti. Azonban midőn Drágffi ezen várt gondatlanabbul ostromolná, mint tisztje 's régi dicsősége hozta volna magával, és az ellenséget mintegy megvetve, mulatság kedvéért nem meszsze egy barátjához menyekzőbe menvén, táborát odahagyná, Dombai Dávid, Ujlaky Lőrincz rendeléséből a' várnak akkori serény kapitánya, ki ezen ostrom alkalmával magának nagy nevet szerzett, Drágffi seregében nem kevés kárt okozott. Ugyanis használván ez a' jó alkalmatosságot, a' hold segedelmével, melly akkor egész éjszaka teljes fényben világitott, a' várból kirohan; felette gyakorlott gyalog vitézit a' királyi táborban a'kaposvári jó borok erejétől nagyobbára megrészegedve heverő 's magokat alig védelmező fegyveresek ellen buzditja, az ágyukat igen könnyü móddal elfoglalja, 's azokat Drágffi falkája ellen forditván, mindnyáját félelembe és zavarodásba hozza, elannyira, hogy azok a' közel lévő erdőbe

szaladván, gyalázatos futásban keresnék menedékhelyöket: azok pedig, kik elég vakmerőn ellentállani merészlettek, hasonlóul vagy megölettettek, vagy megszalasztattak: és igy egy kevés idő alatt az egész tábor elfoglaltaték 's a' várbeliek zsákmánya lőn. Az ágyuk, társzekerek 's minden hadi butorok a' győzedelmesek által bévitettek a' várba, a' bástyáknak pedig romladozott részei hallatlan gyorsasággal helyreállittattak. A' király 's Hippolytus cardinalis fegyveresi közül igen sokan elestek: sokan pedig a' Kapos posványos vizébe szaladván, részszerént abba bele fultak, részszerént ki nem vánczoroghatván, a' várbeliek kezére jutottak. Bornemisza János, minekutána magát 's vitézeit sokáig védelmezte, 's feleit, hogy a' többek közt az ágyuk megtartására leginkább ügyeljenek, lelkesen buzditotta, és az ütközetet rendbeszedni haszontalanul iparkodott, végre 15 lovagját elvesztvén, 's övéitől elhagyattatván, a' szükségnek engedni kénytelenittetett, 's magát bátorságba helyezteté.

Drágffi illy csapás után, ámbár nagy boszut forralt, de lelkében meg nem csökkent. Elszéledett fegyveresit kimondhatatlan serénységgel öszvegyüjtvén és zsoldjaikat kiadván, előbbi hadirendbe állitja őket. Pécsről ágyukat, vasmozsarakat és puskaport hozat. Testtel és lélekkel azon iparkodik, hogy Ujlaky Lőrincz emberei ezen tett győzedelem után felfuvalkodva további nyugtalanságaikkal ne kérkedjenek. Épen alkalmas időben küldetének segitségére négy budai és pesti jól gyakorlott katonai falkák, mellyeknek szaporodásával neki bátorodván, minekutána külömben is éjjel nappal azon iparkodék, hogy serege rendbeszedése után a' vár ostromlását folytatná; azt tehát uj erővel vini kezdi: szélesebb sövényfonásokat és duplázott deszkákból készült utakat készittete, mellyeken a' mocsáros sás és nád boritotta posványságot a' katonaság meglábolhatván, a' nyert gyalázatot boszus fegyverével letö-

rülhesse; 's ekképen uj dicsőségre 's győzedelemre vágyó lelke felhevültében jelt adat az ostromra. A' várbeliek ellenben, a' nyert győzedelem által neki bátorodva, magokat a' védelemre nem kevés iparkodással készitik. Tüzes viadal támad a' két felekezet között, mellynek folytában, midőn mind két részről sokan elesnének, véletlenül meggyul a' várbeliek puskapora, 's egy szempillanatban a' sánczokat és palánkokat nagy ropogással szétszórta, már a' vár maga is mindenfelől lángolni kezde. Ezen véletlen eset a' várbelieket 's magát is Dombait olly zavarodásba hozta, hogy a' védelemre már többé nem is aggván, egészen hajlandókká levének a' feladásra, mellyről előbb mégcsak hallani sem akartak. Azért még is egyezének abban, hogy a' várbeliek minden bántás nélkül vagyonaikkal egyetemben szabadon bocsáttassanak, a' vár kapuji haladék nélkül kinyittatának, 's Drágffi béeresztetvén, egyes akarattal, mintha a' két ellenséges fél testvérekké vált volna, olták a' tüzet, mellyet végre nagy nehezen csakugyan meg is vevének; 's az adott 's vett igéret szerént a' várbeliek vagyonaikkal együtt szabadon eresztetvén, kiki arra vette utját, merre tetszett. Igy folyt szerencsétlen dolga Kaposvár urának, Ujlaky Lőrincznek németujvári 's több birodalmaiban is, annyira, hogy már mindenektől elhagyattatva kénytelenitteték törvényes fejedelme kegyelméhez folyamodni; mellyet annyiban meg is nyert, hogy birtokaiban holta napjáig azzal a' feltétellel meghagyattatott: hogy ha magtalanul meghalálozna, minden javai a' királyi fiscusra viszszaszáljanak, mellyre a' várak kapitányai is megesküdtettek.

Egész 1554-dik eszt. mint közönségesen egész magyar hazánk, a' változó szerencse hullámaitól hányattaték Kaposvár. Ekkor Solymán a' Törökök császárja a' Persákkal viselt háboruba indulván, Taygou basát, kit jeles tökélletességei és okossága miatt különösen kedvelt, Budának 's egész Ma-

gyarországnak kormányozójává rendelte, megparancsolván neki, hogy a' háboruskodást minden igyekezettel kerülje, hacsak lehetséges és a' körülmények engedik. Hiven teljesité Taygou urának ezen parancsolatját, valamig az viszsza nem érkezett. Ekkor tapasztalván, hogy Ferdinánd királyunk tartományaiból gyakor kicsapongások és prédálások történnek, 's több várbeliek: különösen pedig a' szigetiek, babocsaiak és kaposváriak illy nyughatatlanságokat gyakorolni meg nem szünnek; mind azért, hogy ezen kicsapongásokat meggátolja, mind pedig hogy a' szigeti utat elzárja, melly ezen várbelieknek mind a' kicsapásokra, mind pedig a' segedelemnyerésre felette fontos dolog volt; Babócsa és Kaposvár elfoglalását magában eltökéllé. Mindenek előtt tehát Kaposvárt támadá meg, mellynek megvételére annyival nagyobb reménysége volt, minthogy Derzsőfy István *) ezen várnak akkori ura és birtokosa megértvén a' basa mozdulásait, épen Bécsben vala Ferdinánd királynál, kitől katonai 's fegyversegedelmet kért. A' várban önkényesen vállalkozott gyalogokat hagyott, néhány kevés számu, de derék lovagokkal. — Azon időben szokás vala az ország szélein zsoldos katonákon kivül önkényes gyalogokat is tartani; ezek, az ellenségnél dühösebb csordák csupán zsákmányból és ragadozásból éltek, 's ha Törökökre akadtak, azokkal legnagyobb elszánással szoktak megvini; mert a' Törökök is illynemü fegyvereseknek kegyelmet nemcsak nem adtak, hanem külömbféle kinzásokkal szokták meggyilkolni; azért természetes vala a' viaskodásban inkább meghalniok, vagy győzniek, mint azután nagyobb kinok alá vettetniek: 's ha a' Törökön nem diadalmaskodtak, honosaikat, keresztény felebarátjaikat támadák meg, és rettenetes kinzások között olták zsákmányt szomju-

*) Istvánffy szerént Deraffi, Forgácsnál Desőffy, Lehoczkynál (Stemmatogr.) Desőffi.

hozó istentelen vágyaikat. Némellyeknek czombjait vas furókkal lyuggaták által, másoknak fehér ruhájit hájba, vagy faggyuba mártván, meggyujták és perzselék; még a' gyenge aszszonyi nemnek sem kegyelmezvén, emlőjiket elmetélék, vagy lószőrből font zsineget huztak azokon keresztül, és igy kinszeriték vagyonjok 's értékjök előadására. Illy zsiványokhoz inkább, mint katonákhoz hasonló csapattal bizta Derzsőffy István kaposvári várának őrizetét Szél Péter kapitányára. Ez minekutána mintegy öt hat napig védelmezte volna a' várt, 's minekutána a' várral való közösülés elvágva nem volna, sem az eleségből szükséget nem szenvedne, tovább is védelmezhette volna, be nem várván Derzsőffyt, ki egy segédcsapattal és két ágyuval mármár a' várhoz közelite, társaival együtt alattomban kiszökvén, azt odahagyta 's Taygou basa által szabadon elfoglaltatni engedte; melly hitetlenségéért Török Ferencz által Pápán 1555-dik eszt. megfogattatván 's felakasztatván, méltán bünhödött, czimborás társai pedig a' Törökök kezébe kerülvén, egyig megölettettek. Illy alávaló emberek gonoszsága vala tehát oka annak, hogy már most Kaposvár török kézre kerülvén, annak igája alatt egy egész századnál tovább nyögött.

A' kaposvári tobakok (ezek itt számosan vagynak) kereskedésök végett Eszékre gyakorta járván, beszélik: hogy öszvejövén gyakran a' török kereskedőkkel, ezek kellemesen emlékeznek nagyatyájiktól beszélt és szájról szájra reájok maradott kaposvári hajdani lakhelyökről. A' többi közt óhajtanák *Iszák* hegyét, melly a' város déli oldalát keriti, felkutatni; mert ugy tartják ők: oda sok kincset rejtének őseik, mellyet, minthogy Kaposból igen véletlen verettetének ki, magokkal el nem vihettek. Ezt néked nem ugy, mint igaz történetet hozom fel barátom! hanem mint nemzeti traditiót, melly gyakorta a' legigazabb valót rejti magában.

1599-dik eszt. Schwartzenburgot és Pálfyt megkérék Nádasdi és Petheö Péter, hogy a' Keszthelyt és tul a' dunai várakat háborgató Törököket zabolázná meg. Hallván a' Törökök ezen vezérek érkezését, a' többi várakból elszaladának; mellynek okáért erejöket Kaposvár ostromlására forditák. Közelitésöket sajditván a' Törökök, ott hagyák a' koppáni, dombóvári 's uzorai erősségeket, 's feleségeikkel, gyermekeikkel együtt Fehérvárra és a' szigeti várba költözködének; de Fehérvárott is és Pécsett nem kevés rémülésben valának. Azonban a' kaposvári ostromnak nem legjobb kimenetele lőn; ugyanis a' vár igen meg lévén erősitve, az ágyuk annak semmiképen nem árthatának, annyival is inkább, minthogy a' téli iszonyu nagy hideg is; (mert ezen ostrom December 6-kán történt,) felette hátráltatá a' nevezett vezérek igyekezetét, annyira, hogy kezdett munkájokkal felhagyni 's az ágyukat viszszavonattatni kinszerittetnének. Ezen nem kivánt kimenetelü ostromnak egy derék külföldi hős szomoru áldozatjává lőn: midőn tudniillik Obenpruck elég vigyázatlanul a' sáncztöltéseken az ágyuk körül forgolódnék, egy golyóbis homlokát érvén, elesett érzékeny fájdalmára mind Pálfynak, mind Schwartzenburgnak; kik is ezen szerencsétlen derék férjfiunak tetemit magokkal vivén, nagy halotti pompával eltemetteték a' keszthelyi templomba; és minekutána a' gázolhatatlan sár miatt, a' jég sem állván még egészen öszve, az ágyukat magokkal el nem vihették, azokat Kanizsán hagyni kénytelenittettek, magok pedig Győrre 's téli szállásaikra költöztek.

Legyen ennyi mostanában elég kedves barátom! majd más alkalommal még beszélek, mit tudok Kaposvárról. *) Isten veled és velünk!

---

*) Itt leirám a' kaposvári olvasó társaságot, mellyről mivel már gróf Sigray életleirásában szóllottam Sas. V. köt. itt ismételve emliteni feleslegesnek tartám.

Kaposvár Máj. 13kán 1828.

Még a' mult esztendei October 10-kén repitém utolsó levelemet baráti kebeledbe, 's te azt gondolod nemde, hogy csükkene hüségem, hidegüle szeretetem? — Koránt se véljd kedves barátom! hogy férjfi lenni megszüntem, férjfi, — kinek fő tulajdona az állandóság, 's ennek csak gyarló tettek 's emberi tökélletlenségek esetében való nemtartása. Tudod, hogy uj hivatalra léptem, és pedig terhesre; mert mi lehet terhesebb, mint a' tüzes vérü ifjuságot kormányozni, 's mi lelkiismeretesebb, mint annak erkölcsös jó nevelést adni? — Ezen szent foglalatosságom hüséges teljesitése vala tehát oka halgatásomnak, 's te, ki hasonló pályán izzadsz, meg fogsz engedni.

Folyvást egy dologról beszélni unalmas. Abban hagyom tehát ez uttal Kaposvár viszontagságainak 's leirásának folytatását: most repkedjünk más virágokon. — Pécsre rándulék a' napokban, hogy Május bájoló kellemeivel a' szabadabb természet ölében ujuljanak tetemeim a' téli zsibbadástól. Gálosnak mentem, de megbántam; mert épen ezen helységnél olly gázolhatatlan vala az ut, hogy a' nyomorult lovakat kimélni akarván, kénytelenittettem utamnak nagyobb részét gyalog folytatni. Ez nekem semmit sem vala kellemetlen; mert a' rengeteg galyai között vetélkedve zengedező madárkák harmoniája egy mennyei ihletéssel lepett meg, 's ellágyult gyönyörködéssel lelém magamat fiatal éveimnek boldog körében. Mintha álomba merültem volna, ezer tündér gondolatok tolongának elmémben, 's egyszerre mintegy felébredve látám, hogy jó darab földre haladván, kocsim után, mellyen hölgyem vala, kellett várakoznom. Gálos Tolnai Festetics nemzetség birtoka; nevezetesen mostani földesura Lajos, cs. kir. kamarás, hegyektől egészen körülvett mély völgyben fekszik szép templomával, több tisztes házakkal 's föld alá ásott számtalan szelelő kéményü nevezetes pinczéjével. — Nem szólhatok

ezen helységnek sem állapotjáról, sem termékenységéről; mert éltemben most másodszor menvén keresztül rajta 's benne meg nem nyugodván, még eddig illyeseket ki nem tanulhattam; de külömben is szándékom kedves barátom! tapasztalásom utmutatása szerént, Somogyot hozzád küldendő leveleimben leirnom; igy tehát leszen még idő, hogy ezen helységbe ujra eljövén, minemüségét, körülállásit bővebben kitanulhatom, 's téged eránta tudósithatlak. *) Elég az, hogy a' mint ezen helységbe leereszkedénk, nagy kiterjedésü irtást szemlélék, melly azelőtt olly rengeteg volt, mint a' többi körülfekvő erdőség, 's most jó borokat termő temérdek nagyságu szőlőhegygyé változott. A' helység szépen van regulázva; utszáját a' rendbe ültetett gyönyörü nyárfák, mint megannyi pyramisok ékesitik. A' napkeleti hegyoldalban, mint előbb is említém, az uraság több utszákra osztott egy kapura 's két mellék ajtóra nyiló pinczéje látszatik. Lakosi katholikus Svábok.

Délre Sormásba, egy sváb faluba érkezénk, melly már Baranya vármegyéhez tartozik, egy hegyen nyuló ronda helység. A' korcsmában tojásnál egyebet nem kaphatván, szerencsém volt, hogy már megtanulván Somogyban 's ezen tájon az utazást, kenyeret, kalácsot, sonkát 's bort vittem velem, melly jobb izü falatozást adott, mint gyakran a' pompás asztaloknál gőzölgő mesterséges franczia étkek. — Megtanulván itt kevéssel is megelégedni, tovább folytatánk utunkat, 's mint Sz. Lőrinczre herczeg Eszterházy örökjére érkezénk, elmaradának utánunk az alkalmatlan utu hegyek, és már kemény kövekkel nagy szorgalommal készült igen jó uton pergének kocsink kerekei. Innen már egész Pécsig sikon utazánk. Gyönyörü tekintetet rajzol az utas szemében balra a' magas kövekkel bőven tölt gyomru szik-

*) Kérjük.

Th.

lás és erdős Mecsek hegye, melly Pécsen tul is még meszsze nyulik, 's oldalaiban a' templomok és helységek sürüen egymást váltva; többnyire a' táj gyönyörü róna kövér szántóföldekkel és rétekkel elöntve. Illy szép látományok közt alig vevénk észre, hogy már Ráczvárosban vagyunk, Pécs tős szomszédságában, csinos hely szép templomával. Innen egy két pillanat alatt Pécsre érkezénk, midőn már a' nap elenyészett. — Ezen városról talán tudósitani foglak máskor, ha Somogyról magamat kibeszéllettem.

Dolgainkat hamar elvégezvén, más nap viszszaindultunk, 's hogy ezen utam is gyümölcstelen ne legyen, azt Nagy Szigetnek vettem. A' mint ezen városnak előmbe tünének három tornyai, (mert Pécsről ide vezető utján a' várt nem láthatni) egészen elmerülék gondolataimba, 's a' hajdani hős idők lelke lebegett körülem. A' város sánczai még látszatnak, ámbár nagyobb részök már elrontatott. Egy kapuja Varasd felől még épen megvagyon. A' város elég nagy, de csinosnak mondani nem lehet. Magyarok, Bosnyákok és Németek lakják, számos Zsidókkal; — kár valóban, hogy ezen magyar nemzet dicsőségével kérkedő helyben a' tiszta magyart Diogenes lámpásával kell keresni. — Minthogy a' várt figyelmetesebben kivánom megszemlélni, azt ezen rövid itt létem más időre halasztá, most a' parochiális templom vala vizsgálásom tárgya. Ez a' városnak keskeny piaczán emelkedik, 's valaha török metset volt; az épület, mint minden török templomok, gömbölyü. A' városnak a' török iga alól lött kiszabadulásának épen századja vala az 1788-dik év. Hogy ezt annak akkori földesura Tolnai Festetics nevezetesebbé tegye, azon templomot kiigazittatván, egészen helyre állittatá és kereszténvi ájtatosság közönséges helyévé tette. — Jeles ezen szentegyházban a' nagy oltár rajzolatja, melly Dorfmeisternek ügyesen talált mive, és az előbb tisztelt uraságnak szerencsés 's valóban igen elmés

gondolatja. Sz. Rochus, tudniillik a' haldoklók 's mirigynyavalyában sinlődők sokasága között szorgosan forgódva látszatik: ezek a' nyomorultak, külömbféle esdeklő helyezetben ábrázoltatnak, kiknek egy része ruhája perémét illeti, másika öszvetett kezekkel segedelemért esedezik; közel a' sokasághoz emelkedik egy kereszt, mellyen az Üdvözitő függ; Rochus egyik kezével azt jelenti, hogy ő maga nem segithet, a' másikkal az Üdvözitőre mutatván, az esdeklőket segitség 's orvoslás végett oda utasitja. — Ezen képnek eredeti története ez: ezen városban a' mirigynyavalya uralkodván, midőn Festetics a' templomot a' catholicusok hasznára forditva ujittatná, hozzá járulának a' városiak és kérék, hogy azt Sz. Rochus tiszteletére szenteltetné, az uraságnak szándéka ellenben azt az Üdvözitő tiszteletére ajánlá: hogy tehát tulajdon szándékával alattvalójinak is kérését egyesitve mindeniknek elégséget tegyen, e' helyes gondolatot adá Dorfmeister ecsetjére. Ugyanezen nevezetes rajzoló mive a' templom boltozatján látszató szép rajzolat, melly a' város viszontagságait ábrázolja. Déli részén, hol I. Leopold a' lekonczolt török testeken tipródik, 's a' győzedelem örvendetes jelei festetnek az 1688-dik évnek, mellyben a' város a' török iga alól felszabadittatott, emlékéül, ezen chronosticon látszatik:

ReVInDICata faMe jVre
VeterI eXVLtaVerat. azaz: 1688.

Nyugoti oldalán, hol a' Töröknek ezen városon folyt 's 122 évekig tartott uralkodása igen ügyesen van ábrázolva, a' rajzolat értelmét ezen felirás jelenti:

sVb LVna hIs pLanXIt. azaz: 122.

Éjszaki oldalán, hol a' fogságból kiszabadult hazafiaknak lábairól a' bilincsek lehullnak, 's a' mirigyhaláltól megmenekedettek hálás érzetet jelentve látszatnak, 's egy gyermekeit tulajdon szent vallásában már minden tartózkodas nélkül nevelő gondos anya kisdedét melyéhez szoritva, 's a' töb-

bire egy megnyugodt lelket jelentő kegyes tekintetet vető helyezetben állittatik elő, a' török templomnak szentegyházra lett fordítására 's annak évére emlékeztet ime' felirással:

HoDIe plCtVrIs eXornata
oVans seCVLVM serVat. azaz: 1788.

Keleti részén látszatik a' vár, mellyből a' halhatatlan Zrinyi kisded falkájával hősi elszánással kitör 's a' Törököktől körülvétetve viaskodik; ezen történet felvilágositására szolgál ezen felirás:

SoLIManI ZrInIqVe
FatIs sVbDIta. azaz: 1566.

Ezeket a' templom boltozatján láthatni; körülnézék, 's im a' falak oldalaiban is némelly márványba vésett jeles férjfiaknak, kik itt temettettek, emlékeiket látám. Mivel velem együtt te is szoktál illyenekben gyönyörködni, ezeket is feljegyzém kedves barátom! 's ime veled közleni sietek. Az egyik felirást fekete márványon igy olvastam:

D. O. M.
VIator hIC In haC tVMba VIDes
ParVas MagnI DVCIs reLLIqVIas
Ioannes IosephVs CoMes ab HVIn Deo gratVs
et CaesarI
InsIgnIs aDVersVs hosteIs MaresChaLLVs
AC VIgILantIssIMVs PraesIDII SzIgeth GeneraLIs
Cor sVVM et InterIora hIC DeposVIt
CorpVs VarasDInI reqVIeM CapIt
AnIMa Vero In CoeLo oVans et Deo IVbILans
VnIVersIs LIbere InCLaMare aVDet
DIV VIXILVXIVVLVIMVIVICI.

Hogy ezen utolsó sort a' kőmetsző hibásan véste be, kitetszik ugyanezen hősnek az ellenfalon olvasható hasonló emlékéből, melly egy kevés változtatással van irva, de ezt az idő rövidsége miatt mostanában le nem másolhatám, hanem hogy ezen utolsó érthetetlen rendet megértsem, öszvehasonlitám 's tapasztalám a' kőmetsző hibáját; tapasztalni fogod te is, ha ezzel azt

öszveveted: lássad tehát a' másik utolsó sorát, melly igy van hibátlanul:

DIVVIXILVXIIVVIVIMVIVICI.

Ugy gondolom, hogy ezen legalább még előttem a' magyar történetekben nem ismert gróf Huin, kinek emlékét ezen felirás ismerteti, 1719-dikben hunyt ki, mert a' felirás minden rendéből ezen szám tetszik ki, az emlékkő pedig tétetett 1720-ban, mert a' diu vixi luxi ivvivimvivici felirásnak mesterségesen öszverakott betüjiből azon szám jön ki.

E' mellett vörös márványon a' templomnak ugyanezen oldala falában ezen sirkő látszatik:

SPECTAB. AC GENEROS. DOMINVS
JOANNES JESZENSZKY DE KIS SIES
ZENY. SACRAT. CAESAR: ET REG. AP
MAIET-IS INCLYTI REGIM. LEO:
POLDO-PALFFYANO P: H: ET F
ORTALITII MAGNO SZIGET
HANIS-V-PRAEFECTVS. OB.
AE-52. DIE 19. IVLII
ANNO 1765.
R. I. P.

Ezen felirás felett a' nemzetségi czim látszatik, melly egy csucsos kalapu embert mutat, ki jobbjában szekerczét, mintha azzal vágni akarna, baljával pedig egy futó nő őzet nyakánál fogva tart. — A' templom másik oldalán hasonlóul vörös márványon:

PRAENOBILI DNUS
CHRISTOPHORUS FESTETITS
DE TOLNA
INCL. COTTUS SIMEGHIENSIS
PRONOTARIUS
OBIIT AETATIS SUAE XXVI.
DIE IX OCTOBRIS AO
MDCCLXXXVIII

Ezen is a' Festetics ismeretes nemzetségi czimje látszatik; mindjárt e' mellett fekete márvá-

nyon ismét egy más felirás, melly ekképen van iró betükkel:

Spect. ac Prttris Dnus Petrus Ardrich
ICottus Simeghiensis Tblae Judriae Assor.
Deo permittente fortuna favente
Industria enitente
Primus Insignibus Nobilitaribus
Genus suum decoravit, et Is
Qui sic Marte proprio clarus oritur
Post duplex quod inivit conjugium
Sine successore Annorum 58 Die 9 9bris moritur
VIXerat Integre MVLtos ConfoVIt egenos
SpIrItV aetherea VIVat In arCe DeI
Hoc tibi fidelis Conjux et moesta sepulcrum
Ingentis statui triste doloris opus.

Ezen felirás felett is a' kihunytnak czimje látszatik, melly egy paizs felett kiterjesztett szárnyu madarat mutat, a' közepét keresztülmetszi egy galand (fascia), mellyen kétfelől liliom, a' közepén pedig egy fekvő fél szárny látszatik. A' paizs alsó részét három fél hárántékosan lefolyó galandok osztják.

A' várt, melly csak néhány lépésnyi távolságra fekszik a' város éjszaki részén, időm rövidsége miatt most csak mentemben nézhetém. Ez négyszegü 's mint látszik, bástyáji egészen épek. Kapuja felett egy torony emelkedik; belsejében egy török mecset csonka tornyával, mellyet a' villám ronta le. Mint a' városból nyugot felé megy az ut, jobbra egy kápolna látszatik Sz. Florián tiszteletére; ugy tartják, hogy itt esett el ama' halhatatlan magyar Leonidásunk, gróf Zrinyi Miklós. — Ennek ajtaja felett egy hoszszukás dorótt al befont ablak vagyon, 's abban néhány koponyák mutattatnak az utasoknak, ugy tartják, hogy ezek Sziget váránál elesett magyar hőseinknek ereklyéji. Akarmint van, én szent borzadással 's érzékeny tisztelettel nézém azokat, 's könnyező szemmel

borulván a' földre, megcsókolám azt, melly olly dicső férjfiunak itta vérét.

Legyen elég mostanában Szigetről ennyit tudnod kedves barátom! Majd ha még egyszer időt vehetek magamnak, bővebben megvizsgálom ezen nevezetes helyet, 's tudni vágyó szomjadat kielégitem.

Innen megindulván, szüntelen erdők között menénk, és délre Hárságyra érkezénk mélt. Festetics Lajos kamarás jószágára 's lakóhelyére. Látám ezen urnak nem pompás, de csinos tágas házát, melly előtt nyárfák lengedeznek. Midőn ezen helység mezejére érkeztem, azonnal szemembe ötlöttek a' jégesőháritó temérdek szalmaperticák. Itt rendes vendégfogadó van, mellyben is becsületes ebédet kapván, ismét megindultam 's merő rengetegek közt haza érkeztem Kaposvárra. Élj frisen!

Kaposvár Octob. 25-kén 1831.

Régi forró vágyásom szüntelen vonzá szivemet Boldog Asszonyfa határi közzé, de részszerént miveim elkészitése, részszerént hivatalom foglalatossági hátráltatának. Amaz azért, mert repülnek életünk napjai: hogy tehát azok haszontalanúl el ne enyészszenek, szükség őket munkásságban töltenünk; 's kötelessége minden polgárnak egész erejét és tehetségét honjának hasznára forditni; emez, minden becsületérző emberséges embernek tisztévé teszi, hogy a' miért élelmére szolgáló jövedelmét veszi, azt hiven és lelkiismeretesen teljesitse 's fáradsága jutalmát megérdemelje. — Most végök felé haladván már az őszi szünnapok, 's az uralkodott epekórság miatt, melly csakugyan megyénkbe is beszökött, még csak városunk határiból sem rándulhatván ki, végre az megszünvén, időt veheték magamnak, 's e' f. hónap 22kén este felé megindulván, követém valahára szivem óhajtását. Későn vala indulásom, 's igy a' hegyes völgyes Zselicz — igy nevezik Somogy kelet-déli

erdős hegyes tájékát, — vadon szépségeit csak a' tele hold világánál lehete látnom. A' bőszénfai erdők között egy völgybe leereszkedvén, temérdek tüzeket láték számtalan halmokban világitni, 's azon gondolatra fakadék, hogy ott zsiványok tanyáznak; de felvilágosita barátom, kivel utaztam, hogy azok a' hamuzsirégetők tüzei. Nem egész három órának lefolyta alatt ott valánk Boldog Aszszonyfán, azon derék uri háznál, melly olly régolta vonzá szivemet magához, ámbár még annak urát Boldog Aszszonyfai Igmándy Emánuel cs. kir. százados huszár kapitány urat csak nevéről ismertem, és szép nemes lelkéről, tiszta jámbor erőnyiről 's magyar egyenes lelkéről már eleve értesittettem. Hallván ezen derék ur, ki épen most vala végén vacsorájának, a' kocsizörgést, kiugrék egész familiájával pitvarába, nyilt karokkal fogadván bennünket, főkép minekutána barátomtól kilétemet értette. Az öszvehangzó szíveknek csak egy két perczenet kell arra, hogy öszveforrván, a' barátság alapja megvettessék, 's tágas ut nyittassék a' szív érzetének bizodalmas kiömlésére. — Az idő haladását észre sem vévén, hoszszasan mulatánk, 's a' kellemes időtöltés álmot nem vona szemünkre. Végre csakugyan felkelénk a' nyájas asztaltól, 's a' szives házi ur elvezete bennünket kirendelt szobánkba, egyik kisaszszonya pedig azonnal utánunk hoza egy táczán valamelly setét fakósan vöröslő italt, mellyel midőn a' vendégszerető házi ur kinálna, 's én hogy ollyassal csak igen ritkán 's egyedül gyomorbeli bajomban szoktam élni, köszönném, legalább kóstolására sürgete; szót fogadván tehát neki, ittam, 's felette jónak találám, és azon kérdésére: ha tudnám e, minő liqueur légyen? csakhamar eltaláltam, hogy kávé. Tudni vágyván készitése módját, ekképen adá elő: perkelt kávét meg kell őrleni, kétannyi mennyiségü czukrot törni, 24 óráig, avagy tovább is a' reá öntött palinkát, melly szilva vagy söprő égetthor lehet, hogy a' kávé izét

és szinét jobban magába vehesse, gyakorta felzavarni: minekutána már egészen megszinesedett 's a' czukor elolvadott és a' kávé jól leülepedett, más üvegbe söprejéről leszürni, 's igy lehet használni. A' czukor és kávé mennyiségének eltalálására sinórmértékül szolgáljon egy rojcsi savanyuvizes üveg, ennyi mennyiségre elég fél fertály font kávé és egy fertály font czukor, 's ekképen lehet többre nézve megtartani a' mértéket. Ez kellemes és egészséges ital, melly sem nem gyujt, sem nem kábit. — Ezen leczkét vévén, még egy kevés pipás beszélgetés után elválánk, 's lefeküvén jóizüen alvánk.

Más nap elmutatá szivesen mulattató házi urunk egész gazdaságát, melly nagy és igen jó rendbe szedett. Háza még ősének lakása lévén 's tisztességes együgyüséggel ajánlkozván, alkalmas tágas. Fekszik a' helység déli végén a' nyugoti domb gyökerében, mellyből a' gyönyörü kilátás udvarán 's kertjein kivül a' virágos réteket, az ellenhegyet, szőlőtőkéjivel, mezejivel 's erdejivel, melly Boldog Aszszonyfát keletről éjszaknak 's nyugotnak görbülve fél hold formán keriti. Ezen házat mindenfelől gyümölcsös és kövér konyhakertek környékezik; hátuljánál emelkedik a' domb, melly töltve gyümölcsfákkal, itt van a' présház és két tágas pincze, amodább ismét a' méhház látszatik, feljebb a' magas hársfákkal bástyázott keritésen kivül a' kukoriczagóré, ismét odább a' szürü, legszélrül a' dinnyekert. — Innen a' szántóföldeken keresztül éjszak felé fordulva vezet egy ut a' szőlőhegybe, melly igen jó borokat terem. Itt lévén, mutata jószivü vendéglőnk egy rengeteg erdővel boritott hegyet, hol hajdan a' boldog aszszonyfai szőlőhegyek valának, 's mai napig is találni szőlőtőkéket, alább egy kopár dombon, melly most ekék által hasittatik, vala a' hajdani helység, melly a' Tatároktól és Törököktől végképen elpusztittatott. Ismét nyugot felé egy sürü erdővel lepett hegyet mutatott, hol hajdan Sz.

Margit helysége vala, melly hasonló pusztulásra jutván, most Igmándy nemzetségnek pusztája, 's régi nevét megtartotta.

A' mostani Boldog Aszszonyfát, melly a' Sváboktól *Pultikász*nak neveztetik, Igmándy nemzetség ujitá fel, és Svábokkal, kik már hoszszu gatyát viselnek, és Horvátokkal népesitette. A' templomot most épiti jó izléssel szives vendéglőnk Igmándy Emánuel ur a' boldog aszszony tiszteletére. A' lakosok többnyire kádárok, hamuzsirral és kalamászszal kereskedő gazdag jobbágyok, de földekkel is birnak, és a' szőlőmivelésben forgódnak. A' helység fele a' hegyen nyulik le, fele a' völgyben terül amannak ellenébe. Annak éjszaki végén tek. Igmándy Antal ur háza, ki Emánuelnek testvér öccse, 's a' ns. megyét szolgabirói és főjegyzői hivatalban 28 évekig szolgálta, most a' kőszegi kerületi tábla érdemekkel teljes tagja, egy tudományos, szelid, emberszerető derék férjfiu. — A' falu déli végén pedig van az én mostani vendéglőm épülete; 's e' kettő birja Boldog Aszszonyfát. Ezen birtokra királyi uj adományt nyere a' mostani kegyes uralkodótól 1796-dik esztendőben Igmándy Sándor, e' derék két uraknak a' minap élete 84-dik évében kihunyt édes atyjok. Jövedelmök legnagyobb részét teszi az erdő, melly mindennemü fákkal bővelkedik és sok ezer holdakra kiterjed, valamint a' juhtenyésztés is; terem elegendő borok, a' gabonában, egyéb veteményekben és szüleségben hijányt soha nem szenvednek.

Emánuel sem gulyát, sem sertéseket nem tart, kivévén, mi házi szükségére megkivántatik, és igen helyes okoknál fogva. Gazdálkodását ugy vezeti, hogy minden szögletben a' boldog középszerüséget jutalmazó bőség szarvát láthatni a' természet minden adományával, mellyet a' szorgalom nemesitett. A' belső gazdálkodást a' legrendesebb ügyességgel kormányozza a' szelid aszszonyság néhai ezeredes kapitány Ottnak ama' néhai

generalis testvérének leánya; végrehajtó eszközei pedig igen derék és jól nevelt kisaszszonyai.

Ezeknek neveléséről lévén a' szó, igy szólla hozzám a' derék atya: „Én, barátom! gyermekeimet magyar gazdaaszszonyoknak és anyáknak neveltem; arra nem ügyeltem, hogy olly házas társak legyenek, kik naphoszszat párnaszékökön pompásan öltözve 's kebelökben kisded ebecskéjöket nyugasztva legfeljebb kötnek, vagy holmi románokat olvasgatnak; onnan a' muzsikához ülvén, a' képzelet tündér édeneiben andalognak; — hanem arra forditám iparkodásomat neveltetésökben, hogy minden aszszonyi mesterségeket, a' legfinomabb himzéseknél kezdve a' konykáig, tökélletesen megtanulván, a' szükséges tudomány által pedig elméjöket és szivöket kipallérozván, jó házi aszszonyok, férjeiket hiven és tisztán szerető 's becsülő házasok, 's gyermekeiket isteni félelemben és jó erkölcsiségben nevelő okos, gondos és ügyes anyák legyenek, kik fijaikból jó hasznos polgárokat, leányaikból ismét lelkes magyar anyákat neveljenek.“ Mi jeles charactere ez egy magyar főbb nemes atyának? — De látnád bár kegyszülte kisaszszonyaiban is ezen nevelésbeli gondolkodásnak pontig beteljesedett szép sikerét! Valóban boldog férj leszen, kit ezek szerencséltetni fognak.

Ebből is eléggé ismerheted ezen derék urat, kit én sok valóban fényes erőnyiért forrón tisztelek, 's örökre áldani fogom azon pillanatot, mellyben szivem gerjedelmét egy kedvező genius ezen uri ház ismeretségére buzditá. Ő sok időkig 's jeles ütközetekben igen dicsőségesen harczolt nemzete becsületéért 's jó királyáért a' Frimont huszárok ns. ezeredében, 's számtalan sebekkel kérkedik; érdemeit pedig a' felséges fejedelem hálás pensioval jutalmazza.

Egy egész napot teljes gyönyörüséggel töltvén itt, oda érkeztünk után harmad nap elindulánk. A' mint a' lomkai szőlőhegyeket hátrahagyva, a' kaposvári erdők között lévő hegyen leereszt-

kedénk, egyszerre egy nyilás előmbe állitá a' vármegye házának most készült roppant épületét, melly több hozzá tartozandó épületeivel egész egy várost formálni látszatik. Ezen szép miv palotája, melly galeriákkal ékeskedik 's hoszszu márvány erkéllyel, könnyen befogadhatja Somogy nagy számu nemeseit. A' zöld asztal fél hold formára van benne helyeztetve, 's e' megye elölülőjének közepén ád helyet. Két szárnya és egy hoszszu homloka van, mellyen kőbe vésve látszatik a' megye czimje, alatta pedig nagy kiálló betükkel ezen felirás olvastatik: A' KÖZ JÓNAK. Több szálájin kivül a' fő ispántól fogva minden vármegye tisztviselőjinek bő és alkalmas lakást ád. October 17-kén gyülekezének öszve a' nagy palotában először ns. Somogy vármegye dicső karai és rendei, kiknek ezen épület köszönheti lételét. Élj frisen és el ne felejtsd hüséges Elekedet.

Szülőjim sirjánál.

Remegve hullnak tiszta könnyeim
Veszteségem érzetén reátok
Elpihent porok! 's dicső hazátok
Felé ragadnak képzeményeim.

Letünve látom itt reményeim,
Mellyeken ti viszszalángozátok, —
Bárcsak irt még egyszer nyujtanátok,
Gyógyitni sebhedt érzeményeim! —

Mig más szülőji éltinek örül,
Engem a' szivbéli fájdalomnak
Kegytelen sulyos csapási nyomnak!

De egy örömsugár ragyog körül:
Hogyha könnyem itt utánatok hull,
E' terem rózsát nekem siron tul! —

Vaskapui KAPUY KÁROLY.

Emlékeztetés.

Itt ülök a' patak mellett
'S nézem pajkos habjait,
Mint festik le ifju éltem
Lefolyt aranynapjait.
Vigabbak most a' füzek itt;
De nem az én életem,
Mellynek szépét és hajdanát
Többé el nem érhetem!

Itt ülök a' patak mellett,
És e' forró szivlehellet,
Mint sokszor itt léteden,
A' bus magányt felébreszti
Lányka édes neveden!

Én itt laktam, te ott laktál,
Ama' tulsó part ellen;
Ah! tudod e még — hogy akkor
Virult az a' szép rózsakor
Midőn e' lángkebelen
Boldog voltál szüntelen!?

Tudod e még, hogy életünk
Csak állandó kikelet
Volt, midőn még képzeteink
Nem ösmérték a' telet? —
Tudod e, hogy édeni kert
Volt még akkor vidékünk,
Midőn a' méreg is édes
Lett volna ott minékünk? —

Tudod e, mig a' fészkiben
Ülő madár szerelmiben
Kicsinyeit étette,
Mint az, édes ajakad is
Számat el nem vétette?

Óh tudod e még — az időt,
Millyet az ég már nem ád
Többet nékem, hogy szivemnek
Szerelmét és szerelmemnek
Kéjét viszszalángozád,
'S lángod értem áldozád!? —

Tudod e még az örömet,
Midőn a' szép gyöngyperecz
Reszketett hókebeleden,
'S megvallottad, hogy szeretsz!?
Tudod e még a' szerelmet,
Mellyel szivünk angyala
Téged, engem, 's együtt minket
Olly boldoggá tett vala!?

Tudod e még a' gyötrödést,
Mellyet, — sorsom nyitván a' rést
Tőled ollykor elváltam, —
Midőn viszszatértem hozzád,
Kebeleden találtam;

'S mikor ismét öszvejöttünk,
Mint repültem én feléd, —
És ha kérdém: „Édes mi lelt?"
Áltölelve e' hü kebelt
Mondád: „Holtig vérzenéd,
Ha nem lennék a' tiéd!?"

Magam ülök e' parton most,
'S nézek ama' táj felé,
Hol jó szived szépét javát
Más boldognak szentelé.
Magam nézek az elmultra,
Melly pusztitja éltemet,
Magam érzem távolléted,
'S benne veszteségemet.

Magam nézek le a' habra, —
'S viszsza azon ünnepnapra,
Hogy téged megláttalak,
Fáj kebelem, fáj lelkem, ah!
De én még is áldalak!

Ha megfosztál szerencsémtől,
Nem sohajtva már felém,

Élj soká e' föld édenén!
'S ne köszönd meg, ha hiven én
Mind örökké vérzeném,
Hogy nem lettél a' enyém!!

ÁRVAFFY BÉLA.

A'honni és idegen gyömölcsfa.

A' gazda és kertészkedő
Egy honni szép fát ültetett
Kertjébe, melly magzatjait
Szelid gyümölcsével soká
Táplálgatá. Azomban a'
Számos viszontagságokat
Türt fát ki dönté a' vihar,
'S helyében a' kertészkedő
Fajzatja hol jó, hol pedig
Fanyar gyümölcsü fát rakott,
Mig végre a' szomszédban egy
Kecsegtető vidéki fát
Talált. — No már ezt oltom én,
Igy szólla a' kertészkedő,
Kertembe, hogy gyümölcseit
Nékem teremje. — Haj! de a'
Vidéki fának ágai
Szomszéd felé hajlottanak,
'S jobbára ő gyüjtötte fel
Az oktalan kertészkedő,
Földjének a' gyümölcseit.
Fejszét fog és hozzája vág,
De elhibázta a' csapást,
'S önnön magát sujtotta meg.
Ezért, hogy ujra sérelem
Ne érje, csak megszenvedé
Kertjében a' vidéki fát.

* * *

A' honni jobb vidékinél.

LENCSÉS.

Töredékek és aphorismok.

(B...e után.)

1.

Ki tetszeni ohajt, legyen hiu; magunkon tanulunk mások hiuságának hizelgni.

2.

Azt vélnők, ki álgyugömbtül nem fél, nem fél semmitül; de ellenkezőt látunk. Sok embert, főt és pórt, babona nevelt; retteg egy levélke robogásától, ámbár vidám bátorsággal megyen a' csatába.

3.

A' kormány szenvedélyei gyengeség, a' nép szenvedélyei erő tanuji.

4.

Mikor betegszik le neje? kérde XIV Lajos egy udvarnokot. Quand il plaira à votre majèsté,*) felele ez mély hajolattal.

5.

Gondold: az orvos megtiltana betegének minden tartós mozgást, halált hozhatna rá, mondaná. A' beteg nem fogadná szavát 's egy mértföldnyit menne. Mit mondanál azon orvosrul, ha viszszamenetné betegét a' tett uton, hogy jóvá tegye a' hibát?

6.

A' diplomatok füleikkel látnak, elemök **) a' lég, nem a' világ ***). Azért szeretik a' csendet és homályt.

*) Mikor fenségednek tetszendik.
**) Elementum.
***) Lux.

7.

A' köz vélemény tenger 's mint levessel bánnak vele. Őrült szakácsok állnak előtte. Az egyik sót hány belé, czukrot a' másik; a' harmadik habkalánnal jő, tajtékát leszedni; a' negyedik fuja, hogy pofája fáj; az ötödik fel akarja enni, a' hatodik ebnek adni, a' hetedik mosléktartóba önteni. — Utszán nevetnek ki benneteket a' gyermekek!

8.

Az aszszonyok szeszélyesek, mert jobbak, hogysem a' roszat elvek *) szerint, gyengébbek, hogysem a' jót tartóslág üzhetnék.

9.

Hiuság legbiztosb őre a' nyilvános csendnek. A' dicsvágy Omphaléja **) neki 's rózsalánczra füzi. Kinek arany csillámában telik kénye, nem gondol a' vassal, 's lejtve főszékbe még senki nem lépett.

10.

Az aszszonyok legkegyesbek, ha félnek, azért esnek olly gyakran félelembe.

11.

Az ágyu- és puskagömbök gyakran a' szennyes világ kitisztitására szolgáló foltgömbök.

12.

A' historia gömbölyü, mint a' világ 's tovább tovább hajózva, megint honunkba jövünk.

13.

Némelly embereknek csupán férfi-, másoknak csupán aszszonygondolatik vannak. Azért van annyi fej, melly nem képes ideákat szülni, mert birnunk kell mind a' két nembeli gondolatokkal, ha ideali szüleményt akarunk hozni világra.

14.

Az épitők egy neme azt véli, hogy a' füstölés eltávolitására csak a' kéményeket kell berak-

*) Principiumok.

**) Lydia királynéja volt, Hercules sokáig hordá varázsbilincseit 's guzsalyárul is fona.

ni. Megteszik, viszszaverik a' füstöt, szaporitják, boszszankodnak, 's nem sejtik, hogy neveli a' bajt tudatlanságok.

15.

A' kormány vitorla, a' nép szél, a' status hajó, az idő tenger.

16.

Könnyü volna az ó kort viszszahozni, csak a' köz véleményt kellene elnyomni — 's mondják gyermeknek: fecskét könnyü fogni, csak sót kell hinteni farkára.

17.

Jericho falait ledütötték a' Zsidók trombitáji; de korunkban nem történnek csodák, 's okos ember piruljon hinni, hogy a' korlapok zaja megnyitja az ostromlott várat.

18.

Philidor *) egyszerre hat sakpartiet játszék 's mind megnyeré. De a' faalakok állanak, mig ki nem mozditjuk helyökbül. A' ki emberekkel játszik, bizonyosan veszt, ha több játékot üz egy időben.

19.

Bár uj özön öntené el földünket, mit használna? A' botorok és gazok elvesznének ugyan, de nem a' botorság és gazság.

20.

Nem bámulhatjuk eléggé, a' sors milly ravaszul használja emberek gyengeségei-, hiuságai- és szenvedelmeit, hogy czéljához juthasson. Ez olly világos lőn, hogy lehetetlen nem örülnünk, mikor dus befolyásu emberek esztelensége és rosz akarata előlép; mert csalhatlan jel, hogy az ohajtott teljesedtéhez közelül.

21.

A' becsületes férfi, ki az ugy nevezett világügyébe van szőve, gyakran esik lelkismereti kétkedésbe, becsületesen cselekszik e valóban vagy

*) Kedves operaszerző és hires sakjátszó, szül. 1726 Dreuxben (Francziaorsz.), mh. 1795 Londonban.

nem? Mert minthogy maszknak tartják arczát, önmagán elzavarul 's nem tudja végre, ő csalta e meg az embereket, vagy csak benne csalódtak az emberek.

22.

Szenvedelmet nem ész, de szenvedelem gyógyit.

23.

A' valódi finom életmód, melly többet a' leesett kötő-tü villám sebes felemelésénél, vagy lélek mélyébül vagy a' sziv teljébül ered, 's nem bánczmüvész tanit rá, sem Chesterfield *).

24.

Szükeszü emberek sajátja, hogy azon keves ideákat, mellyek foghatagságok szük körében feküsznek, olly világgal érik fel, melly bennünket szellemök becslésében nem gyéren megzavar. Koldushoz hasonló, ki minden krajczára évszámát ismeri.

25.

Karneades **) nyilván két beszédet monda Romában: egyikét a' jogosság mellett, másikát ellene, 's 99 évnyire terült kora. Hufeland a' makrobiotikába nem jegyzette fel: A' ki vén kort ohajt, elvek nélkül legyen.

26.

Mi az ugynevezett satószabadság? Fogolynak becsülete fogadására adott engedelem, a' várfalakon kivül sétálhatni.

27.

A' éjőrök, kik az időt kiáltják 's hogy kiki tüz- és gyertyátul ója házát, minden órában ismétlik, főt, pórt költenek álmából, de ők se aludjanak, legyen nap, 's önkényt lecsilapul a' zaj.

28.

A' rókának szüknyaku palaczkban, a' gólyának lapos tálban adtak édes ételt. A' ravasz róka

*) Brit paedag. és phil. iró, szül. 1694 Londonban, mh. 1772.
**) Hires kyrenebeli philosoph, mester az ékesszólásban 114—129 K. e. élt.

tudott segitni magán, szélttörte a' palaczkot; milly reménye maradt a' buta gólyának?

29.

Tudta Luther, mit mivel, midőn tintatartóját vágta az ördög fejéhez. Csak tintától retteg az ördög, csak tintával üzhetni el.

30.

Spanyolországban egy czukrász *meleg jég* készitése módját találta fel. Hihetőleg udvarokat szolgált.

31.

Szóbeli rágalom szélcsőbül tett lövés; látjuk az elejtett áldozatot, de a' zajtalan tét szerzőjét nem fedezhetni fel. Satolt rágalom tüzcső gömbe, hol a' patt és fény elárulja a' tétnököt 's büntetésnek adja.

32.

A' mult történetét ne sötét memento morinak, de nyájas emlénynek *) tekintsük 's szerelemmel emlékezzünk tanitására.

33.

Gyülöletet könnyü, szerelmet nehéz, de legnehézb érdekeltlenséget **) eltitkolnunk.

34.

Egy rozsdás pais esenge a' napnak: Nap! világits meg! 's a' nap monda a' paisnak: Pais! tisztulj meg.

35.

Minden óra, mellyet gyüleletre pazarlunk, szerelemtül elvont öröklét.

36.

A' történet erényre tanit, de szüntelenül vétekre ösztönz a' természet.

37.

A' bölcsésség atyja fájdalom, anyja szerelem.

38.

Egy franczia orvos nem rég értekezést irt a' kisdedek kiáltozása- és rivásárul, 's megmutatta,

*) Nefelejts.

**) Erdekeltlenség, Glei hgültigkeit. -- Egykedvüség, Gleichmuth.

hogy az őket butákká teszi. Tudjuk, miért tiltják a' kiáltozást.

39.

Némellyek vélik, csak ablakok volnának, a' nap soha nem menne le; mások megint, volnának csak berakva az ablakok, a' nap soha nem kelne fel.

40.

Nem évek aggitnak, de tapasztalás; 's ennek okából az ember volna legboldogtalanb a' teremtmények közt, ha szorgalmasan járná a' tapasztalás iskoláját. Hogy minden uj nemzedék, minden uj kor bölcsőből ered, ez tartja örök fiatalságban az emberiséget.

41.

A' nép gyermekkint csak sirni vagy kaczagni tud. Hogy szenved vagy örül, esmerszik; de miben kórlik 's miért vidám, gyakran nehéz kinyomozni.

42.

Midőn Pythagoras *) theoremáját **) felfedezte, hekatombét ***) áldozott az isteneknek. Azolta rettegnek az ökrök, mikor uj igazság jő napvilágra.

43.

Jég vagy viz — csak ez különböztet roszat jó embertül. Azért egyikét nem gyülölhetem, másikát nem szerethetem. A' legbogasb, legkeményb önség megfagyott könyör. A' leggyengédebb részvét felolvadt önszerelem. Hogy a' szivben nyár vagy tél lakik, hogy az éjszaki földsark vagy meleg menny alatt született, nem vétek, sem érdem. Csak a' nagy szivek, a' nagy oceanhoz hasonlók, nem fagynak meg soha; e' helyt viharzanak, 's szerelmök veszélyesb az aprók gyülöleténél.

---

*) Görög philosoph 580—500 K. e. élt.

**) In triangulo rectangulo quadratum hypotenusae est aequale quadratis cathetorum simul sumptis.

***) Száz (egynemü) állatokbul (főkép ökrökbül) álló áldozat a' Görögöknél, mellyet nagy ünnepletek alkalmával tettek.

44.

Könnyebb időt teremteni, mint változtatni, könnyebb változtatni, mint aggulót fiatallá tenni. Kellemes e, fáradságos gyógymüvészet 's terhes életrend által üditni a' romlatag létet? A' gondolkodó épitő sebesen lerontatja a' roskatag épületet, 's csak a' bontáskor támogatja, hogy leeső gerendák ne sértsenek.

45.

Ki idegen nyelveket könnyen tanul, charaktere közönségesen szilárd.

46.

A' nemesség obelisknek nézi magát, ormának a' fejdelmet, a' népet aljának.

47.

Meritsd ki a' bolondságot, 's a' bölcsesség fenekét éred.

48.

Az eb ordit, ha ütik, 's az ember ne merjen? De van ebnél kutyább ember 's nem ordit, ha ütik.

D***.

A d n i.

„Adni" — az önségnek mindég fő ellene, léted
Hogy marad önszeretés elfajulása után?

Miért látni előbb a' jót?

Jót rosznál hamarább számunkra jövő takaróján
Sejtünk; a' feketét még fedi szürke homály.

Hasznos álom.

A' pizsegő sokaság közepett álmodni kivánok,
'S élet igaz képét álmom alatt lelesem.

HRABOVSZKY DÁVID.

A' természet tiszta szemléléséből meritett észrevételek a' magyarországi járvány epekórságról.

Intrandum est in rerum naturam, et penitus, quid ea postulat, pervidendum.

Cicero.

1. §.

A' Járvány nyavalyákról általánosan.

Valamint az egész földön élő emberiség mind együttvéve teszi és állitja elő a' tökélletes emberi valót: ugy a' valódi tökélletes emberi egészség csak az egységképen képzelt öszves emberiségben vagyon valósitva. Egy-egy ember magában állva egészségére nézve ugyanannak függő hoszszától sok oldalra félrehajlik, az egész, de egy személynek vett emberiség az egészség sinórmértékétől épen ugy el nem térhet, mint egy égi test a' szükségen feljül utjából ki nem ténferedhetik, annyira, hogy az egész emberiségre kiható nyavalya nem egyéb, mint a' közönséges emberi életnek rendes voltára megkivántató természeti munkálat. Ugy lehet képzelni az egészben gondolt emberi életnek lefolyását, melly annak kezdetétől fogva végzetéig vagy örök időkig folydogál, mint egy emberi egymi életének nyulását a' születéstől a' halálig, és az egészség ugyanazon egy időben foly és virágzik, mind az egyes emberekben, mind az egynek gondolt egész emberiségben, ugy hogy e'két életmunkásság együttvéve eszközli mind az egyes, mind pedig az öszves emberi egészséget és életet.

Az egész embernem élete lefolyása épen ugy külömböző életszakaszokra oszlik, mint valamelly egyetlenegy emberegymié, külömböző keringőkre— periodusokra — szakad. Ez az élet külömböző kortájaiban változik azért, hogy annak lefolyása önmódja szerint eshessék meg: amaz épen igy változik természeti, erköltsi és politikai mivoltában minden évezeredben, melly néki megannyi életosztálya. Egy emberi egymi élete lefolyása és rendes tartása azt magával hozza, hogy az ő eszközlésére megkivántató erő most felmagasztalt, majd lealatsonyult állapotban jelenjen meg. Ez az egynek vett emberiségben is igy esik meg, az egymis betegség az egymis életnek ő ellene törekedő ellenségével való viaskodása; a' közönséges emberi élet is igy oltalmazza magát a' rongáló hatalmak ellen. Vagynak e' szerint betegségek, mellyek nemtsak egyes emberekre terjednek ki; hanem mintegy kihatnak az egész emberiségre, és nem egyes személyekben, hanem az egész földön, egynek vett emberiségben fejlődnek ki, nőnek, virágoznak, hanyatlanak és enyésznek el. Egy embernek nyavalyája kifejlődésétől fogva tökélletes elhunyásáig külömböző ki- és beterjedésben mutogatja magát, az időre és a' térre nézve, nem külömben az a' kórság, melly az egész embernemre vagyon határozva, a' lefolyására határozott külömböző időtájakban serényebben vagy lassabban ingatja a' szükséghez képest a' tökélletes egészséget. Ihol a' járvány nyavalyáknak tiszta képzete és megfogása, mellynek hijánya a' nyomorgó emberiségnek tsak alig meglábolható veszteségébe szokott kerülni.

2. §.

Valamint egy embernek személyes élete szük kiterjedésü: ugy az öszves emberi élet több ezeredeken keresztül tart, innen a' nyavalyák lefolyásának szakaszai e' két tekintetben rövidebbek,

vagy hoszszabbak; az egyes emberekben ennélfogva a' nyavalyák lefolyása sebesen válik el jobbra, vagy balra, a' mint annak meggyőzésére az őtet tartó erő kisebb, avagy nagyobb mennyiségben vagyon jelen: ellenben az egész emberi nemzetre kiható kórságok kifejlődése, tartása, hanyatlása és kialvása több esztendőknek lefolyásáig nyulik. Ebben van a' meg-megállapodó kórságok (morbi stationarii) miléte az időben való kiterjedésre nézve. Egy emberben egy nyavalyának lefolyása alatt az élet 's az ezt eszközlő élő rendszerek külömböző módban és mértékben erőlködnek elintézni önelhatározásokat, a' jelen 's akkor virágzásban lévő egymis kórság is ehez mérsékli magát, ezek munkásságának ereje szerint tiporja le, vagy tépi ki az emberi életet. A' meg-megállapodó kórságok is, a'mint a' külömböző esztendőkben, a' külömböző természeti, erköltsi és politikai környülállások az emberi életet változtatják és érdeklik; külömböző indulatban és külömböző tulajdonsággal mutogatják magokat, a' mint a' jelenlévő tünetek felmagasztalják; vagy lenyomják az emberi lélek ki-és széljelhatását. Az illyen megtekintéséből a' természet szétbomolhatatlan törvényeinek lehet azt tisztán megérteni, miért állanak elő uj nyavalyák, midőn az ég és föld között a' rendes egyarányuság megháborodik; innen, hogy miért öltöznek a' hazai nyavalyák magokra a' hajdanitól egészen külömböző alakot, midőn a' véres ütközetek a' tsendes hazákban kiütnek és tartanak; innét, hogy midőn a' kimivelt népeket a' bujaság és kislelküség megnyaggatja, mindenkor uj 's még azelőtt esmeretlen betegségek fejlődnek ki. Ki tagadja, hogy az elnyomottság és a' lélek szabad kinézésének megfojtása uj nyavalyákat hoz elő? Hát azt, hogy a' kitsapongó buja szabadság, mint a' temészetnek tzélja ellen való dolog, az emberek nyavalyájit uj nyomorusággal szaporitja? Senki sem, a' ki az emberek eddigleni történetkönyveit szemesen áltolvasta. Nemtsak a' világ külső lényeiben, hanem

az emberiség lelkében is dolgozik a' természet munkás keze; tehát azok, a' mik az emberek között történnek, minden tekintetben a' természet hatalmas és szünet nélkül tartó szüleményei, az emberi nem állandósága annak minden tekintetbéli, minden pillanatban történő változásán alapodik. Innét kell következtetni a' népeknek meg nem szünhető háborgásit, és az ezen környülmények jelenlétekor születő uj kórságok előállását, melly által az emberek sorsa, a' mint azt a' szükség kivánja, jobbra vagy balra fordul.

3. §.

A' dolognak további világos megértésére szükséges megtekinteni és mintegy áltnézőn megmérni azon mozdulatoknak irányzatját, mellyek a' természet szükségéhez képest a' járvány kórságok előhivására öszveszaladnak. Ezeknek tiszta fényben való áltláthatása végett elkerülhetetlen szükséges az emberi egymi azon rendszereinek létalapos esmerete, mellyek az egyetem részszerinti és öszves meghatásának bé-és elfogadására vagynak határozva. Azokat ugyan az „Epekórság" tzimü könyvetske XXXIII-dik kikezdetében, mellyet egy ahoz nem értő üldözőbe vehetett, 's a' melly által a' nyomorult emberiségnek tetemes kárt okozhatott, megemlitettük elébb, hogysem a' siralmas nyavalya országunkat elboritotta: ihol megint az ember testi és lelki miléte tiszta filozofiája!

4. §.

Az emberi test bizonyos élő rendszerekből vagyon öszverakosgatva, mellyek egymástól abban külömböznek, hogy némellyekben az anyagi, némellyekben pedig az erőbéli kinyilatkoztatás vagyon jelen nagyobb mértékben, vagy egyikben a' nehézkedés, másikban a' világosság nyom többet. A' legutólsó ezen élő rendszerek között a' tsont-

alkotmány, a' mellyben az alakon és anyagon kivül érzésünk alá semmi sem esik, a' legfelsőbb az idegrendszer vagy az érzőinas alkotmány, a' mellyben a' lételnek erőbéli oldala az anyagit végetlenül meghaladja, melly a' testben külömböző tájékok felé szétágazó madzagokból áll, mellyek a' föld középpontjától felfele emelkedvén, egygyé lésznek és ugy nevezett agyvelővé változnak, anyagi létele által a' testben igen tsekély tért foglal el: de erőbéli hatása által nemtsak az életmives testet; hanem azon mérhetetlen üregnek, mellyben a' világ él, iszonyu nagy részét, sőt az egész egyetemet erőlködik béhatni. Ezen két végpontok, mint megannyi egymás ellenébe tett pólusok között más épen ezen módon egymástól megkülömbözött élő rendszerek állanak közbe, mellyek közül egyik sem tartja lételének okát magánosan állva, magában rekesztve, hanem mind a' mennyin tsak vagynak, sehol el nem szakadó vezetéknél fogva ugy egyfolytában menővé vagynak öszvefoglalva, hogy mindegyik azok közül a' maga öszves lételének lehetőségét szükségesképen a' másiknak köszönheti, és ollyan renddel váltogatják fel egymást, hogy mindegyikben jelenlégyen a' mivelés alakjára nézve a' pólusi ellentételnek néminemü ábrázatja, hogy igy azon öszve- és viszszaigyekezetnek azon költsönös egymásra való mivelésbéli erőlködésnek, melly által az egész természet fentartatik, az emberi testnek határán belől is helye légyen. Akármelly illyen élő rendszernek létele kétféle gerjedelem és erőlködés által határoztatik meg, egy ezek közül az öszvevonódásra való igyekezet, mellynél fogva testünk a' föld középpontja felé vonattatik, ez a' nehézkedés (gravitas), a' másik a' kiterjedésre való erőlködés, melly által t. i. testünk rendszerei mindenfelé erőlködnek kiterjedni 's kifeszülni, és ez a' világosság (lux) mindazáltal ezen két rények nem valami egymástól tökélletesen megkülönözött két mozdulatok, vagy egymástól egészen kilönvált pertze-

netek; hanem egy ugyanazon erényiségnek (dynamismus) tevő és tagadó pólusai. A' mint ezen rendszerek bizonyos léptsők szerint következnek egymás után az alsóbbaktól felfelé, ugy nevekedik ezeknek a' külső természet béhatásainak elfogadására való tehetsége. A' tsontrendszer midőn nyavalyák által elkórosul, követi a' föld gyurmájának azon igyekezetét, midőn az a' tüznek olvasztó ereje, vagy a' hibás jegesedés miatt különböző alaku darabokat terem. A' sejtszövet és hártyarendszerek betegségei gyakorta végeződnek holmi növevényi lemezek, leveletskék, tsövetskék előhozásában, a' mit sok gyuládásban lát az ollyan orvos, ki a' természet fellengősebb munkálatját vizsgálat alá veszi. A' magosabb méltóságu rendszerek, mint a' véredényeké, midőn életbéli munkásságok valamelly oldalra kitsapong, azonkivül, hogy a' kiválasztások, kiüresitések, beszivások, külömbféle rendetlenségbe jőnek, nem ritkán az edényvégek meghoszszabbodnak, sőt egész uj ágakat sarjaznak. Midőn az idegek 's annak centruma akármi módon önmunkájában megzavartatik, ő mint az egész természet, bizonyos tárgyakat (objectumokat) teremt, mellyekkel mint valami külső tárgygyal öszveütközvén, a' lelki és állati szolgálatok jőnek zavarodásba. Különös megjegyzést érdemel, hogy valamelly kórság, avagy nyavalya, ha valahol akármellyik alkotó rendszerét az emberi testnek megtámadhatja, igen hamar széljelhat és kiterjed az egész testben, annak folytatása és széljelágazása szerint; de az idegrendszer ugy látszik, hogy hatalmas, sok betegségeket az ő határának kiterjedésében keskenyebb korlátok közzé szoritani; igy gyakran láthatni, hogy az idegrendszer nyavalyáji most különösen a' test szélső határán elágazott apró idegszálakba, majd a' hasvelőbe (cerebrum abdominale), majd az agyba különválva fejlődnek ki, virágoznak és enyésznek el. Ezekből a' gyakorlati (practicus) orvostudományra az a' világ vetőtik, hogy az ember tisz-

tábban képzelheti a' testben a' betegségek helyét és határát.

5. §.

A' járványok oka nem annyira egymis mozdulatokon és fenekeken alapodik, mint az egész természet bizonyos irányzatok felé határozott néminemü munkáján, melly földünk világi életére is béfoly, hogy ő benne, ésigy minden ő egymis lényeiben az életet a' szükség szerint jobb vagy bal oldalra fordulni kinszeritse. Az illyen egyetembéli béfolyások az emberi okosság elől vastag fallal vagynak elzárva; de annak jelenlétét a' történet, a' következés és az emberi lélek természete bébizonyitja. De ha valakinek igéretét ezen axiomák zavarba nem ejtenék, még azt is bátorkodunk mondani, hogy az egészben képzelt világnak örökös élete az illyen kisebb változásokon épül, ésigy ezen tünemények, mellyeket minden pillanatban szemmel látunk, a' világ életének épen ollyan munkásságai, mint az a' mi testünknek, melly szerint ebben szünet nélkül romlás, bomlás, uj termés hajtatik végre, hogy az a' kiszabott időben állandó lehessen. Az illyen közönséges törvényei a' természetnek más különösek által megerősittetnek; mert azonkivül, hogy vagynak sok égi testek, mellyek némellykor napalkotmányunk mezejébe bétsapnak, a' midőn is azok a' többi planéták között földünket is rendes utjában és mozgásában vagy siettetik vagy lassitják, vagy ennek azok iránti huzó és hajtó erejét irányában megváltoztatják, amazt szaporitván vagy fogyasztván; de vagynak megint ollyan környülmények, mellyek a' föld világi életére szükséges erőt nagyobbitják vagy kisebbitik, melly szerint, midőn maga a' föld massája bizonyos beteges állapotba helyheződik, magok a' föld hátán élő 's ugyanannak emlőjét szopó egymis teremtmények is elkórosulnak és elsenyvednek.

6. §.

A' járvány kórságok tulajdonságát mindenkor a' szükséges természeti környülmények határozák meg, mellyekhez képest egy darab ideig ugyanezek gyuladós természetüek, mellyeket több vagy kevesebb esztendők lefolyása után érzőinas vagy ideges tünemények váltanak fel. Gyakran a' kiválasztások és kiüresitések tökélletes meggátolásával, vagy féligmeddigvaló elrekesztésivel járnak; melly kórságot gyakran nyomba szokta követni a' megáradt elválasztás és a' szerfeletti kiüresitès. Ezen változások inkább a' tenyésző élet eszközlésére határozott rendszerekben tünik ész és szem elébe: de kivált miolta a' békeség századjaiban az emberi testet alkotó nemesebb rendszerek erőbéli oldala szemmel látható nevekedést vett; a' lelki tüneméuyek is a' járvány kórságokhoz mérve hol tsekély, hol megnagyobbult mennyiségben mutogatják magokat; mellynélfogva nemtsak az, hogy az emberi ész elevenebb és találósabb; hanem sok esetben magának bizonyos tárgyakat terjeszt elő, mellyek a' külső természetben nem találtatnak, melly különös erőbéli felettébb felmegasztalt munkásságnak egyenes következése az egész élő testnek elromlása és halála.

Az ideges tünemények természetét meghatározák végtére az ingerlő hatalmak megszaporodása vagy megfogyása, melly erőbéli változás vagy öszvesen az egész érző alkotmányban ül, vagy annak némelly alsóbb rendü anatomiai alkotó részét támadja meg, melly megtámadás hatsak a' savós hártyákra vagy a' rostos boritékra vagyon irányozva, a' járvány nyavalyák természete rendszerint rheumaticus szokott lenni, melly állapot sokszor az egész testre kiterjed és halálos bajt hoz.

7. §.

Noha, a' mint tudva van, testünket alkotó

rendszereink egymástól sehol sintsenek megszakadva; mégis, a'mint a' tapasztalás bizonyitja, a' külömbféle nyavalyák testünk külömböző részeire és rendszereire vagynak szoritva; igy hát a' járvány betegségek is, hol a' külső, hol a' belső bőrrendszert, hol az edényeket, hol az epekészitő előeszközöket, hol az idegalkotmányt sanyargatják, és itt is hol a' velőt, hol az azt magokba tömlőző savós és szálas hártyákat háborgatják különösen. A' bőrrendszer munkásságának megzavarása, az elválasztásoknak sok nemü elhibázásával jár. Az epekészitő organumok ugyan tsak ezen rendszer munkálatját forditják jobb vagy bal oldalra. A' véredények nyavalyáji sokfélék, és a' hold negyezetjei szerint megereszkednek vagy megsanyarodnak. Az érzőinak velőgyuladása, melly még most tsak Indiában és a' föld hevesb részein jön elő esztendőnként járványképen: a' vizundorodás (hydrophobia) és az erő iszonyu megszaporodása által mutatja ki magát. A' savós és rostos hártyák tsuzos illetődése (affectio rheumatica) a' szerfeletti vizkivánással (hydrorexia) nyilatkoztatódik ki. Erejekre nézve pedig az illyen nyavalyák hol erősebbek, hol gyengébbek, ésigy hol a' feleslegváló, hol a' megszükült életerőtől veszik eredeteket. Ülő helye ezen járványoknak ritkán az egész testben vagyon, a'mikor is a' lélek egészen elvonatik előbbeni rendes állásától; de ez is még tsak a' melegebb földrészeken jön elő járványképen, a' mint némelly tudósok mondják, kiknek igéretét az efféle vizsgálások zavarba nem ejtik.

8. §.

Az egész embernemre kiterjedő nyavalyák tiszta esmeretére nemtsak az emlitett alapigazságok okos megtekintése szükséges; hanem ezenkivül illő még megtekinteni a' járvány kórságnak rajzolatját, typusát, lefolyását, tartását, kimenetelét 's gyógyitását. — A' mi az elsőt nézi, a'

félbeszakadók szelidebbek, a' folytában menők gyilkosabbak szoktak lenni, és az ember figyelmét megzavarják; mert nem egyebek ezek, mint az elsőknek főléptsőre való felhágása, pedig ezt tsak az láthatja által, ki az eget és földet mint ember esmeri, mert tsak az illyen ember hatja keresztül értelmével, hogy minémü világot vet a' practicus orvosi tudományra a' természet mélyebb vizsgálatjából meritett esmeret. A' mint a' járvány kórságok, mellyek bizonyos időszakaszokban egyenlő folyamatban, erőben és virágzásban megmaradnak, kifejlődésektől megért korok felé lassanként közelednek, ujabb meg ujabb symptomákkal vétetnek körül, és előbbeni alakjoktól egészen külömbözőknek tetszenek; hiba, ha a' természet barátja ezek okát egyébütt keresi, mint abban, mellyet már azelőtt az előtte fekvő föld és a' felette függő ég közt látott. Az illyen külömbféle typusát a' járvány nyavalyáknak igazgatják némelly mozdulatok, mellyek a' mi napalkotmányunk egyetértő munkásságától hatnak és irányoztatnak földünkre, melly által lelki és testi milétünk bizonyos mértékben érintetik.

9. §.

A' járvány kórságok, szülő okaik mivoltához képest most lassabban, majd hamarabb folynak le és mulnak el. Ennélfogva ezen kórságok némelly esztendőkben az egymis emberekben sebesen, másokban pedig lassabban végeződnek el: tehát az emberi életet eszközlő feltételek mivoltához képest a' járvány kórságok is sebesek, sebesebbek és iszonyu sebesek. Valamint ennekokáért, hogy az ember lételének egy nagy részét az attól különvált természet teszi: ugy a' járvány kórságok sebesebb vagy lassubb lefolyása is részint az életre szükséges külső befolyások rendes állásának megváltozása, — részint testünket alkotó rendszereink hanyatlásra készülő, 's az életerő által a' rendes

állástól való félreintézése által eszközöltetik. Igy hat láthatni, hogy a' járvány kórságok külömböző mértékben és mennyiségben való tartása és lefolyása ollyan okokon alapul, mellyek a' föld világi élete megzavarásából veszik első eredeteket. Mert valamint azt látjuk és tapasztaljuk, hogy az egyes emberekre szabott nyavalyák kifejlődésekre, virágzásokra 's elhanyatlásokra nézve a' földnek a' naphoz való távol vagy közel állásával történő változásival szorosan egybefüggnek, ugy a' bölts szemléléstől vezetett eredeti tiszta okosságon épülendő későbbi észrevételek, ügyelések és tapasztalások bé fogják bizonyitani azt, hogy valahányszor a' föld szinén lakó embereket, állatokat és növevényeket akármiféle nyavalyák rongálják és pusztitják, azok mindenkor a' föld belsejében történő világi befolyások által okozott háborgástól veszik eredeteket.

Ezen alkalommal azt is megemlitem, hogy midőn a' járvány nyavalyák iszonyu sebességgel folynak le, akkor egyszersmind az emberi tapasztalásokat is ki szokták játszani, és mivel a' józan gondolkodást a' balitélet meg szokta győzni, igen bajos az illyen esetben a' föld népét az igazság tiszta kutfejéhez vezetni.

10. §.

A' meg-megállapodó kórságok hogy minemü betegségbe menjenek által, és minemü pusztitást vigyenek véghez az emberi nemzet közt, tsak a' tett tapasztalások, mellyeknek igen nagy hijával vagyunk, mutatnák meg. Annyi mégis bizonyos, hogy minél iszonyubb sebességgel folynak le ezen betegségek, annál kevesebb ideig maradnak meg virágzó állapotjokban, és annál nagyobb pusztitást tesznek. Hogy pedig a' bizonyos időben tartó kórságot millyen természetü nyavalya fogja felváltani, azt, minthogy az a' természeti környülmények mivoltától függ, mellyek még az ő mag-

vaik kérgetskéjibe béburkolva feküsznek, tsak a' természet szorgalmatos vizsgálása mellett fáradozó aggott böltsek tudják megitélni: de azok közül is tsak azok, kik több esztendők lefolyása alatt vizsgálták az égi testek mozgását, állását, irányzatját, és földünknek innen következett megváltozását, hogy t. i. minő arány szereztetik ezen befolyások által a' gyulasztó és gyuladó elvek között, minő viszonyos mennyiség lészen innen a' földet tevő hig és kemény massa között, minő mennyisége van földünkön a' villámanynak (electrium), melegségnek, világosságnak, 's a 't.

Jót lehet jövendölni a' járvány kórságokról, mert minekutána ezek a' természet szükségét megteszik, azonnal magoktól elenyésznek és kialusznak, vagy általmennek valamelly más velek egyenesen ellenkező természetü nyavalyába, a' mint azt a' természet okos gazdálkodása megkivánja; mert semmi sem esik a' nagy világban egyéb, mintsem a' mi hasznos és szükséges.

11. §.

Az egyes emberi egymi (individuum) balra fordult életmunkásságát a' természet barátja — az orvos — képes rendes állapotjára próbálgatni viszszavinni, melly igyekezet igen gyakran nem sikeretlen: tehát az individualis betegségeket az emberi segitség sokszor elfojtja és kioltja, de az egész embernemre kiterjedő nyavalyákat, vagy az ugy nevezett járvány kórságokat tsak az áldott természet ápolgató anyai keze törli el és gyógyitja meg. Mert közönséges az az egész természetben, hogy légyen egy bizonyos törvény, mellyet a' természet létele eszközlésében sinórmértékül tartson, ennélfogva a' szükséges természeti erő- és anyagbéli kitsapongások kinszerittetnek a' főtörvénynek alávettetni; melly esetben minden lény, mellynek léte és munkássága a' szükséghez képest megerőtlenedett, vagy megnevekedett, elébbeni rendes

voltára viszszatér, 's hajdani munkásságát önmódja szerint hajthatja végre. Továbbá valaminthogy a' természetnek mindenféle munkásságai, mellyek földünkön véghezmennek, a' mennyiben mindenek egy közönséges törvény alá vagynak rendelve, egymással módjokra és mennyiségekre nézve többé vagy kevésbbé atyafiságosok: valójában, a' mint a' bölts orvosok ügyeltek a' dologra, a' járvány kórságok a' hazai és más individualis betegségeket mindenkor a' magok hatalma alá hajtják, és azokat öngeniusok tzimerével bélyegzik meg. Innen kell azt következtetni, hogy mi légyen annak oka, miért tészik a' föld szinét hirtelen özön módjára beboritó járvány nyavalyáknak egy nagy részét mindenkor a' honi betegségek fővebb symptomáji. Ha az ember észreveheti, hogy a' járvány nyavalyák okainak mennyisége meg van e szaporodva, vagy meg van e fogyva, azon esetben a' környülményekhez képest intézvén el a' gyógyitó módot, a' járvány kórságok erejét többé vagy kevésbbé meg lehet törni; hát az efféle derék figyelmezéssel 's igazi észrevétellel öszvebarátkozott mély szemléletei a' természet munkájinak nem vezetnek e bennünket azon kutfőhöz, melyből tiszta esmeretet merithetünk a' járvány nyavalyák igazi természetéről?

Ezen közönséges alapesmereteket előadván, közölni fogunk némelly észrevételeket az 1831dik esztendőben Magyarországban uralkodott choleráról, mellyek annak valódi természete általláthatása felé vezetnek.

12. §.

A' cholera meghatározása, jelei, megesmerése, okai, kimenetele, gyógyitásmódja.

Cholera magyarul epekórság, németül Gallenkrankheit, Gallenruhr, francziául Trousse galant, angolyul The Gall- fluxe or cholera, belgául Gal-

braken, Boord, Bord, Buikwee; a' szó ereje szerint tészen epefolyást, bélfolyást, valljon tészen e? ha tészen, miért nem iródott hajdanában és most is cholerha, holott nem ῥεω hanem ῥεω, de ezt hagyjuk a' hermeneuticusoknak, 's ne a' szót, hanem a' betegséget határozzuk meg a' mennyiben lehet létalaposan. Értetik ezen nevezet alatt ollyan terhes betegség, midőn az emberi testet alkotó egymásnak polusképen *) ellenébe tett rendszerek munkáji, a' meggyült ingerek által elsőben iszonyu magos léptsőre emeltetnek fel, mellyet hirtelen nagy gyengeség vagy szörnyü halál szokott követni, melly veszedelmes nyavalya az ideg- és izomrendszer egymás ellen való erős viaskodás által, meg a' béltső megszaporodott alólról és feljülről kiömlő elválasztás által, vagy pedig valamellyik által ezen tünemények közül különösen mutatja ki magát.

Ezen betegség pedig nem egyéb az életre nézve, mint ennek az erőszakos halál ellen való vitéz küszködése, melly szerint ez, az őtet megtámadó ellenhatalmat meggyőzni, magától visszaverni igyekszik. Minthogy pedig az élet főképen a' felsőbb rangu rendszerekben virit erősebben: nem hibázunk, ha azt mondjuk, hogy ez

*) Az emberi testet alkotó előeszközök szolgálatjai (functiones) annyiban egyeznek meg egymással, a' mennyiben azon főtörvénynek, mellyet az egészben gondolt emberi élő test anyagi és erőbéli léte eszközlésében ált nem hág, alá vagynak rendelve. De midőn akármellyik rendszer (systema) magános munkásságát a' közjóra végrehajtani iparkodik, ezt csak ugy intézheti el, ha a' vele szemben álló vetélkedésben (antagonismusban) lévő rendszer viszszamiveletét (reactióját) maga ellen felgerjesztheti: igy hát pólusi ellentétel alatt azt értjük, midőn akármelly egymásra ható dolgok mivelésmódjokban egy tekintetben megegyeznek, másban pedig egymással ellenkeznek, ez az illyen bölts elrendelése az áldott természetnek meg vagyon téve a' mi testünket alkotó rendszerek, előeszközök, sőt minden előmunkásságot végrehajtó apró részetske között is. Ez az illyen költsönös munkásság, ha akár világi, akár földi, akár egymis befolyások által rendes utjából félreténferedik, betegség vagy halál következik, melly megza-i varodás a' cholerában nagy kiterjedésben vagyon jelen az ember testben, mellynek szomoru következésit meg szokta siratni a' föld nyomorgó népe.

a' nyavalya a' finomabb életü rendszerek lángját nagy hamarsággal képes lehet kioltani. Mivel továbbá, ezen nézőpontból indulván ki, ez a' nyavalya a' külömbféle emberi egymikben külömböző erőben és mennyiségben vagyon jelen: minekelőtte e'kórságnak jeleit leirnók és leirhatnók, szükségesnek látjuk a' külömböző világi és egymis környülmények (circumstantiae cosmicae et individuales) jelenlétéhez képest a' nyavalya lassubb vagy gyorsabb lefolyását és időbeni tartását tekintetbe venni.

13. §.

A' mint az elébb is mondók, a' külömböző környülmények jelenléte szerint, a' nyavalyák tartása rövidebb vagy hoszszabb, hamarabb vagy lassubb szokott lenni, melly a' mostani epekórságban is észrevehető vala, miről, ha nem épen ugy is, mint én, a' régiek is bizonyságot tesznek. Mert Caelius Aurelianus, Araeteus Cappadox, Sydenham, Hoffman, Trallesius, Tissót, Hainius, Quarinus az ollyan szörnyü sebességgel lefolyó cholerát, mellyet minden emberi segedelem mellett a' halál követett, legforróbbnak (acutissima) nevezték; ennélfogva én is szorgalmatosan ügyeltem, hogy minémü sebességgel váltják fel egymást a' betegség jelei, mikor jönnek közbe a' járulékonyak, az időben tartás mekkora hoszszaságra nyulik, mitsoda erőben jelenti ki magát, 's minemü hamarsággal foly le és végződik el a' betegség; és ugy vevém észre, hogy némelly esetben az érzőinas erőnek, vagy az idegrénynek szinte fenekig való kimeritése, más esetben a' tenyésző élet keze alá rendelt anyagoknak lassanként érkező sikeretlenedése 's rothadása, másban a' hirtelen halál vala a' nyavalya gyorsabb vagy lassubb lefolyásának következése. Ennélfogva az epekórság is időben tartására nézve

forró, igen forró, legforróbb (acuta, peracuta, acutissima).

A' forró 24—32 óra alatt éri el a' viritás pontját (ακμη ab ακμαζω, vigeo, viritok), három négy napig tart a' nagy ideggyengeség, ha a' beteg az ember, vagy a' természet segedelme mellett a' nyavalyát ki nem aluszsza, azután kezd az élet felkelni, emelkedni 9—14 napra, 21re megérkezik az egészség, ezen napok közt a' halál, de ritkán; mert ezen léptsőjében a' nyavalyának képes az élet a' halál ostromait önerejénél fogva kiállani, vagy ha alkalmatos orvosi segedelem szolgáltatik, ugyanazon hatalmason diadalmaskodni. Ez a' léptsője a' cholerának leginkább éri a' vérmérsékletü embereket (temperamentum sangvineum), érzelgőket, dámákat, elaszszonyosodott férjfiakat.

Mikor a' nyavalya igen forró, a' viritás pontjára 12—13—17 óra alatt felhág, azután jön az idegláz, az érzőinerőbuzgás (febris nervosa) vagy az érzőinas hideglelés, vagy a' rothadás, rothasztó, senyvesztő hideglelés, vagy a' halál, igen ritkán segedelem nélkül, de gyakran a' meggyógyulás a' 21dik, 30dik, ritkán a' 33dik napon. Ez a' neme a' nyálas mérsékletü és azon embereket éri, kikben a' tenyésző élet az állatit szerfelett meghaladja p. o. a' miveletlen, kövér, izmos földmivelők, ételben, italban egyedüli gyönyörüséget találó urak vesznek el.

A' legforróbb epekórság (cholera acutissima) a' kirontástól kezdve, öt pertzenettől fogva hatvanig már a' főponton áll, hol sokszor az élet egyszerre elpattan, vagy lassankint kialszik, négy, hat, ritkán nyoltz óra alatt. Ez a' neme az epekórságnak az epés mérsékletü (temperamentum cholericum) emberekre száll, p. o. a' tanult és bölts embereket, a' filozofusokat, papokat, bölts politikusokat, királyokat, hertzegeket, szóval minden ollyan embereket, a' kikben a' lételnek lelki oldala a' testit nagy mértékben meghaladja, a' cholerának ez a' neme szokta megölni.

14. §.

Ezeken kivül minden fáradhatatlan és bátor orvos tapasztalhatta, hogy a' szóban forgó nyavalya sokszor egy huzomban egyenlő erővel tartott a' meggyógyulásig vagy az élet végéig; ugy hogy ez legtöbbnyire folytában tartó, máskor megereszkedő, némellykor, az igaz hogy ritkán, tökélletesen félbeszakadó vala, a' mikor is ezen kórság a' félbehagyó hidegleléseket láttatott hímezni. Ez az illyen irányzatja a' természet munkájának ugy tetszik, mintha azt akarná bébizonyitani, hogy az epekórság nem egyéb légyen, mint a' régi köztünk uralkodó, az esztendő külömböző részeiben régtőlfogva előfordulni szokott betegségeknek módosulása, modificátiója. Ezt majd alább fogjuk vitatni és mutatgatni, noha talán holmi embereknek azok olly speculatióknak tetszenek, mellyek sem a' practicus orvosi tudományra, sem a' cholerára világot nem vetnek: de a' mi mély tapasztalásu és széles tudományu Hippocrateseink előtt egészen más ideába öltözve fognak lebegni. Az epekórság illyen rajzolatjának miléte főképen ollyan okok által határoztatik meg, mellyek nem annyira a' külső természetben tartózkodó 's a' beteges emberi organismusra mivelő mozdulatok munkálatjának szüleményei, mint a' beteges emberi test élő rendszereinek a' nyavalyát gerjesztő ok ellen viszszamivelő ereje és hatalma teljes következése. De hozzá adom ehez azt az észrevételt is, hogy ezen tünemények tsakugyan másféle kiljebb terjedésü és földünk légkörnyékétől meszszibbről jövő befolyások által is eszközöltetnek és előhivatnak; mert ugy tapasztaltam, hogy a' hold nevekedő avagy fogyatkozó negyedzetjei (quadratura) ezen nyavalya tartását és erejét külömbféleképen fogyasztották, vagy nevelték, nem külömben nedves vagy száraz állása e' tenger fe-

nekén lévő levegőnek. *) Ezen természetes mivelet által intéztetik el azon állapotja az ezen nyavalyával bajlódó életmüvészségnek, mellyhez képest ő a' testben már dolgozó kórságnak anyagi szüleményét kihajtani erőlködik. Ennélfogva minél sebesebben szül a' nyavalya erő- és anyagbéli változásokat, annál sebesebben foglalatoskodik a' maga rendes állapotját megtartani iparkodó élet azoknak a' testből való kihajtásával és attól való elidegenitésével. Innen tetszik ki, hogy ez és akármelly más nyavalya is nem egyéb, mint a' testtel együttvirágzó elevenségnek és életnek a' maga különös környülmények által zavarba jött munkássága által előhozatott megváltozásnak helyreállitására irányozott foglalatosság.

Ebből itéli meg a' bölts orvos, mi ok szült légyen valamelly nyavalyát, — ebből azt, hogy minő határral kell körülirni a' ragadványról való ideát, — ebből azt, hogy valljon valamelly nyavalyának kioltására szaporitani kell e, vagy fogyasztani az élet erejét, — hogy valljon a' testet anyagiképen fogyasztani kell e, vagy pedig ugyanazt azon módon bőviteni; — ebből lehet végtére böltsen általlátni, hogy világi, földi, vagy egymis mozdulatok legyenek e a' nyavalyának előhozói.

15. §.

Előadván ezeket a' józan tapasztaláson épült esmereteket, már most sokkal ügyesebben lehet előadni a' cholera esmertető jeleit. De ezt is hogy jó rendben lehessen előszámlálni, két darabra kell a' nyavalya lefolyását szakasztani, mellyek közül

---

*) Földünknek gőzkörnyéke, vagy az ugy nevezett légkör vagy levegőtájék (athmosphaera) kihat és kiterjed földünktől magas felemelkedésre, 's ezt mintegy tenger, melly a' föld rovátkaiban és kivájt padmalyaiban ennek központja felé mélyen béhat, egész a' mi lakóhelyünkig bépólyálja, és mi ennek fenekén élünk a' többi teremtményekkel együtt; nem külömben, mint a' tenger mély fenekén élők, felettünk sok változások történnek, mellyekről semmit sem tudunk.

az első magában foglalja a' viritáspontig egymás-után folyó és együttvirágzó tüneményeket, a' másik pedig a' nyavalya tökélletes bevégződéséig jelenlévő kórságjeleket.

Az első pályában elfáradás, sebes lélekzés, erős szivdobogás, a' lábak térdig való reszketése, száraz bőr, fenakadt vizelés, az alsó végtagok görtse, gyomorfeszülés, gyomorfájás, melly nyilalásképen felfut gyakorta az emlők tájékáig, a' bárzsingen egész a' torokig, nagy szédülés, gyomorfelkavarodás, hányás és hasmenés mutogatják a' forró epekórságnak jelenlétét.

A' második pályában tart a' nagy szomjuság, a' szív sebes dobogásának lassankint való megereszkedése, kidüljedt szem, a' test szélső határán eloszlott mindennemü edények munkásságának felfüggesztése, — a' vérverés érezhetetlen, a' gyomor bögreképen öszvevonódik, a' nyelv megszárad, meghidegszik; azután jön mély álom, izzadás, a' felserkenés után nagy gyengeség vagy tökélletes felgyógyulás, melly akkor történik, mikor a' beteges tünemények eltünését akár az orvosi segedelem, akár a' természet erőlködő munkája mellett, barna, zöldes, vagy leggyakrabban égszin kék epés hányás fejezi bé.

16. §.

Az igen forró epekórság (cholera peracuta) az első pályában épen azon betegségjelekkel bir, a' mellyekkel a' tsupa forró; de mind azok erősebbek és hatalmasabbak, a' kihányt és alólról kifolyt nedvesség tiszta, mint a' viz, epehányás sem következik, hanem benmarad és a' nyavalyát elvégeződni nem engedi; de a' második pályában megjelennek az ideg és rothasztó láz vagy hideglelés jelei. — Tsuzos fájdalmak a' tagokban, nehéz hallás, nehéz felelés, mély álomba merülés, könnyes, iszapos, poros, félretekert szemek, barna ólomszinü ábrázat, tarjagos, kormos, repedt

nyelv, belső égés, nagy szomjuság, sárgás-barna hugy, szagos kilehelés, elvetett fekvés, lépes, enyves, hideg izzadás, semmi vérverés; ezek jelelik a' már rothadt állapotba általment cholerát, a' hol is mind a' természet, mind a' mesterség igen keveset segithetnek.

Gyakrabban váltja fel ezt az igen forró epekórságot az idegláz, a' midőn is ez minden jeleivel megjelenik, ebben mind a' természet, mind a' mesterség hatalmasabb szükséges segitséget szolgáltatni.

17. §.

A' legforróbb epekórság (cholera acutissima) kiütését ritkán megelőzik holmi előjelek, mint nagy bu, kedvetlenség *), éjjel a' lábak megalvása, megzsibbadása, a' lábikránák — kivált reggel — repkedő mozgása, és abban holmi fel és lefelé nyargaló fájdalom. Midőn a' nyavalya kitör, a' betegség tüneményei villámsebességgel váltják fel egymást, főbéli nagy hévség, elszédülés, öszverogyás, a' szivgödörben feszitő, nyomó fájdalom, melly azért főképen alkalmatlan, mivel gyakran a' szivet is elfogja, erős szivdobogás, a' végtagok görtsei, vizeletfenakadás, hányás és hasmenés, az ábrázatnak, végtagoknak, füleknek megkékülése, száraz ólomszinü nyelv, sokszor természetes szinü és nedves, nagy szomjuság, a' melyben és hasban forró hévségnek érzése, a' honnan a' has és szív tájéka sokszor meleg, hideg enyves izzadás, a' szivtől távolabb álló véredények verésinek tökélletes felfüggesztése.

A' második pályában az erőknek kimeritése, megfogyása, a' görtsök megszünése és a' különös

*) Dömsödön egy Zsidó azt álmodta, hogy édes annya, a' ki más faluban lakott, megholt, midőn reggel felserkent, elkezdett a' tsupa álmon keservesen sirni, ugy hogy hijába próbálták vigasztalni; más estve tsakugyan szomorusága közt lefeküdt, hajnalra a' legforróbb cholera lepte meg, négy óra körül, és reggeli hét órára meghalt.

rekedező hang jelentik az ajtón zörgető halált. Izzadás, üvegszem, az apróbb izmoknak szélütéses állapotja jőnek elő, innen elsőben is a' szemeket és az ajkakat mozgató izmok halnak el, azért is a' szem egyik vagy másik oldalra fordul, az ajkak széljelvonódnak, mint a' millyen állásban szoktak lenni azok, mikor az egészséges ember valamire undorodással néz, a' szemfény kitágul, a' nyelv mozdulatlan lesz, azután a' végtagok ujai lassanként elhalnak, öszverántzosodnak; melly gyengeség felhat a' végtagokon egész a' törzsökig, a' lélekzés és a' szív mozgása még sokáig fenmaradnak, de végtére ezek élete is kialszik, igy jön azután az egész organismusnak leromlása és halála.

18. §.

Meg kell továbbá jegyezni, hogy ezen jelei az epekórságnak nem mindenkor illyen renddel folynak, és nem is illyen számmal jelennek meg. Sokszor a' tsupa görtsök jelelik a' betegséget, némellykor a' tiszta viznek hányása és alólról való folyása, vagy pedig magában a' szivgödör kinos fájdalma mutatják a' betegségnek jelenlétét. Némellykor a' vidám és eleven ember hirtelen öszverogyik, kezd vénülni, megjelenik a' tiszta viznek alólról és feljülről való kiüresitése, az egész test elzsibbad, az ember megmered, mint a' fa, és elhal.

Némellykor a' lábikra izmai repkednek, a' hát 's tarkó izmai meggörtsösödnek, a' gégefü öszveszorittatik, az ember szemei kiduzzadnak, és megfulad, vagy inkább megfojtódik. Némellykor az ember, kivált a' kegyes öreg aszszonyok tsalárd tüneményeket látnak, az ész megzavarodik, a' gyomor felháborodik, tiszta viznek hányása és a' görtsök megelőzik a' halált. Némellykor az ember szemei szikráznak, látása kezd homályosodni, lerogyik, a' gyomortájék erszény módon öszvevonódik. Végtére igen ritkán a' nyak

és fő előrerántatik, ugy hogy az ál szinte a' szivgödröt éri, a' lábak öszvekutzorodnak; ezen beteges állás hirtelen ellenre változik, ugy hogy a' fő hátra rándul, a' lábak hirtelen kinyulnak, melly kórságtörés, ha orvosi segedelem nem szolgáltatik, halálra kinozza az embert.

Ezek az esmertető jelei ezen nyavalyának, melly az emberi mesterséget és tapasztalást mind e' mái napig kijátsza; de mind ezek igy magokban véve tsupa mezitelen jegyek, és a' betegségnek tsak jelenlétét, nem pedig annak igazi létalapos megfogását nyujtják az iparkodó orvosnak: annakokáért szükséges, hogy mind ezen jeleket nyomozzuk a' kutfőig, a' honnan kibuzognak, és keressük ki a' gyökeret, mellynek ezek mint megannyi szétágazó sarjazatjai és jövései. E' szerint mind ezen jeleket, az okosságot és tapasztalást vévén vezérül, igyekszem kimagyarázni, hogy mit jelentenek, és mimódon formálják és állitják elő öszvesen a' betegséget; egyik vagy másik kórságjel, mellyik élő rendszer rendetlen munkáját vagy megromlott állapotját mutatja ki.

19. §.

Az elfáradás, sebes lélekzés, szivdobogás jelentik az idegek és izmok közt történő hirtelenvaló költsönös megerőltetést, melly szerint ezek egymásnak mozgást eszközlő erejét lassankint kimeritik, ezenkivül a' sziv és az edények mozgását végrehajtó és segitő idegek ingerlését.

A' bőr szárazsága, ennek a' külső természettel való rendes egybeütközésének elzárását, a' midőn is a' kigőzölgő edényeknek szájai öszveszorulnak, innen van a' fenakadt izzadás is.

A' megrekedt vizelés az ezt elintéző izmok görtseit és az idegek elgyengülését, nemkülömben a' vizeletet elválasztó organumok megzavart munkásságát mutatják.

A' végtagok görtsei jelentik a' gerintzvelőből

eredő idegek, vagy magányos, vagy a' hasvelő (cerebrum abdominale) megbántásából az egyetértés utján származott boszantásait a' meggyült inger által.

A' gyomorfeszülés és fájás az őtet alkotó savós és más hártyák náthás vagy tsuzos illetődését. Az innen eredő nyilalás is valódi tsuzos fájdalom.

A' szédülés, az agy vérkebleiben jelenlévő vértorlódást, vérörvényt, — a' gyomorfelkavarodás tsakugyan innen származik. A' hányás és hasmenés a' gyomor és belek izomhártyajának öszvevonulásából ered, és a' bennek meggyült elválasztásoktól, mert illyenképen, midőn a' vér a' tágabb helyekbe benreked, a' kigőzölgés megszünik, a' vizeletválasztás félbeszakad, az epekészités megáll, a' savós hártyák és belső bőrrendszer a' bő elválasztásra határoztatnak.

A' viz jelenti a' gyuladó elvek szükségét és a' gyulasztók bőségét, mellyek a' savitóból és gyulóból a' belső bőrrendszer munkája által vizzé, vagy savannyá lesznek.

A' nagy szomjuság és belső hévség a' testből kitakarodott higabb nedvességeknek fogyatkozását és a' vér sürüségét. —

A' sziv erős verésének megszünése, a' kimeritett ingerelhetőséget és a' megfogyatkozott idegerőt. —

A' vérverés megszünése az ezt eszközlő edények életének kialvását.

A' nyelv száradása, hidegedése az ezen előeszközre gondot viselő idegek és edények elhalását, és a' taknyos hártya életmivetlenedését.

A' tsendes mély álom a' tenyésző életnek az állati felett való győzedelmét, 's ereje öszveszedését és viszonti életre való törekedését.

A' meleg izzadás a' test szélső határán eloszlott vér, hajszál 's kigőzölgő edények életmunkájának ujonnan való helyreállitását.

A' tsuzos fájdalmak az izmokat és tsontokat betakaró és behatő szálas hártyákban szétoszló

idegek ingerlésének a' testben kifejlődött villámszer által való következései.

Nehéz hallás, nehéz felelés, mély álomba merülés, félretsavart szemek, az agynak 's az innen eredő hallást, látást eszközlő idegek munkájának elnyomása, az agy vérkebleiben benrekedt vér által, mivel az ezen véröblöket alkotó élő részek a' sziv mozgásától indittainak mozogni, tehát ekkor az ezek közt jelenlévő egybefüggés vagy fel vagyon függesztve, vagy egészen külön vagyon szakasztva.

A' könnyes, iszapos és poros szemek az egész testnek gyengeségét és az élet végét jelentik.

A' barna ólomszin, melly a' test külső szinén 's különösön a' törzsökből kiágazó végtagokon jelenvan, görtseit és elnyomott életét jelentik a' bőr mindennemü edényeinek, nem különben ezeknek a' külső természet éltető zsengéjinek elfogadására való alkalmatlan voltát és megszünt mozgásait jelenti; mert ezen mozgást nemtsak a' belőlről széljelható élet intézi el, hanem leginkább eszközli a' nap világa, a' levegő 's az abban jelenlévő villámszer (electricitas). Ugy kell ugyanis gondolni ezen apró 's a' test kerületén végződő edénykéket, mint megannyi szétoszló gyökérrojtokat, mellyek által életmüvészségünk a' külső természetben gyökerezik.

A' barna hugy rosz és halált jelent.

A' szagoskilehelés a' tüdőkben még forgó vérnek megbomlását, és a' kilehelt levegővel összeszövetkezett fellengősebb állati részek jelenlétét bizonyitja.

Az elvetett fekvés az izom és idegrendszer közötti munka félbeszakadását mutatja.

Az enyves hideg izzadság az élettől már egészen megfosztatott hajszáledények kitágulását, és az állati állományok rothadását 's megoszlását jelenti; ez igen rosz jel, mert az illyen izzadás addig tart, mig minden folyóbb állati részek egészen megalusznak.

A' legforróbb epekórságot némellykor mege-

lőző kedvetlenség jelenti a' léleknek erőbéli megillettődését, a' lábak éjjeli megalvása, zsibbadása az ezen részekben jelenlévő önmozgást (motus automaticus) a' vérhajtásra elégtelennek lenni bizonyitják.

A' főbeli hévség vértorlódást, a' szemek a' rekedező hang az ezt eszközlő izomnyalábokra gondot viselő idegek terhes baját, — az ajkak hibás irányzata és állása, a' mint már mondtam (17 §), az ezen életmiveket rendes helyben tartó izmok és idegek hanyatlását, a' rántzos bőr főképen a' felső végtagok végein ugyanennek t. i. a' külső közönséges takarónak az élet törvénye alól való tökélletes kiszabadulását jelentik.

20. §.

Továbbá sokat tészen ezen igazán veszedelmes nyavalya megesmerésére és más kórságoktól való megkülömböztetésére nézve, magából a' testből kifolyó nedvességnek chemiai megpróbálása; de többet a' megholt test izmainak 's a' külső bőrnek némelly villámképen munkálódó chemiai szerrel való érdeklése; de legtöbbet a' testnek anatomiai megvizsgálása.

A' többiben is, de különösön a' legforróbb epekórságban megholt emberek lábujai a' halál után jó darab ideig minden mesterséges ingerlés nélkül magoktól mozognak, sőt a' végtagok a' könyök- és térdhajlásig váltogatva béhajolnak és kinyulnak. Ha pedig erős langban (alcohol) szoritdék (strichnina) jó mennyiségben olvasztatik fel, 's ezen egyvelegből, minekutána egy jó erős kefével a' külbőr megdörzsöltetik, öntetik az illyen helyre, 's azután selyemrongygyal, vagy selyemkefével sebesen dörgöltetik, az egész test erős mozgásba jön, mintha közönséges rángatódzások lennének jelen; ha pedig a' megholt ember lábszárán, hol különösön meredtek és feszesek az izmok, egy izom kikészittetik, azután arra bur-

AKADÉM

kus sav (acidum borussicum) tseppentetik, azonnal meglagyul és megereszkedik.

A' mi pedig a' kifolyó nedvesség chemiai alkotó részeit nézi, némelly esetekben a' só, különösön sósavas szikag, (sal communis) és kénsavas hamag (sulfas kali) de sokkal tsekélyebb mennyiségben, mint az első, némellykor valamelly szabad sav, különösön sósav, és villó sav (acidum muriaticum, et acidum phosphoricum) vagynak jelen, mellyek bő vizzel és holmi állati részekkel vagynak öszveegyeledve. A' mikor a' kitakarodó nedv közzé epe is járult, a' végbélben az erőltető fájdalom tsekélyebb volt.

A' felbontott holt testben a' mint mások is tapasztalták, kiknek kezein már száz meg száz külömbféle betegségekben megholt emberek bontása ment keresztül, a' szivben és a' nagy véredénytörzsökökben, nemkülömben az agy öblösebb kebleiben nagy vérözön találtatott, és más egyebek is, mellyek részszerint különösök, részszerint más betegségeket követő halállal is közösök. — De külömbféle emberekben ezek felettébb külömbözők. Ki hatna bé tehát értelmével a' természet munkájinak rejtekébe, és ki merithetne onnan igazi tiszta esmeretet?

Lehet ezekből látni, milly bajos és milly nehéz valamit a' természet munkájiból tisztán felfedezni. Mert a' természet titkai mélyen el vagynak rejtve, 's azokból igen kitsit foghat fel az emberi okosság, 's mégis sok hijábavaló emberek, kik nem orvosok, magokat fenhéjazva hántorgatják, hogy ők ezen nyavalya természetét felfedezték és gyógyitása módját kitalálták; hogy lehetne ez igaz? ha azok a' fáradhatatlan orvosok is, kik késő korokig józanon ügyelnek a' természet dolgainak menetelére, alig tudnak valami olly bizonyost észrevenni, mellyet a' természet mindenkor tsalhatatlanul követne; ez nem is tsuda, mert vajmi sok dolgokra kell függeszteni figyelmünket, ha valamit meg akarunk érteni a' természet

munkájiból! mivel ő ugyanazon egy dolgot képes olly sok utakon és módokon végrehajtani, hogy azoknak felfedezésére elégtelen az emberi okosság. (Epekórság LVII §.)

21. §.

Arra, hogy az epekórság okát az ember képes légyen ha nem egészen, legalább bármelly kis részben feltalálni és megérteni, több pertzenetteknek együttgondolása és több mozdulatoknak öszvekeresése szükséges. Ezen okból valamint akármiféle nyavalyában, ugy az epekórságban is nemtsak fel kell tenni, hanem el is kell hinni, hogy ennek előhozására is megkivántatik, hogy két okbéli mozdulatok ütközzenek öszve egymással; mellyek közül az egyik az elkészitő ok, (causa disponens) melly semmiben egyébben nem határozódik, mint abban, hogy az emberi testet alkotó minden rendszerek, avagy tsak a' legtsekélyebb mozgatásra rendes munkásságok egyenes utjától félreténferedjenek, vagy abból egészen kitérjenek. Ez az illyen állapot pedig nemtsak egy; hanem több betegségeknek elfogadására teszi képessé az emberi életmüvészséget, és az ugyanazt alkotó előeszközöknek belső 's mintegy önelromlásából támad, vagy pedig némelly külső dolgoknak a' testbe való beférkezéséből és ottan huzamos ideig tartó alattomos ártásából és kártevéséből ered. Valamiképen pedig az illyen állapot mindenkor tsak egy-egy rendszerben virágzik kiváltképen: ugy az ebben felserkenő nyavalyák is hol egyik, hol másik rendszerében viritnak különösön az emberi élő testnek. Az elkészitő ok, melly a' felgerjesztőnek öszvejövetele által betegséggé fejlődik ki, mindenkor tsak egy az emberi testben, és a' betegségek külömbféleségét inkább a' felgerjesztő ok mivelésbéli módja és ereje szüli, mintsem az elkészitők állása és az ellenkezőkre viszszahatósága. Az epekórságban jelenlévő, 's a' gerjesztő okok béhatá-

sát elfogadó mivolta a' testet alkotó élő rendszereknek mind erő-, mind pedig anyagi tekintetben tsak az, a' mi más akármelly nyavalyában; a' gerjesztő 's a' nyavalyát előhivó okok lehetnek külömbfélék, minthogy pedig az epekórság más nyavalyáktól kinyilatkoztatására nézve külömbözik: valóban nem egyéb, mint a' természetnek szükségéhez képest előhozott munkája az emberek világára nézve. Ebből lehet látni, hogy testünknek azon állása és rendelése, mellyhez képest alkalmatossá tétetik arra, hogy benne valamelly uj nyavalya kifejlődhessék, épen ugy a' föld élete 's belső mivolta megváltozásából foly abba, mint mikor a' növevények az idő rendetlen folyása 's más földi és világi környülmények miatt hibásan végzik el életek munkásságát, némellyek elvesznek némellyek megmaradnak, a' mint t. i. a' föld szine, a' hol állanak és a' honnan életeknek egy részét veszik, egészséges, vagy elkórult.

A' felgerjesztő okok szoros értelemben tsak kétfélék lehetnek, a' mennyiben t. i. vagy tevőleg, vagy vevőleg (positive, negative) hozhatják elő a' derekas elrendelés mellett az epekórságot.

22. §.

E' helyen illendő és szükséges arról emlitést tenni, ha valljon a' szóban forgó kórság ragadvány által egyik testből a' másikba áltfolyhat e, vagy a' levegő, mellyel élünk, lehet e vezetője a' ragadványnak, vagy pedig hogy e' tiszta járványos légyen e?

Az epekórság ragadósságát kétféleképen állitják a' tudós orvosok megtörténni; t. i. anyagi és tiszta erőképen, ez okért ezek is én előttem kétfélék u. m. anyagvitatók (materialistae) és tisztaerővitatók (pure dynamistae). Az elsők azt mondják, hogy a' beteges életmüvészség által egyszer megkészült ragadvány az egymás közt való közösülés által országról országra vitetik; vagy az

Indiában megkészült ragadványt a' levegő felveszi és a' maga massájában ahoz hasonlót terem, melly megváltozása a' levegőnek mind inkább nagyobb nevekedést veszen és bizonyos árok szerint keresztülfoly a' világon. Azon alap, mellyre ez a' hiedelem épitteték, a' kórság elterjedése historiájából és a' politziai intézetek hasznos vagy haszontalan voltából vagyon véve. A' levegő által való terjedés a' természet ama' kormányozásán épül, melly által ez a' nyavalyát a' világnak külömböző részeire széljelhajtja. A' tiszta erővitatókat, mivel ők a' természetnek fáradhatatlan munkásai, és állitásokat a' józan okossággal öszvebarátkozott tapasztalás által kifaragott erős gyámollal támasztják meg és eldülhetetlenné teszik, nem számlálom a' ragadvány barátjaihoz. Ezek értelme ide megy ki: Az epekórság egy tiszta, minden ragadványtól szabad járvány nyavalya, mindazonáltal, — valamiképen a' dühösség, nyavalyatörés, megbolondulás — a' felettébb meggyengült életü idegrendszerrel biró emberekre, a' kislelküekre, bizodalmatlanokra, félénkekre, a' tsupa lelki érintés által elragad.

Hogy a' cholera nem ragadós, több környülmények bizonyitják: ha a' nyavalya elterjedését tekinti az ember, miért nem lehetett Indiától fogva keresztül muszka, török, lengyel, magyar, német, olasz, franczia és angol országig sehol a' legszorosabb politziai rendszabások mellett is ellene állani: lám a' napkeleti pestist egy védvonat, egy veszteglőház hazája határába szoritva tartja. Továbbá a' hol semmi efféle intézetek nem voltak is, az epekórság ott is ugy fejlődött ki, ugy nevekedett, ugy tartott és ugy enyészett el, mint az ollyan helyeken, mellyek olly szorosan be voltak zárva, hogy talán a' vigyázatok közt egy szunyog el nem fért volna. A' ki teljes meggyőződéssel el akarja hinni, hogy ez a' nyavalya általjában nem ragadós, olvassa meg az Orvosi Tár III. kötete 8 füzetének elején találkozó észrevételeit a' magyarországi cholerajárványról dr. Schordán-

nak, a' hol nyomosan meg van mutatva, hogy a' Magyarországban uralkodott és helyenként most is uralkodó epekórság nem egyéb légyen, mint egy tiszta járvány nyavalya. Ő ugyanis, nemtsak az, hogy a' nyavalya elterjedésének történetét ugy veszi vizsgálat alá, hogy abból a' dolog igazsága szemmel látható és tántorithatatlan, sőt önpróbatételei által is, mellyeket az epekórságban szenvedett emberek körül tett, tsalhatatlanul bébizonyitja, hogy ezen nyavalya olly távol áll a' ragadós indulattól, mint az ég a' földtől. Azon vélemény továbbá, melly szerint az gyanittatik, hogy a' levegőtől felvett indiai ragadvány, abban nagyobb nagyobb nevekedést venne a' levegő különös igyekezeténél fogva, bajosan lészen igazi esmeretté, mert ha a' levegő olly sikeres tenyésző élettel ruháztatnék fel a' természettől, hogy abban mint valami állati organismusban, a' ragadvány magához hasonló anyagot szülhetne, akkor a' levegő élete az emberével egyenlő lenne, a' honnan sokkal nagyobb világi változásnak kellene születni, mint ez a' járvány nyavalya. E' mellett ha bizonyos ár és vezeték szerint folyna az illyen ragadós anyag a' világon keresztül napkeletről napnyugotra, ezen tsavargós menetelü utban (azért nevezem ezt az árkot tsavargósnak, mert nem egyenes vonal szerint nyulik napkeletről napnyugotra; hanem kiterjed az éjszaki féltekén 60, a' déli féltekén 15 gradusnyira) miért maradtak több nagy kiterjedésü földrészek mentek. Az a' hely, a' hova én ezen nyavalya végett hivatalosan voltam kiküldetve, t. i. Pest vármegyének solti járásába, kiterjed a' budai délitőtől (meridianus budensis) 60 pertzenetre (minutum) másfelé, t. i. a' Duna mente felé 90 pertzenetre, ezen a' helyen ha az ember megállott napkelet és napnyugot közt, és álláspontját egy centrumképen gondolván, onnan mindenfelé küllőket (radius) képzelt széljelhatni, minden irányzat felé maradtak helységek, mellyek az epekorságtól mind e' mái napig anyaszült tiszták; hogy eshetik e' meg, ha a' levegő olly közönséges megmér-

gezett kutfő lenne? vagy ha a' ragadvánnyal megterhelt levegő bizonyos árok szerint folyna, abban hogy maradhatnának sok helységek fertőzetlenül?

23. §.

Nintsen e' szerint egyéb hátra, hanem tsak az, hogy valljuk meg egyenesen azt, hogy az epekórság országunkba semmi módon nem jött Indiából ragadvánnyal megfertőztetett emberek vagy portékák által; se pedig ottan a' mondott aljazat a' levegőtől fel nem vétetett, 's abban magához hasonló ragadó anyagot nem termett, ésigy bizonyos ár szerint hozzánk nem folyt; hanem az égnek és földnek azon rendetlen változásai, mellyek Indiában jelenvoltak, és az ő szelidebb nyavalyájokat illyen sebesen pusztitó cholerává változtatták; a' mi országunkban is kifejlődtek, és a' mi közönséges esztendei nyavalyájinkat, t. i. folytában tartó gyomor-, iszapos, náthás és félbeszakadó hideglelésünket illyen ideges hamar ölő nyavalyává változtatták.

Noha pedig a' ragadós nyavalyák magokat olly erős karban nem tarthatják, hogy a' velek egy időben uralkodó járványok hatalma alá többé, vagy kevésbbé ne szorittassanak: mindazonáltal a' magok természetét egészbe véve megtartják, és sem a' nyavalya lefolyása előtt, sem pedig azután, a' tiszta járvány nyavalyák természetét magokra nem öltözik. A' veres himlő, hólyagos himlő, skárlát ugyan, a' járvány hideglelésekkel, sőt az utólsó a' folytában tartókkal is egygyéválva és öszveszövetkezve szokott előjönni; de hogy az epekórság ezektől a' ragadásra nézve egészen külön vagyon válva, abból nyilvánságos, mivel a' most emlitett nyavalyák, a' mint a' nagy tapasztalásu régi és mostani orvosok állitják, ha egyszer az emberi organismust megtámadják és megrongálják, azon többé hatalmat soha sem vehetnek; az epekórság ezen tekintetben azoktól külömbözik, mert kétszer,

háromszor, sőt néha többször is ugyanazon emberi egymiben a' szoros tapasztalás szerint elő szokott jönni, és az ember abba megint nemkülömben, mint a' hideglelésekbe, viszszaeshetik, kivált ha jó életrendet nem tart: mellyből látni való, hogy az epekórság nem egyéb, mint az egész földön mindenfelé kiterjedett és előjövő hideglelé-seknek módosulása, azoknak felmagasztalt ideges állapotra való áltváltozása.

24. §.

Ezen dolognak világosabb megmutatására sokat tészen, ha az ember annak kifejlődését és lefolyását nem egy-egy emberben, hanem egy bizonyos helységben szemesen megtekinti, melly alkalmatossággal a' tapasztalás mindenkor ugy mutatta, hogy minekelőtte valamelly faluban vagy városban az epekórság egészen kiütött volna, hat hét nap alatt nagy része a' lakosoknak epés,gyomor-, náthás, vagy gyomoriszapos hideglelésben feküdt, a' hetedik 's az azt követő napon ugyanezen nyavalyához, de más-más akkor lebetegedett emberekben hozzá kötötte magát a' bőrnek a' lábikrán térdig való gyakori rántzbaszedődése, a' lábikra mozgása, annak meglehetős görtsös egybevonódása, a' lábujak rángatása, hasmenés, nagy szomjuság és más erőtulsági jelek (symptomata hypersthenica) melly a' szoros vigyázat nemléte mellett veszedelmes érzőinas hideglelésbe láttatott imitt amott általmenni, akkor kiütött az epekórság teljes erővel, és 13—14—15 napig nőttön nőtt, attólfogva megereszkedett, mind inkább lassudott, a' 27dik, 's a' 30dik nap körül egészen elszünt, a' 40dik napig megint a' nyavalya kirontását megelőző hideglelések nagy erővel dühösködtek, és akkor a' halál elszünt a' nélkül, hogy avagy legkisebb politziai rendelések arra befolytak volna, és a' szünet nélkül való közösülés a' lakosok és más helységek közt, a' mellyekben az epekórság még

teljes erővel uralkodott, a' közösülés megszakadt volna. Igy hát a' hold negyedjeit követte a' nyavalya lefolyása egy helyre nézve, a' hol kiütött, p. o. kiütött a' nyavalya egy helységben Pest vármegye solti járásában 1831dik esztendei Julius 23kán, midőn a' hold a' font (libra est signum Zodiaci) negyedrésze előtt haladt, tartott, mig ez az égi test megint oda viszszatért, — egy más helységben kiütött, midőn ez a' test a' kos (aries) előtt ment, tartott, mig ez megint oda jutott. De azt az egy jegyzést hozzá kell adni, hogy ha a' nyavalyának egy egész helységbe vett végződése felé, az a' mérséklet volt, a' melly akkor, midőn az elkezdődött, a' halál megint nagyobb kezdett lenni, de ha vizesre, szárazra, melegre, vagy hidegre az ellenkezőből áltváltozott, a' halál észrevehetőképen aludt el; ha valahol a' nyavalya tovább nyult, azt az oltalmazó czélból tett érvágásoknak kell megkülömböztetve tulajdonitani. Ezenkivül a' nagy városokban is, mint Magyarországon Pest és többek, mellyek az ég négy hasábjai felé szélesen kiterjednek, igy volt a' dolog; mert midőn azoknak egy részében a' nyavalya egészen elhunyt, ugyanakkor másban felserkent és kirontott.

25. §.

Számtalan dolgok vagynak még az előhordottakon kivül, mellyek az epekórságot ragadósnak tartani, avagy tsak annak gondolni is szorosan megtiltják. Tehát ezen nyavalya egy természeti mivelet által előhozott felháborodás az emberi egészség világában, a' melly, mint más akármelly nyavalya, a' mint az imént is mondám (21 §), az elkészitő és felgerjesztő okok költsönös öszveütközése által nyilatkoztatódik ki az emberi testben, az életmunkásságoknak önfüggő hoszszától való félretántorodása által. Az elkészitő ok, a' mint az Epekórság nevü könyvetskémben (39 §ban) előadtam, mikor még a' nyavalya országunkat tsak

meszszirŏl fenyegette, mellyet ugyanakkor, minthogy a' tiszta igazságnak mindég ellensége szokott lenni, valamelly tettetett tudós semminek kiáltott, de a' mély belátásu 's gazdag tudományu tapasztalt orvosok helybehagyták, most megint, mivel a' tapasztalás ugyanezen állitásom bébizonyitotta, a' hires Hildebrand, is az eget és földet vévén tekintet alá, illyen szavakkal erősit meg: „Quotiescunque novae exoriuntur epidemiae, aut vigens morborum populariu m character mutatur, toties de cosmicis quibusdam revolutionibus sat tuto arguendum:“ — a' föld világi élete zavarba jövetele által serkentetik és oltatik bé az emberi testbe, (21 §) midőn t. i. a' föld felső szine természeti alkotására nézve mintegy romlott állapotba helyheztetik. Ezen értelmet sok bölts orvosok mind Magyarországon, mind pedig a' külföldön apolgatják és oltalmazzák.

A' földnek illyen változása nem egyébből származik, mint földünknek a' többi égi testekkel való viszonyos munkásságából, ez okért sokszor a' viz szerfelett bő nemtsak a' felső szinén a' földnek, hanem az ő massájában és belső gyomrában is, az illyen esetben a' vizkiömlések gyakorta történnek, nemkülömben földindulások, nedves ködös idők, vizes gőzös telek, déli szél, azon időben meleg és az utána nyomban jövő hideg egyenetlensége, esős tél. Ezt felváltja a' vizek elapadása és a' föld szinéről annak belsőjébe való bétakarodása, melly a' tüzet, a' hévséget a' föld massájában jelenlenni tanitja, melly akkor még bizonyosabb, midőn nem a' napvilága 's abból kifejlődő melege száritja fel a' vizeket, hanem a' föld mintegy magától iszsza bé. Illyenkor gyenge száraz tél, száraz hüvös nyár, villámszerrel gazdag, száraz villámlásokkal, vagy mennykövekkel tsattogó égi háboruval járó tavasz, száraz, keresztbe járó szeles idő, hüvös harmatos éjszakák járnak. A' föld világi életének illyen megváltozá-

sa által, az ő felső szinén és kérgében élő egymis zsengék (elementa individualia) is életekre nézve változást szenvednek, és minél finomabb szerkeztetésü és alkotásu valamelly életmüvészség, 's minél több befolyásait képes a' külvilágnak elfogadni (4§, epekórság 33§), annál nagyobb a' baj, mellyet abban az illyen világi háboru okoz. A' régiek azt hitték, hogy mikor döghalál, vagy valamelly sebesen pusztitó járvány ömlött széljel a' világon, annak oka a' tsillagok hibás helyezete, Saturnusnak, Mársnak, Jupiternek a' Scorpióra való szerentsétlen nézése, napkelet felé forgó üstökös tsillag; ezt nem kell lenevetni, hanem benne bámulni az emberi ész kihatását, melly által okát a' változásoknak ott keresi, a' hol a' van, t. i. a' temérdek világban, ezt nékünk a' babonától meg kell tisztitani; nem pedig ugy gondolkozni: quod supra nos, nihil ad nos.

Ezen környülmények azok, mellyek a' mi hazai nyavalyánkat indiai epekórsággá változtatták, t. i. kemény tsikorgós hideg tél, — forró hév nyár, — országunk nagyobb részének vizzel való elboritása, — annak hirtelen felszáradása, — szárazság, — bő esőzés, — hüvös nyár, — engedelmes tél, — hadtól való félelem, — kétségbeesés, — bujaság; — az emberiségnek tsak imigy amugy való megfelelés, — a' vallás eltapodása, — vétek ölelése 's a' t. Ezek tehát azon mozdulatok, mellyek az epekórságra elkészitő ok gyanánt szolgálnak, mellyről azt meg kell jegyezni, hogy az illyen elkészitő ok minden felgerjesztő nélkül a' természet rendelésénél fogva képes ezen nyavalyát előhozni. De gyakrabban előjön ez, ha az elkészitő okkal a' felgerjesztő egybeütközik.

26. §.

Az epekórság felgerjesztő okai — ugy látszik — anyagiak és erőbéliek; az erőbéliek szemmel látható- és észszel felvehetőképen láttatnak az orga-

nismust vevő - vagy tagadóképen (ratione negativa) érdekleni; ugyan ez az anyagiakról is bizonyos. Az erőbéli okok az emberi lételnek lelki oldalát ostromolják, és az idegrendszer legfellengősebb lángját meritvén ki, ezen uton hozzák elő a' nyavalyát, illyen p. o. a' szenvedő ember keserves állapotján való megilletődés, félelem, irtódzás, bu, álmatlanság. Illyen módon hozzák elő továbbá a' nyavalyát azon külső dolgok, mellyek az élő testtel öszveütközvén, az abban jelenlévő melegséget és villámszert sebesen magokhoz ragadják, p. o. a' hideg nedves levegő, vagy a' jó meleg testet hamarjában megáztató hüvös eső. Igy hivja elő ezt a' holdnak a' földhöz közelebb, vagy attól távolabb eső állása.

A' bő mennyiségben bévett eledelek és italok jóllehet elsőben a' gyuladó elvek (principia phlogistica) meggyülését eszközlik: de ugyanez által az életerőt elepesztik és kimeritik, a' szobákban tsendességben álló rothadt 's rőkönyödött életmives részekkel megterhelt levegő is tagadólag serkenti fel ezen betegséget.

Ezeket illyenképen gondolván, a' betegségre való elrendelés jelenlévén az emberi testben, minden gerjesztő ok, a' melly a' külbőr és béltső fala vetélkedő antagonisticus munkáját annyira megzavarja, hogy a' külbőr és külső természet között való költsönös befolyás elrekesztetik, és ennek munkája végrehajtását a' béltső kinszerittetik magára vállalni, előhozza az epekórságot. Illyenkor a' kigőzölgést és az észrevehetetlen bőráltlehelést maga a' béltső viszi végbe, a' mikor is önrendes munkáját, t. i. a' bészivást (absorbtio) mint a' táplálás előkezdetét kénytelen tökélletesen félbeszakasztani, a' mikor is az ő toldalékjainak szolgálatja is, t. i. a' májnak és a' májkapu vagy verőtze vérérnek munkája is felfüggesztetik. A' bőrön történő lélekzetvételt pedig a' tüdők veszik magokra. Illy rendetlenségekbe jöhetnek ezen előeszközök mind erőbéli, mind anyagi illetés által,

illyenek: a' mennyiségére és tulajdonságára nézve megváltozott levegőnek a' külső és belső bőrre való rendetlen hatása, kisebb vagy nagyobb villámszeri egybeütközés a' test és külső természet között, a' külbőrnek a' világosság elfogadására való alkalmatlan volta; igy hát a' test likatsai, (pori) bézáratnak, és az éltető zsengékkel történő szükséges együttmivelés félbeszakad, illyenképen ha igaz az, hogy a' test szélső határán végződő mindennemü edények és idegek a' levegő, villámszer, világosság hatalmas befolyásinak és munkájinak köszönhetik mozgásoknak és munkájoknak nagy részét: a' belőlről kifelé ható mozgás és élet ezeknek fentartására elégtelen.

27. §.

Az epekórság kimenetele egészség, halál, vagy más betegségek. Az első a' mesterség által a' természet segedelme mellett legkönnyebben eszközöltetik a' forró epekórságban; a' halál az igen forró epekórságban ritkán elkerülhető, kivált ha a' megkivántató segedelem elmellőztetik; a' legforróbban, akármit követ el az ember, mindég halál a' következés, 's azt az ajánlott mindennémü orvosi szerek nem hogy elháritnák, sőt az élet-munkásságot még nagyobb zürzavarba hozzák. A' forró epekórságból felgyógyult emberek a' tökélletes egészségbe lépnek által, ez, t. i. a' tökélletes egészség, az igen forróban tsak késő idő mulva viszszanyerhető; mert az ezt elfogadó nyavalyák többnyire ha nem halálosok is, de legalább mind a' természeti, mind az orvosi segedelemnek hatalmasan ellentállanak. Azon nyavalyák, a' mellyek nyomban követik az epekórságot, és a' mellyeket ennek mintegy sarjujának lehet gondolni, többnyire vizkórság, nyavalyatörés, megtébolyodás. A' vizkórság az ollyan egymik epekórságát kiséri, a' kik az előtti esztendőkben huzamos félbehagyó hideglelésekkel bajlódtak; a' nyavalyatörés erős

's az előtt tökélletes ép emberekben fogadá el a' mondott nyavalyát; a' megtébolyodás a' sok nyomorusággal bajlódó aggott özvegyekben vala a' nyavalya kisérője. Innen láthatni, hogy az epekórságot inkább ideges, mintsem a' tenyésző élet hibás megváltozásával járó tünemények kisérik. A' kik ezen nyavalyában elvesznek, többnyire idegláz, vagy inkább érzőinerőbuzgás, rothasztó hidegség, vérrekedés által oltatnak ki, melly nemtsak a' nagy véredénytörzsökökben, a' sziv üregeiben, az agy vérkebleiben; hanem mindenütt, a' hol a' testben az edények valamennyire tágasabbak, megárad, és a' mozgást eszközlő erő kiapadván, álló tóvá lészen; ezen különös változás pedig mindenkor az idegerőmunkálat kimeritésétől függ, melly többnyire közbevetetlenül, vagy közbevetőleg elvevő gerjesztő okok által hajtatik végre, melly illetésre az élő müszeres test nem egymis, hanem világi befolyások által tétetik alkalmatossá.

28. §.

Az epekórság mulhatatlanul megtörténendő kimenetelének előre való megjövendőlése több mozdulatoknak, szem- és észügyre vétele által lehetséges: ennélfogva nemtsak az embernek életmódját, hanem lételének lelki és testi mivoltát, a' gerjesztő okok mivelésmódját, a' testben jelenlévő 's a' nyavalya befogadására való készséget, nemkülömben a' már kifejlődött nyavalya sebesebb vagy lassubb lefolyását, 's rövidebb vagy hosszabb voltát ugyantsak józan észszel és balvélekedés nélkül valósággal kell az orvosnak észbevenni. Igy bátran jó reménységet lehet nyujtani azon nyomorultaknak, kiket a' természet tsak a' tiszta forró epekórsággal látogat meg. Azoknak sorsa, kik az igen forróba esnek, bajosabb, és ha idegláz vagy érzőinerőbuzgás, ha rothadó állapot kiséri azt, az élet végét mind a' természet, mind a' mesterség könnyes szemmel nézik. A' legforróbb

epekórságot ha az orvos megesmeri, és a' többitől tisztán megkülömbözteti, a' halált bátran és bizonyosan előre megjövendőlheti, mert ebben annyira zavarba hozza a' természet önmunkáját, hogy azt maga se képes többé viszontag helyreállitani;

Non illi Chiron, nec item cum fratre Machaon
Ferre salutarem posse fatentur opem.

Minél sebesebb lépésekkel halad felfelé a' betegség, és az ezt mutató jelek minél gyorsabban kergetik egymást, annál kétségesebb az élet valahai viszszaállithatása, de annál bizonyosabb a' halál.

Ha a' test már akárminémü környülmények által, p. o. betegség, vagy valamelly nyomoruság által annyira sujtoltatik, hogy a' miatt a' lételnek mind anyagi, mind erőbéli oldala földre terül, akkor akármelly, de különösön az epekórság elfogadására annyira alkalmatossá tétetik az élő test, hogy az által nem tsak mint a' mondott pertzenetek által az elgyengült életmüvészség letapodtatik; de sőt inkább az élet tökélletesen kimerittetik, és a' nem várt halál nagy hamarsággal megérkezik.

Ha az orvos a' gerjesztő okok mivelésmódját, a' mi nem igen nehéz, megesmerheti, ebből a' nyavalya jövendő mivoltát ugyantsak böltsen képes lehet megitélni. Az ollyan epekórság, melly a' lételnek lelki oldalát érdeklő támasztó okok által hozatik elő, mindenkor halállal végződik; mert a' lélek az orvosi szerek munkája hatását el nem fogadja, annyival is inkább, mivel a' meggyengült organismusban a' tenyésző 's az avval egy állati élet gyenge lábon állván, halgat, 's igy a' megfogyatkozott lelki erő is semmi oldalról nem gyámolittatik. Az ezt előhozó okok közbevetetlenül vevőleg (immediate nagative) érdeklik az életet, azért is a' legforróbb epekórságot hozzák elő, melly már maga bizonyos halál. Más illyen módon mivelő okok, a' mellyek t. i. a' meleget és vil-

lámszert a' testből sebesen kírabolják, és a' külbőr, meg a' külső természet közt való összefüggést elszakasztják, ezen akadályok elhárittatván, egészséggel felváltandó cholerát támasztanak. Az ollyan okok, mellyek közbevetőleg meritik ki a' test erejét (mediate negative) p. o. bő étel, bő ital, füszerszám 's t. f. a' testben, ha jó orvosi segedelem szolgáltatik, halálos epekórságot soha se hoznak elő. A' hol a' lélek lelki oldala hatalmas, a' hol a' lelki viszszamivelés (reactio psychica) jó karban van, ott a' nyavalya szállást nem talál: de a' kitsapongók, a' kislelkük, a' világhoz ragaszkodók, (de nem azért, hogy az emberiségnek, hanem az alatsonylelküségnek tegyenek eleget) 's kiknek lelkét a' nemtelenség lealatsonyitja, elenyésznek. Milly sok függ a' nagylelküségtől az egészségre nézve! ki nem tudja, a' ki az emberek körül forgolódik?

Millyen az eledelek neme, mellyekkel az ember élni szokott, minémüek foglalatosságai, mellyeket egész életében szakadatlanul követett, valljon a' testet lankasztják e el, vagy inkább a' lelket erőltetik meg, jól meg kell itélni. Mindenik esetben a' szokott életmódnak megváltoztatása inkább sietteti a' halált, mintsem azt eltávoztatná, és akármillyen légyen az életmód, mellyet az ember egész életében követett, annak ellenkezővel való feltserélése, nem védő, sőt az egészséget lerontó és a' testet a' nyavalya elfogadására igen alkalmatossá tévő szer. Egyéb mozdulatok, mellyeknek irányzatjából az epekórság kimenetelét meg lehet itélni, ezeknek szorosan alá vagynak rendelve.

29. §.

A' gyógyitásra való elhatározás, és a' helyes gyógyitásmódnak elővehetése tsak akkor történhetik meg, ha az orvos a' nyavalyának helyét és természetét ügyesen meg tudja itélni. Az elsőre nézve; noha az emberi testnek azon állásához ké-

pest, melly szerint annak minden részei mind anyagi, mind erőbéli létekre nézve szorosan egybefüggnek; akárminő változás abban történjék, az nints egy különös helyre szoritva, hogy abból széljel ne hasson; hanem mintegy az egész testben kiterjed: mégis vagyon egy hely, a' hol a' beteges munkálat virágzik és fentartatik. Az a' hely, a' honnan az epekórság mintegy kikél, ugy látszik, hogy a' dutzrendszer és gerintzvelő lennének: és itt is vagy a' kerületi rész (pars peripherica) vagy a' központ (centrum). Ennélfogva a' forró és az igen forró epekórság a' kerületben széltágadzó idegszálakban kezdődik el, és kivülről lassankint terjed bé a' centrum felé. A' legforróbban maga a' központ vagy centrum mennykőképen érdekeltetik, és belőlről kifelé halad a' kerület felé villámsebességgel. Ritka eset az, mellyben a' fő központ t. i. az egyvelő közbevetetlenül bántatnék. Ezen igazság helyes megértésére megjegyezem, hogy az idegrendszer főképen három részre szakad, mellyek nem egy, hanem külömböző köröket formálnak, de azok egy centrumuak (circuli concentrici).

Ezekből többé vagy kevésbbé felfogható a' nyavalya természete is, t. i. hogy ez valódi ideges, vagy érzőinas nyavalya légyen, a' midőn is t. i. a' mostanában megállapodva (stationarie) uralkodott nyavalyák láttatnak eddigelé való gyuladásos és gyomorbajos állapotjokat ideges indulattal feltserélni, melly életmivi helyheztetés tsakugyan a' felmagasztalt és bő mennyiségü elválasztás és kiüresités által mutatja ki magát, melly nem gyuladás által, hanem a' savós hártyák hévség nélkül való magosra emelt munkája által hajtatik végre.

30. §.

Ezeket illyenképen előadván, már most helyesebben lehet valamit szóllani a' gyógyitáshoz is. — Mivelhogy annakokáért azon a' helyen, hol a' nyavalya mindkét rendbéli okát megemlitettem,

egyszersmind avval együtt a' védszerek is lerajzoltattak, mellyek tsupán abban állanak, hogy az ember, a' mennyiben lehet, a' gerjesztő okok befolyása elől elvonja magát: tsak a' van hátra, hogy egy két szóval a' gyógyitásmódról értekezzem, de ugy, hogy azzal a' szerző mellett legalább még valaki elégedjék meg, 's hogy igy ezen rövid jó tzélból irt értekezésnek legalább a' tzimje feljegyzésre érdemes légyen.

A' megbetegedett embert a' mivelő okok elől, a' mennyiben lehet, el kell rejteni, azután meg kell tudni, valljon a' nyavalya kivülről terjed e bé a' centrum felé, vagy pedig belőlről hat e ki a' test szélső kerülete felé? A' midőn a' nyavalya fő helye a' test szélső határán lévő életmivekben vagyon, akkor vagy a' béltső üregében széltoszló idegrostokban, vagy a' külső bőrben elenyésző ugyan e' nemü élő részekben van azon hely, mellyből a' nyavalya gyökere táplálást vészen. Ezen állapot a' forró és igen forró epekórságban szokott jelenlenni. Illyen esetben szükséges ollyan orvosi szereket venni elő, mellyek minekutána a' test azon részeivel, mellyek a' külső éltető zsengékkel közbevetetlen érintésben vagynak, millyenek p. o. a' külbőr, a' béltső, a' szájtól a' gátig, a' lélekzést eszközlő előmüszerek; öszvejönnek, azonnal az itt elromlott idegetskéket ki gőzölgő, bészivó, visszaszivó edénykéket haldokló állapotjokból eleven munkára serkentgessék és ébresztő munkálatjaikat kivülről befelé mélyen beterjeszszék; illyenek p. o. Spir. aromat. linim. volat. spir. salis am. caust. felereszstve borszeszszel. Ra canthar. egyelitve laud. lig. syden., sós etzet, sós viz, és mindenféle füszeres és csipős egyvelegek. De ezen szerek gyakorta lassan dolgoznak, ugy hogy a' nyavalya terjedése ezeknek ellenmunkálatját sebesen meghaladja és sikeretlenné tészi: azért ezeknél százszorta sebesebben dolgozó szerekről kell gondolkozni, mellyek munkája sokféle légyen, ugymint: ösztönözze a' lenyomott életü idegeket, serkentse

fel az elaludt edényeket, tsilapitsa a' felingerlett izomrostokat, tsak a' külső bőrre kenettetvén, mégis a' béltsőt, ha szükséges, kiürülésre szoritsa, ezt tészi emez öszvetett sokhasznu ir: Rp. ungv. aromat. dr. duas. ungv. hydr. cinerei dr. tres. pulv. canthar. opii puri aa dr. semis. Terendo misceantur in ungv. aequabile, tunc addantur olei crotonis guttae quindecim. Ezzel kell kenni a' külbőrt 's rajta eldörzsölni, különösön a' gyomor tájékát, a' hátgerintzet és a' görtsökkel kinlódó tagokat. Mikor a' nyavalya a' béltső üregében eloszló idegekben kél ki, ha a' gyomor és belek tiszták, a' tsupa melegvizivás a' nyavalyát kioltja; de tsak ugy, ha a' külbőrön a' benrekedt kigőzölögni való anyagoknak tartozott mód szerint szabad ut nyittatik. Ha pedig a' béltsőben iszap vagy akárminémü bélzavarék volna, azt minél elébb ki kell hajtani, még pedig ollyanképen, hogy hánytató vagy alólról takaritó szerekkel nem kell mindjárt háborgatni a' gyomrot, hanem kivülről kell hányásra ösztönözni, mellyet megtészen nyoltz tsepp crotonolaj, ha a' gyomor tájékára tsepegetődik és ottan eldörzsöltetik, vagy ha ugyanazon helyre borral megforrázott fejér galotza (agaricus albus) tétetik fel; a' hol ezek nem tennék meg a' kivánt szolgálatot, de a' mi nagyon ritka eset, adassék a' betegnek hánytató gyökérpor, de ez nagyon ritkán van terhes baj nélkül. A' hol teljességgel semmi orvosi vagy házi gyógyitó szer nem lenne, jó hasznot tészen a' lábikráknak és hasnak vékony veszszővel való verése a' bőr felrepedéséig, és e' mellett hidegvizital. Hogy ha az epekórság ideglázba menne által, többet tészen, ha a' külbőr elszunnyadt munkássága megint lábra állittatik, ennek a' fent emlitett ösztönöző és ingerlő szerek által való szelid dörgölése által, mint ha a' már munkátlan gyomorba ingerlő erővel felkészült gyökerek főzetje, vagy más akármi e' nemü szer öntetik bé. A' rothadásba, vagy inkább rothasztó hideglelésbe áltment epekórságban leghathatósabb

segedelmet nyujtnak az állati fejérményes ingerlő szerekkel öszvevegyitett főzelékek, mint p. o. borjuláb, házi szárnyas állatok lábai, szárnyai, békák 's más illyen állatok főzelékei, finom tokaji borral egyelitve, gyakran kalánonkint véve. Hasznos ezenkivül a' Haller savanya. A' legforróbb epekórságban minden emberi segedelem sikeretlen, ebből senki ki nem gyógyult és nem is gyógyulhat; mert ebben a' betegség lefolyása sokkal sebesebb, mintsem az orvosi szerek munkálatja, ezenkivül itt a' tenyésző élet arra nézve, hogy a' külömböző dolgokat magával öszvehasonlitsa, már a' nyavalya kiütésekor meg van halva. E' szerint az ajánlott orvosi szerek itt tehetetlenek és semmi segedelmet nem nyujthatnak. Jó lenne, az okosságot és tapasztalást vévén vezérül, ezen nemében az epekórságnak a' segedelemnyujtást valami olly szer által próbálni, melly a' nyavalya szapora haladását képes megelőzni; millyen p. o. a' szoritdék (strichnina) ha adólag (positive) és a' kéklő gyulatssav (acid. hydrocyanicum), ha vevőleg (negative) lenne szükség a' nyavalyát elháritani. — Ezen nehány szavaknak, mellyeket itt a' gyógyitásról emlegettem, mindenek, a' mellyek használhatnak, alá vagynak vetve: azért is, mivel most az idő és a' hely szüke megtilt, az azokról való bő és huzamos beszédtől magamat megtartóztatom.

Zágoni BARRA ISTVÁN.

Elegendő ok.

Azt kérdezik az emberek, miért iszom én? Azért, mivel veszedelmes most józannak lenni. —

Th.

Az uralkodók és nemzetek.

Az uralkodók sebesek, mivel tudják, hogy számokra nintsen örökkévalóság; 's a' nemzetek lassuk, mert tudják, hogy fenmaradnak örökké.

Th.

Magyar Leonidas.

ZRINYI! édes Hazánk' tzímeres fajzása!
Nyugodgy'! terjedgyen r'ád az Egek' áldása.
Majd, ha a' trombita' rettentő hangjára
Mindegygyikünk testét felvészi magára, —
Elődbe sietünk; 's ölelünk tégedet;
Meghálállyuk akkor nemes esetedet.

ÁNYOS PÁL.

Melly indulatosan 's melly kegyetlenül dühösködött a' vad Török hajdan a' keresztyéneken, de különösen a' Magyarokon, 's ezeket — telhetetlen uralkodásvágytól 's engesztelhetetlen gyülölségtől ingereltetve — melly iszonyuképen sanyargatta légyen; számtalan egyéb példákat elhalgatván, gyászos tanuja lehet Szigethvár. — Hogy pedig ellenben a' dicső Magyar hazájáért 's királyáért minden időben kész volt vérét 's életét feláldozni, 's nemcsak Hunniát, hanem egész austriai birodalmat, sőt egész Európát is ő oltalmazta leginkább napkelet dagályos fergetegének minden duló árjai ellen; ő mentette meg a' végveszélytől, és ő volt a' keresztyénség védfala, — a' többek közt csalhatatlanul bizonyitja e' jelen történetirás. *)

Gróf Zrinyi Miklós 1566ik évi Junius 15kén a' Törökök jöveteléről legelőször egy kém által tudósittatott, ki neki jó lélekkel elbeszélte, hogy szultan Szoliman két mértföldnyi hoszа-

*) Schwandtner IIIdik rész, lap 1—23.

MAGYAR

ságra nyuló táborát Szerajévóhoz közel látta, meszszirŏl maga is követte, 's hir szerint ezen hadi készületet Szigeth, vagy Eger megtámadására irányozza; annakokáért Pétervárad nál a' Dunán már hidat is veretett. Nem sokára másik kém is érkezék Pécs városából egy harmadiktól hozott levéllel, mellyben irva vala: hogy a' szultán seregeivel csakugyan megindult: de hova 's mellyik vár vivására? nem tudatik. Ezt rögtön más kém követé Eszékről, jelentvén egy bégnek az elŏsereggel oda érkezését és a' bosnyák fŏvezérrel — karambei basával — lett egyesülését, kik utóbb Tótországban a' Dráva tulsó partján Mostavinán alól telepedtek meg; de további szándékok bizonytalan. Ezekhez járulván a' negyedik kém is, elmondá: miképen az ottovi kikötŏhely felett, a' Dráva ellenében sok hajó Siklós felé evezett; hallotta, hogy a' császár táborából elŏreküldött bégnek czélja, a' Drávát álthajózni, Siklósnál megállapodni 's itt a' nagy hadsereget bevárni, aztán pedig merre fog tartani, senki sem tudja. Végre az utólsó kém a' török táborból jövén, bizonyitá, hogy a' sereg hajókra ülvén, Ottovnál, a' Dráván megy keresztül, mellynek áltevezett része tüsténi Budára igyekszik és Siklósnál éjjelez.

Ezeket tehát a' hires és bátor Zrinyi Junius 17kén megtudván, övéivel tanácsot tart, 's szerencsekisértés végett 1000 gyalogot és 500 lovast Alapi Gáspár és Paprutovics Farkas vezérlése alatt a' Siklósvár megett tanyázó Törökök ellen küld, parancsolván nekik, hogy ha ezeket megtalálandják, velek ütközzenek meg; ha pedig rájok nem akadnának, Siklóst rohanással támadják meg, vagy gyujtsák fel, és mindent raboljanak ki 's pusztitsanak el. — A' mieink Siklóshoz közelgetvén, 200 gyalogot és 100 lovast a' vár felé elŏreküldenek olly meghagyással, hogy ha netalán a' Törökök a' réteken és rónaságon alól lovaikról leszállanának, a' többieknek minél hama-

rabb jelentsék meg, mindeneket jól megszemléljenek, 's azokról övéiket tudósitsák. Minekutána Siklós alá érkeztek, egyenesen a' Törökök tábora felé tartottak, hol Mechmet bég tanyázott, kit a' császár kevéssel azelőtt udvarából vett magához, 's arany-almával *(theari sansach)*, — melly zászlóra szokott feltétetni, 's a' török császár által a' hadvezéreknek, jóakaratja 's katonai főhatalma jeléül, adatni, — Konstantinvár *(Stambul)* mellett megajándékozott, és — mint az elősereg vezérét — előreküldött, hogy a' Dráván áltmenvén, Pécs környékén, hol a' nagy táborhoz tartozó seregek összegyülendenek, állapodnék meg, 's onnan sehova ne mozdulna, mig arra nézve a' császár parancsolatját nem venné. — Igy lévén a' dolog elintézve, a' mieink rájok rohannak, őket korán reggel megverik, széltüzik 's nagyszámu Törökséget megöldösnek; sokan csaknem meztelenül 's egy ingben a' tavakban és kövecses 's gyümölcsfákkal beültetett helyeken futással keresének menedéket. A' bég is nehéz sebet kapván 's futásközben elesvén, ama' tóban vagyis iszapos mezőn elveszett. Fija továbbá 's ezzel együtt három Török elevenen a' mieink kezére 's hatalmába került. Katonájink azonfeljül temérdek aranyat, ezüstöt, sátrokat, lovakat, szóval: olly gazdag zsákmányokat nyervén, hogy azokkal nyolcz tevét, hatvan lovat, ötven teherhordozó öszvért és hat szekeret raknának meg, szerencsésen; — a' szigethi nemesek pedig arannyal himezett 's nyusztbőrrel bélelt 's prémezett köntösökbe öltözve, kimondhatatlan örömmel Szigethvárba viszszatértek, magokkal hozván még két roppant veres zászlót is, mellyeket hasonlóképen az ellenségtől vettek el, 's mellyeknek egy-kéznyi szélességü, tiszta ezüst 's aranyozott hegyek, 's rajta almaképü ezüst-teke volt. — Valóban hasonló győzedelmet 's illy martalékokat a' mieink már régolta nem nyertek az ellenségtől.

Julius 2kán maga Mustafa, a' bosnyákországi basa, Szokolovics basa, a' karambei ba-

sával 's egész Bosnyáksággal, a' Dráván Ottov felé áltmentek és Siklósnál megtelepedtek. — Julius 7kén Nándorfejérvárról — a' török táborból — hirtelen előterem egy kém azon jelentéssel: hogy a' szultán oda érkezett és hajóji a' Dráva ellenében egyenesen felfelé eveznek, hol ő Siklóshoz közel a' Dráván hajóhidat csináltat és Szigeth megvivására indul; azon hidat pedig, mellyet a' Dunára veretett, elrontatja 's szélthányatja. Végre Pécs városából maga Nasuf aga levelet küld Zrinyinek, mellyben irja: hogy már egy hadügyelő, azaz ki a' katonaságot összegyüjti 's néha a' seregek vezérének helyettese (ők csausz-nak hivják), oda megérkezett, és Hamsam bégnek a' császártól olly parancsolatot hozott, hogy minél hamarabb a' Drávához menjen és ott hidat készitsen, a' mit ha nem teend, saját háza előtt fogja karóba huzatni; azt is meghagyta, hogy a' falukon széljel véres karó hordoztassék környül. Igy tehát az, Ottovtól nem meszsze hidat kezdett épitni, mellyet már csakugyan jó hoszura csináltak: de egy éjjel nagy erővel rá rohanván a' viz, egészen széltrontotta 's elvitte, azon a' helyen nem is alapithatá azt meg semmiképen: innen tehát tovább menvén aláfelé a' Dráván, ismét elkezdi a' munkát; de a' mit két nap alatt készitett, a' viz egy éjszaka mind széltszaggatta. E' helyet is oda hagyván, közel Eszékhez harmadikat választott 's uj próbát tett a' hidépitésben; de hasztalan! a' hullámok hatalma miatt semmire sem mehete. Ezokáért tehát a' csauszt a' szultánhoz küldi, olly izenettel, hogy mivel a' szörnyü vizáradás akadályozza, a' Drávára hidat nem rakhat; pedig mindeddig — meg sem pihenve — szüntelen dolgozott. A' császár Hamsam bégnek ezen izenetét megértvén, a' csauszt viszszaküldi hozzája egy török kendővel, mellynek szélére arany betükkel e' sorok valának himezve:

„Szultán Szoliman viszszaküldi (a' csauszt) 's általa parancsolja, hogy a'

Drávára akarmelly helyen 's akarmiképen tüstént hidat készitsen: melly ha eljöveteléig fel nem épülne, ő (Hamsam bég) a' hid egyik részénél a' parton ugyanezen kendővel fog megfojtatni 's felakasztatni."

Miután Hamsam bég ezt megtudá, felette gyorsan, ugyanazon órában Eszéken alól a' Drávához siete, és minden hajót 's a' végre alkalmas fákat oda vitete. Eszék alatt tüstént elkezdődik a' munka, mellyet hogy annál könnyebben végrehajthatna, minden adófizető pórokat, sőt magokat a' nemeseket is, és valamennyi hivatalbelieket 's tisztviselőket, senkit sem véve ki, dologra hajt. Maga Hamsam bég sem késedelmeskedék legkevésbbé is, sem nappal sem éjjel nem nyugovék, mig a' Drávát hid nem boritá, melly réteken, tavakon és posványokon keresztül egy mértföldnyi hoszuságra terjedett, és tiz nap alatt egészen elkészült. — Továbbá ama' kendőt, mellyet Hamsam bég a' császártól kapott, Nasuf aga, ki Hamsam bég távollétében Pécsett ennek helyettese volt, alattomban elküldötte Zrinyinek Szigethre.

Julius 20kán a' bosnyákországi és karambei basák Siklóstól a' tábort megindítják és Pécsre érkeznek: innen a' budai basa segitségére indulva, Székesfejérvárra mennek, kiket azután Hamsam bég minden nemeseivel *(spahi)* környülvétetve követett. Az napon, mellyen ez Pécsről eltávozott, az anatoliai *beglerbég* (fő hadvezér napkeleten) mindnyájánál elébb ment ált a' Dráva hidján, kiket Akai basa 's a' *vrumelibeglerbég* (fő hadvezér) követnek, Mohács térén letelepednek 's itt a' török császár számára sátrokat készitenek. Ezek után maga szultán Szoliman is, álthatván a' Drávát, oda érkezett, 's tábort ütvén, arról tanácskozott, miképen kelljen a' dologhoz fognia, és ott nehány napig, mig a' hadsereg egészen keresztülmenne, vigan mulatott.

August 1-sőjén a' török császár Mohács mezejéről hadaival megindulván, Szigeth felé tartott, 's harmadnapra Siklós alatt termett; itt Oroszlán *(Arslan)* budai basának fejét véteté. Negyednapra aztán Pécsre, ötödnapra pedig Szigethez közel Sz. Lőrinczre érkezett 's táborával megallapodott.

Azonközben gróf Zrinyi Miklós a' legczélirányosb rendelésekről szorgosan gondoskodék. Midőn már bizonyossá tevődék arról, hogy Szolimannak eltökélett szándéka Szigethet vivni, 's ennek temérdek hadait közeliteni látá, a' katonákat, nemeseket, polgárokat 's többi lakosokat mind a' belvárba gyüjti 's utánok a' város kapujit bezáratja, aztán a' kisebbik vár utszájában közepettek megáll 's mindnyájokhoz illyeténképen beszél:

„Feleim! bátor férjfiak 's legerősebb katonák! Mindnyájan látjuk immár a' Törökök császárját valóban nyakunkra törni 's felénk közelgetni: annakokáért maga a' szükség kivánja, hogy készüljünk, 's a' mi és egész keresztyén világ 's név ellenségét bátor szivvel 's rettenhetetlen lélekkel várjuk, ki dölyfös gőggel és vakmerő bátorsággal önerejébe 's hitetlen embereinek sokaságába bizva, ellenünk fegyvert ragadott. Mi pedig reményünket és segedelmünket Istenbe helyheztetjük, ki minket minden munka nélkül oltalmazhat; őket pedig legkönnyebben letiporhatja, semmivéteheti. Eljövetelét tehát vidáman kell bevárnunk, erejétől 's roppant seregétől meg sem rémülnünk; mert nem kételkedünk, hogy a' Mindenható, ha őszinte könyörgéssel fohászkodunk hozzája, segedelmet nyujtand minekünk, 's kegyelmesen velünk leend. Legelsőben is pedig azon kell iparkodnunk, hogy együttértők 's hivek legyünk, köztünk semmi alattomos ellenkezés ne divatkozzék, barátságtalanság vagy gyülölség ne tápláltassék, egyik a' másik ellen fel ne keljen; hanem egész igyekezetünket arra kell forditanunk, hogy mindnyájunknál em-

berség foglaljon helyet, 's itt legnagyobb egyességben 's szeretetben éljünk, valameddig Isten akarandja. Ez okon tehát feleim! nagyon szükségesnek tartom, mindenek előtt magunkat esküvéssel kötelezznünk: elébb is az Istennek tegyük le hitünket, aztán főkormányunknak 's e' nyomorult hazának állhatatosságot és hüséget szentül igérjünk. Először én fogok esküdni, utánam ti is ugyanazt cselekszitek, hogy én irántatok, vagy ti irántam a' bizodalmatlanságnak helyt adni ne láttassunk. Most tehát halljátok az én eskümet: „„Én gróf Zrinyi Miklós, igérem legelébb a' mindenható Istennek, azután a' királyi felségnek, a' mi urunknak és legfőbb kormányzónknak, 's e' szegény hazának, aztán nektek is, itt immár öszszegyült katonáknak 's bátor férjfiaknak, — az Atya, Fiu, Szent-lélek, Szent-háromság, 's egyetlenegy Isten engem ugy segéljen —: hogy benneteket soha el nem hagylak, sőt veletek győzök, vagy meghalok, 's mindent, a' mi történend, akar jó, akar rosz, együttszenvedek!"" — Már maga az okosság is kivánja, hogy ti is ugyanezt tegyétek, 's két ujotokat felemelvén 's az Istent bizonyságul hiván, igérjétek: tehát kiki közületek a' maga kapitányának épen a' kapuban esküvel fogja hitét letenni. Annakokáért szorgalmatosan fogunk rá ügyelni, hogy ezeket mindnyájan fenszóval elmondjátok, 's azt, ki talán ezeket cselekedni vonakodnék, keményen megbüntetendjük; mivel az végiglen velünk maradni nem szándékozik, sem igaz embernek, hanem méltán árulónak kell tartatnia: kit is ez okon tüstént megfogatunk. E' legyen hát a' ti esküvéstek: „„Mi polgárok, 's ő királyi felsége lovag 's gyalog katonáji, esküszünk mindnyájan és szentül fogadjuk: hogy elsőben, a' mindenható Isten, azután a' mi keresztyén kormányunk, hazánk 's urunk gróf Zrinyi Miklós iránt, mindenben engedelmesek 's hivek leendünk, 's állhatatosan igérjük, hogy vele mi is vagy győzünk, vagy meghalunk."" — Halljátok továbba, mit akarok

tudatni veletek: ha netalán azonközben engem a' halál tőletek elragadna, helyettem nektek e' rokonomat, Alapi Gáspárt rendelem, 's parancsolom tinektek: engedelmeskedjetek neki, tiszteljétek, becsüljétek, valamint engemet, és parancsolatit leghivebben teljesitsétek. — Vigyázzatok továbbá e' következendőkre: ha valaki előljárójinak engedelmeskedni nem akar, vagy parancsaikat akarmiképen megszegi, 's őket erővel vagy kivont karddal meg merné támadni, ölettessék meg. — Ha valaki Töröktől levelet vesz el, vagy azt olvassa, tüstént vágattassék agyon; a' ki pedig nyillal belőtt, vagy akarmi helyre letett levelet talál, keményen meghagyom neki, hogy azonnal kapitányának általadja, e' pedig olvasatlanul tüzbe vesse. És minthogy azon helyeket, mellyeken kinekkinek maradni 's őrt állani kellend, a' kapitányok 's egyéb hadi tisztek fogják elosztani és rendelni; ha valaki találkoznék, a' ki az ő tudtok 's engedelmek nélkül azokról el merne távozni 's jelen nem volna, minden további törvénytartás nélkül rögtön fojtassék meg. A' kinek felesége vagy annya vagyon, annak ételt, italt 's egyéb szükségeseket ezek helyébe vihetnek, mellyen ő maga mozdulatlan maradjon; az anyátlanok vagy nőtelenek számára pedig saját konyhámon főzetek. A' bor nélkül szükölködőknek is adatik napjában fejenként egy meszely bor, kenyérrel, eczettel és sóval együtt; a' nősöknek, de kenyér hijával lévőknek pedig sertéshust és lisztet osztatunk ki, hogy magok süssenek kenyeret magoknak. — Továbbá: ha ketten alattomosan tanakodva 's együttsuttogva találtatnak, mindketten egyszeriben akasztassanak fel; ha valaki pedig efféléket hall vagy lát, 's mégis barátság kedvéért be nem jelenti 's fel nem adja, velek együtt azonképen bünhödjék. — Végezetre, a' ki a' másiktól hacsak egy fillért is ellop, tüstént fojtassék meg.“ —

Erre nézve szorosb megtartás és félelem okáért, Zrinyi a' nagyobbik várban közel a' kapuhoz, bi-

tófát állíttatott; aztán egy gyalog katonát, mivel tisztje ellen kardot rántott, a' nagy várasban lefejeztetett. Ugyanazon helyen Mehmet agát is, hitetlenségéért 's iszonyu gonoszságaiért, mellyeket szigethi utjában követett el, halállal büntette. Ezeket megtévén, a' nagyobbik városban lakozó valamennyi nemesnek és katonának megparancsolta, hogy házaikat rontsák le, a' polyvát hordják ki 's égessék meg; az uj város lakosinak pedig: hogy padlásaikról a' szalmát házaikba rakják, hogy a' város, melly csak fával és sövénnyel vala bekeritve, annál jobban eléghessen. — Minekutána Zrinyi ekképen mindnyájokat katonai esküvel kötelezte 's a' szükséges rendeléseket megtette, ottan maradt egész seregével, melly az aszszonyokon és gyermekeken kivül mindöszsze mintegy 2500 fegyverfogható férjfiakat számlált.

Julius 31kén a' vrumelibeglerbég és Akanski basa 90,000 Törökkel megérkeznek, és közel Sz. Lőrinczhez, Szigethtől egy mértföldnyire, letelepednek; a' táborból hozzájok még 100,000 Török járul. Tüstént még azon nap a' mieinkkel, viradtától délig a' sövények közt, aprólék harczot vivnak, 's estenden ismét viszszatérnek pihenni a' taborba.

August 1-sőjén a' beglerbég és Akanski basa, ama' 90,000 embert egész hadsereggel öszszekapcsolván, megindulnak, és Simelehovnál, negyedrész mértföldnyire a' vártól, egy, a' szigethi szőlőktől nem meszsze eső dombról leereszkednek 's hajnalban a' sövényekhez jőnek, a' mieinkkel harczolni. A' déltől estig tartott kemény csatában igen sok Török leginkább tüzi fegyver által vesztette életét. Illyképen minden nap háromszor közelite az ellenség a' szultán megérkezéséig. —

August 5-kén a' beglerbég és Akanski basa, a' császárnak választott 's számára üresen hagyott dombtól a' hadsereggel együtt eltávoznak és a' várhoz közel helyezik táborokat. Ugyanazon nap — hétfőn — a' halomra a' császár sátorait felütik. —

Kedden — August 6kán — maga a' császár egész hadától kisértetve előnyomul, a' dombot elfoglalja 's ottan tanyáz. Azután a' hadsereg tömött rendben közelite a' várhoz 's ezt ugy körültáborozá, hogy a' sátrok egymást érnék. E' napon minden keritések között és bástyákon egész éjig hevesen viaskodának, alkonyodáskor a' császár valamennyi ágyujit kisütteté, a' jancsárok is kilövék puskájikat, a' honnan olly harsány ropogást és dörgést lehete hallani, mintha az égből mennykövek hullottak volna. Ezek után hangos szóval 's iszonyu lármával háromszor az Isten nevét: Allah! Allah!! Allah!!! kiáltozák, a' császár szerencsés megérkezésének kijelentésére, mellyre a' várból a' keresztyének Jézus! — kiáltása hangzék viszsza.

August 7kén a' Törökök a' rónáról és szántóföldekről, veszszőből font 's földdel megtöltött kosarakat küldenek előre az uj városba, aztán töltést hánynak, 's azt sánczczal 's árkokkal megerősitik, beléjek ágyukat rejtenek, mellyekkel a' mieinkre, kik az uj város kapuja megett csinált keritések közt tartózkodának, keményen tüzelnek: e' napon mindazáltal a' mi ágyujink sürü mennykövezései miatt semmire sem mehettek. A' jancsárok is a' keritésekhez tódulván, a' Magyarokkal hevesen küzdenek; de ezek közül egyetlenegy, amazok közül pedig sokan elvesztek e' viadalban. Ugyanezen nap Zrinyi a' keritéseket, kerteket 's élőfákat mind felgyujtatá, a' két város kapujit pedig öszszevagdaltatá, helyeiket földdel betölteté 's megerősitteté. Estve 's más nap reggel a' Törökök töltést készitenek, a' jancsárok az árkokba mennek, és hogy ágyujink ártalmától mentek legyenek, magokat földdel betakarják 's elrejtik.

August 8kán — csötörtökön — a' Törökök korán reggel három helyen az uj városra ütnek 's azt rontani kezdik; a' jancsárok is hozzá fognak puskájikkal a' dologhoz, és mind a' két városra szakadatlanul lődöznek. Ezek után maga Alipor-

tuk töltést hányatni, 's éjszakának idején a' belvár alatt — közel a' királyi kerthez — magában a' tóban, vagyis a' vár árkában bástyát csináltatni 's a' nagyobb ágyukat rá rakatni készül.

August 9kén pitymallatkor, ugyancsak Aliportuk, a' ki szárazon 's vizen a' pattantyusság vezére vala, öt nagyobb ágyuval 's nehány mozsárral mennykövez és a' belvárra tör. E' napon sürü lövöldözései által annyira ment, hogy a' tornyot 's ércz-harangokat összszezuzá. Hajnaltól estig meg nem szünt az ágyuzás; ekkor valamennyire félbeszakadt ugyan; de csakhamar ismét rákezdte és egész éjjel szakadatlanul dörgött. Midőn Zrinyi még e' pénteken késő estve övéi közül sokaknak ágyu által történt elestét megtudá, az uj várost felgyujtatá 's földig égetteté, az ó várost pedig bezáratá.

August 10kén a' Törökök az ó várost három helyről ágyuzzák; a' jancsárok töltést hánynak, és sánczczal 's kiásott földdel magokat megerősitvén, ahoz közelebb járulnak. A' megégett uj városba is ágyukat vonatnak, mellyekkel aztán az ó várost rongálni készülnek. Ugyanezen nap a' posványos helyek álthatására bizonyos hidakat csinálának. Aztán gerendákat 's szálfákat vittek magok előtt, mellyekkel fedeztetve utat nyitottak 's napról napra mindig közelebb vergődtek a' várhoz. És pedig mindnyájan azon valának, hogy a' mocsárokat illyetén pallókkal minél hamarabb beborithassák, ugyhogy ezen munkától vagyis tehertől senki sem mentetnék fel. A' tevék, butorhordozó lovak 's öszvérek sem pihenének soha; továbbá az erdő 's mező, Törökökkel, lovakkal, tevékkel és másféle barmokkal egészen el vala boritva. Efféle pallókat vagy hidakat a' várostól a' vár felé két részen csinálának, mellyekre közel a' bástyákhoz erősségül, gyapjuval töltött 's egymásra halmozott zsákokból egy magas kazalt rakának; ez a' megette álló jancsárokat eltakará, kik onnét a' vár bástyájit olly keményen lődözék, hogy

rajtok a' jégesőként hulló tekék miatt a' mieink közül többé senki sem maradhatna meg.

August 19kén Bertalan napja előtti hétfőn a' Törökök az ó várost csakugyan elfoglalák. Ott vitézeink közül sokan elestek, kik tudnillik hirtelen a' várba nem szaladhatának, 's igy az ellenség körmeitől sem menekedhetének meg; mert ez egész a' vár hidjáig elejekbe került 's bemeneteleket megakadályoztatta. A' megölettek közt voltanak: Bosnyák Márton, Botos Péter, gyalogság vajdája, és több vitéz 's nagy tapasztalásu szorgalmatos katonák. A' hidon Batha Péter, Diák Balázs, Mátyás György vajdák (gyalog seregek vezetői) kegyetlenül meggyilkolva hevertek. Ugyanott Szecsődi Máté vajda *) is lövést kapván, sebéből soha többé ki nem épülhete, sem egészségét viszsza nem nyerheté. Ezeken kivül a' város megvételekor élteket végzék — többek közt — Radovan, és Dando Ferencz vajdák is. — Minekutána a' Magyarok a' várost szerencsétlenül 's kipótolhatatlan károkkal elveszték, az életben maradtak mindnyájan szomoru bánatba merülve viszszavonulának 's Zrinyivel együtt a' várba zárkózának; a' Törökök pedig a' várost erősen őrizék 's benne tanyázának.

August 20kán az ellenség négy helyen eregette a' várba nagyobb ágyujiból a' villámló tekéket, és romokból, galyakból 's földből feléje két utat csinált: mivel a' tavak és árkok elannyira kiszáradának, hogy fenekeken a' kiapadt viz helyett csupán iszap és sár marada.

August 26kán — Bertalan napja utáni hétfőn —, a' Törökök Aliportuk töltéséről a' várra rohannak 's azt meg akarják venni; de, — a' mieink tőlök két zászlót elvevén, 's Miserski basát is agyon

*) „Mind addig vitézül forgolódott, mig az ellenség golyóbisa mind a' két térdét öszvetörte. Mikor osztán a' külső várat elfoglalta az ellenség, az ágyban fekvő Mátéának fejét vette, a' feleségét pedig kilentz gyermekeivel örökös fogságra vitte.“ — Budai Polgári Lexicon, IIIdik darab, lap 345.

lővén —, kénytelenittetének ezen helyről legnagyobb szégyen-'s gyalázattal viszszatérni, kik közül igen sokan szanaszélt a' bástyák 's falak alatt, karójikkal együtt, mellyekkel felkészülve a' vár kizsákmányozására jöttenek, levágva fekvének. — A' Törökök ekként aztán minden nap keményebben, három helyen vivák a' várat.

September 2kán a' jancsárok a' várra készültek rohanni; de szándékokat megváltoztatván, éjszakának idején a' hegygyel határos nagy bástya alját kezdék keresztülásni, s' három egész napi szorgos munka után abból annyi földet 's követ szedének ki, hogy már azon a' helyen egy jancsár áltmehetett, 's a' belső keritéshez — hol egy Magyart puskával keresztül is löve — juthatott, és a' mieinket a' föld alatt elérhette. Oda azután nagy mennyiségü száraz fát, deszkát, polyvát és puskaport hordának.

September 5kén — csötörtökön — a' nagy bástyát szürkületker meggyujták, melly már magában is rettenetesen ége, a' szél hatalmas fuvása pedig a' tüzet mindinkább nevelé 's egész a' várig terjeszté. — Ezek után ama' temérdek gerendákat 's más egyéb fákat is, mellyek a' körutak 's rések megigazitására a' bástyákon le valának rakva, megemészté a' tüz, a' honnan csakhamar a' Zrinyi istállóji 's a' nagyobbik vár egyéb épületei is meggyuladának. Azonban valamennyi nagy ágyujink (számszerint 60) a' bástyán — ugy szólván a' tüz között — négy helyről szüntelen dörögtek. Ekkor a' jancsárok puskájikkal vivják a' várat, 's belé az ón-tekéket zápor eső gyanánt lődözik és a' kapu megetti bástyát keményen tördelik; a' többi Törökök pedig egy másik bástyának esnek 's legszilajabb rohanással tódulnak a' várba. Ezen bástya oltalmazásán maga Zrinyi is jelenvolt 's a' Törökökkel olly hevesen viaskodott, hogy rohanásaikat vitézül viszszaverné, 's őket kétszer üzné ki a' várból. E' csatában Novákovics János életét vesztette. —

Látván tehát Zrinyi, hogy a' tüz győzhetetlen erővel dühösködik, és már a' puskaporhoz (melly igen nagy mennyiségben vala a' külvárban, a' belvár kapuja megett) mindinkább közelit, 's azonfeljül a' mindenfelől rohanó ellenség sok ezernyi csapatjai miatt a' nagyobbik várban tovább nem maradhat: még életben lévő (számszerint 600) katonájival viszszavonul a' belvárba 's ennek kapuját bezáratja. — Kivül azonban feles számu jeles vitézek életének meg; az aszszonyok és csecsemők pedig az ellen-táborba sanyaru rabságra vitetének. — Aztán a' gróf a' kapitányoknak 's vajdáknak megparancsolá, hogy mindenkinek őrhelyet osztogassanak. Ugyanis a' külvár bástyájinak fala a' belvárat is magában foglalá, ugyhogy amabból ebbe akarki könnyü szerrel és egyenesen minden tekergő ut nélkül bemehetett, minthogy a' belvár a' külvárnak egyik szegletében vala és semmi bástyával vagy egyéb erősséggel nem birt, kivévén egy-két szobát, mellyekben maga a' gróf lakott, 's nehány puskaporral és mindenféle fegyverekkel megrakott házat. A' többi épületek, mellyekben eleség, liszt, zab, árpa, sertéshus és füstölt hal kimondhatatlan bőségben tartaték, mind a' nagyobbik várban feküvének, hol még 50 borral, 300 eczettel 's 50 mindennemü főzelékkel 's hüvelyes veteménnyel tölt hordók is maradtak; de mind ezeket tüz emészté meg, ésigy hasznokat sem a' Magyarok, sem a' Törökök nem veheték. Itt vesztettük minden ágyujinkat, mellyek az ellenség kezére kerülvén, azután uraik ellen szegeztetének. A' belvárban csupán csak két nagy ágyu, két nagyobb 's tizennégy kisebb mozsár maradt. A' kenyérnek és italnak pedig olly nagy szükében valának a' mieink, hogy három nap alatt az aszszonyok 's gyermekek többnyire éhen, szomjan halának el, holott azelőtt a' külvárban - egész Magyarság bővelkedék étel-itallal; de a' belvarba senki sem vihete magával semmit, még aranyát 's ezüstjét sem szedheté öszsze; mivel — mint mon-

dám — kivül minden elégett, a' külvárat pedig csuda gyorsasággal 's hirtelen rohanással foglalák el a' Törökök, mellynek fokára azután sok zászlót tüzének 's két nap (csötörtökön és pénteken) a' nagyobbik várban pihenének; a' mieink pedig a' kisebbikbé zárkózva, mindenfelől megszállva 's körülvéve veszteglének, és sem ezek ki, sem azok be nem mehetének.

September 7kén reggeli hat órakor a' Törökök a' várba tüzet vetnek, azon épületeket, mellyekben Zrinyi lakott, meggyujtják, és a' belvár vivására a' szultánnak valamennyi gyalog seregei legnagyobb erővel rohannak: erre megzendül a' tábori muzsika, a' számtalan dobok és siketitő trombitaharsok jelt adnak a' végrohanásra, szintannyi zászlók lobognak a' külvár ormain. Valamennyi bástyát 's a' bástyák alatt egész környéket ellepve szemlélnéd Ómár neki bőszült fajzatival, ugyhogy a' várból a' réteket, vizeket 's erdőket miattok látni sem lehete. Azonközben a' tüz a' várat iszonyuan 's képtelenül pusztitá. — Midőn Zrinyi — a' hasonlithatatlan hős — ezeket 's a' várban leendő további maradása lehetetlenségét általlátá, komornokával selyem dolmányát 's mentéjét előhozatá, és katonájinak ime' szavakat mondá: „Most nincs szükségem nehéz ruhákra, hanem csak könnyükre, mellyekben magamat akadály nélkül, alkalmatosan és serényen védelmezhessem.“ — Magához viteté amaz arannyal himzett bolyhos fekete selyem kucsmáját is, mellyet lakodalmakban szokott volt viselni, ennek hegyette egy különös arany ékesség gyémánttal kirakva tündöklött, rajta pedig kolcsagtollakból füzött gyönyörü bokréta lobogott. Aztán dolmánya bélésébe száz magyar aranyat varrata, igy szólván övéihez: „Tudjátok meg, azért cselekedtem ezt, hogy ha az ellenség, vagy valamelly martalócz lehuzandja ruhámat, ne mondja, hogy nálam épen semmi zsákmányt vagy nyereséget sem talált.“ — Továbbá komornokától a' vár kulcsait kéré el 's

dolmánya zsebébe tevé, mondván: „Bizonyára, higyjétek nekem, mig kezemet mozdithatom 's kardommal életem óvhatom, mindaddig e' száz aranyat 's e' kulcsokat tőlem senki sem veendi el, holtom után pedig akarki fogja elnyerni, tartsa magának; mivel megesküdtem 's Isten előtt fogadtam, hogy a' Törökök táborán keresztül nem hagyom hurczoltatni magamat, sem rám a' gyermekek ujjal nem mutatnak." — Végre komornokának parancsolja, hogy kaszagörbeségü 's arannyal és ezüsttel ékesitett szablyájit hozná elő, mellyeket sorra próbálván, 's közülök egyet, melly még attyáé volt, kiválasztván: „Ez — ugy mond — régi kardjaimnak egyike, e' karddal nyertem én legelőször dicsőséget 's becsületet, és mindent, a' mivel birok, ezzel szereztem; most is e' karddal mindent, a' mit Isten rám mérend, el fogok türni." — Ekkor jobb kezébe vévén a' kardot, kimegy a' teremből 's maga után kerek paizst hordoztat, egyéb fegyverrel pedig, sem pánczéllal, sem sisakkal nem akará magát megerősitni, mondván, hogy Isten pártfogója 's oltalmazója leend, ő Szigethből kiszökni 's elszaladni nem iparkodik, hanem mindent, a' mit Isten akar, állhatatos szivvel szenvedend 's elviselend. — Midőn teréből kimene 's a' belvár utszájába érkezék, itt már lovas 's gyalog katonáji mindnyájan felkészülve hadrendben állának, és pánczéllal, sisakkal 's vértel fedezve, rá kivont karddal, bátor és elszánt lélekkel várakozának; látván pedig, hogy a' tüz, mellyet többé eloltani semmiképen nem lehetett, a' várat mármár egészen megemészti, 's annak heve 's füstje miatt benne tovább nem maradhatnak, Zrinyi hangos szóval, hogy mindnyájan hallhatnák 's érthetnék, illy tartalmu beszédet intéze hozzájok:

„Feleim, vitéz katonák! Most mindnyájan nyilván 's szemeinkkel látjuk, miként büntet ma tüzzel Isten minket, ellenségeink tüzzel győznek meg bennünket; nem is ártana nekünk annyit az

ő hatalmok, mint a' mennyi kárt a' lángok okoznak 's bennünket semmivétesznek: mindazáltal ezen Isten ostorát türedelmes 's háladatos szivvel illik szenvednünk; mert ezzel minket nemcsak önvétkeinkért, hanem ezen tartomány gonoszságaiért is akart büntetni. Annakokáért tudjátok — nem kétlem —, mit fogadtam légyen előttetek, 's viszont ti is nekem szentül 's az Istent tanubizonyságul hiván, esküvel igértétek, hogy itt mindnyájan együtt fogunk győzni vagy meghalni; éspedig ez ideig — hála Istennek! — semmi hibába vagy árulásba nem estünk, mellynek most sem kell semmiképen történni. Már mindnyájan jelenleg látjuk, hogy ezen a' helyen tovább, ha akarnánk, sem késhetünk, éspedig három okból: *először*, mivel itt lángok emésztenek meg bennünket; *másodszor*, mivel igen kevesen vagyunk; *harmadszor*, mivel élelem nélkül szükölködünk, és hölgyeitek 's gyermekeitek éhen-szomjan vesznek el. Miért akarnánk tehát itt tüz által hamvadni? Hagyján! bátor katonák! menjünk ki a' külvárba, fel se vegyük ellenségeinket, hányjunk fittyet nekiek, 's velek vitézül küzdjünk meg, hogy kiki közülünk halála után, tul az enyészet romjain, magának örök hirt 's dicsőséget szerezhessen. A' ki elesik, kétségkivül részesül az örökkévalóságban, a' ki pedig életben marad, mindenkor dicsértetni fog. Ez okon én menendek ki legelől, és a' mit én teendek, ti is ugyanazt cselekedjétek. Bizonyára, higyjétek el kedves feleim! benneteket a' sirig el nem hagyandlak!" —

Ezek után Jézus nevét háromszor kiáltja, a' honi zászlót Juranics Lőrinczcnek, hogy előtte vinné, áltadja 's a' várkaput kinyittatja. A' kapuban egy, apró vasdarabokkal töltött mozsárágyu hevert, ezt a' Törökökre kisüték; Zrinyi a' füst közt meztelen karddal, kisded paizsával fedezve, tört kifelé, őt Juranics a' zászlóval előzé, a' többi áldozati vitézek pedig mindnyájan követék 's a' hidon az ellenséggel megütközének. Itt a'

jancsárok Zrinyit három helyen lőtték meg; a' harmadik teke fejét furta keresztül, 's azonnal földre esvén, öszszerogyott, mellyre a' Törökök szájából hármas Allah! harsogott; a' mieink pedig viszszafutottak a' belvárba, őket amazok sebesen és iszonyu dühhel kergették 's velek együtt szörnyü robajjal a' várba berohantak. — Már a' belső fal 's a' bástyák mindenütt tömvék Törökökkel, a' honnan a' mieinket kő- 's fadarabokkal verdesik agyon, és katonájinkkal kegyetlenül harczolnak, 's őket csakhamar jobbadán megöldösik, néhányat kivévén, kiket csalmákkal 's török leplekkel fedezve 's mintegy alakositva, elevenen hurczoltak viszsza a' táborba; a' csecsemőket és aszszonyokat pedig mind életben hagyták 's magokkal rabságra vitték. Ezt leginkább a' jancsárok cselekedték, 's ha egyik a' másiktól foglyát el nem ragadhatta, azt kezei között könyörületlenül 's gyalázatosan öszszevagdalta. — A' vár a' mieink 's Törökök holt testeivel ugy el vala boritva, hogy a' bemenő abban egyedül a' megölettek tetemein taposva járkálhatna. A' belvár bástyájin is szerteszélt feküdött a' meggyilkolt emberek sokasága, ugyhogy a' vért könnyedén lehete meritni.

Midőn a' várban már egy keresztyén sem vala, 's mind a' két vár, házaival, utszájival és bástyájival együtt a' Törökök hatalmába esék, a' tüz a' puskaporig, mellyel a' belvárnak valamellyik tornyában egy bolt volt megtöltve, harapódzék, 's lobbot vetvén ekként a' puskapor, a' körülötti házakat fenekestől felforgatta 's széllhányta, mellyeknek tapaszai 's a' puskapor ereje felette sok Törököt öszszezuztak, ugyhogy közülök önvallomások szerint egyremásra háromezeren részint megégtek, részint az épületromok, kövek 's téglák által agyon verettek. Ezen veszedelem *) miatt

*) Ez — némelly történetirók szerint — a' már kétségbeesett 's reményvesztett szigethiek tervének következésében történt, kik szurkos és kénköves madzagokat alkalmaztak a' puskaporhoz, egyik végeket olly mesterségesen gyujtván meg, hogy a' puskapor épen a' fenemlitett időben lobbanna fel.

egész táborban iszonyu kiáltozás és kinos jajgatás terjedt el: egyik apja halálán siránkozék, másik fija vesztét kesergé, harmadik elesett testvére után sikolta.

E' napon a' jancsárok kapitánya a' megdicsőült Zrinyi fejét elmetszeté 's a' szultánhoz viteté, holott Szoliman September 4kén délután egy óra tájban Siclihovo nevü helyen (Szigethez negyedrész mértföldnyire) az élők seregéből már kiköltözött. Azonban Mechmed nagyvezér, több vezérekkel együttértvén, olly ravaszsággal élt, hogy a' császár halálát rajtok kivül az egész táborban senki sem tudhatá meg, mindaddig, mig Szigethvár megvétele után, arról elébb Szelim — Szoliman fija — levél által nem tudósittatnék; tudnillik: hogy ezen eset ki ne nyilvánosodjék 's annál biztosb titokba rejtődjék, ugyanazon nagyvezér a' császár orvosát, hogy halálát ki ne beszélné, éjjel alattomban meggyilkolá; azután is minden nap muzsikáltatott 's rendesen főzetett a' szultán számára, mintha életben volna. *)

---

*) Ezen hóditó, kinél nagyobb fejedelemmel a' Törökök nem dicsekedhetnek, életének 76dik, mások szerint 77dik évében mula ki. Hogy természetes halállal holt légyen meg, ebben a' leghitelesb irók közönségesen megegyeznek; de mégis utólsó betegségének nemére nézve különböző véleményben vagynak: ugyanis némellyek állitása szerint, szégyenlvén, hogy teméntelen népével egy kisded vár mellett szinte egy hónapig sikeretlenül kell veszteglenie, önvesztét okozó haragra gyuladott 's mérgében megpukkadt; mások szerint pedig a' hoszu utazásból következett eltöródés 's öregségből származott testbeli elgyengülés sorvasztá el; végre legtöbben vérhasnak tulajdonitják enyésztét. — Ennélfogva aligha érdemel hitelt a' koszorus költő Zrinyi Miklós — ama' szigethvári hős unokájának fija —, a' ki hogy Szolimant szépapja ölte volna meg, illyképen adja elő: „A' lovag bán gyorsan a' lovon ülő Szolimanra rohan és testőrei közül tizet levágván, Zrinyi a' Törökök császárját igy szólitotta meg: „„Te! világnak vérszomjuhozó rablója! jelenvan telhetetlenséged órája: az Isten igazságtalanságodat tovább nem szenvedi: el kell menned, vén kutya! örök kárhozatra.“ “ — Ezeket mondván, kardját a' Szoliman belsőrészébe mártja, vérét ontja, éltét eloltja: a' császár káromlások között adta ki lelkét, a' ki éltében testét kevélyen hizlalta.“ — Ezt olly sok ellenkező tanu után emliteni, annyi, mint megczáfolni. — (Katona Histor. Crit. Tomul. V. Ord. XXIV. lap 285.)

Szoliman halála után csakhamar uj veszély következett: ugyanis rettentő szélvész 's fergeteges vihar támadott, melly a' szultán sátorait, mintha magával el akarná ragadni, szélthányta 's felforgatta; aztán tovább repülvén, neki zudult Szokolovics Mechmet basa sátorainak 's ezeket egész török táborral együtt feldulta, 's a' szalmát és szénát mind szélthordá a' fuvatag. Ugyanekkor más csuda látvány is történt: tudnillik a' Duna Tolnához közel lefelé, ugy felzavarodott és vize sárral 's fövénnyel elannyira összevegyült, hogy három nap meg nem tisztulhatott, 's mint magok a' Törökök 's tolnai lakosok beszélék, főzésre, mosásra, vagy ivásra használni nem lehetett.

September 8kán — vasárnap — a' Zrinyi feje, több elesett Szigethi katonákéival együtt, a' szultán sátorától egy hajitásnyira, karóba vonaték; környöskörül pedig a' magyar zászlók felforditva, hegyeknél fogva földbe szuratának. — Ezen szerencsétlen, — de örökké boldog vitézek fejeinek nézésére mindenünnen előtódulának a' Törökök 's azokat egész nap bámulák. Minden Töröknek, a' ki valamelly szigethvári katona fejét a' császár vagy Mechmet basa sátorához vitte, dijul tiz arany számláltaték le.

Elvesztek pedig Szigethvárnál, — mint a' jancsárok budai kapitánya Szigethről Buda felé utaztában Tolnán beszélte volt —, a' lovag Törökök közül tizennyolcz-, a' jancsárok közül hétezeren, ésigy összesen huszonötezeren, kivévén a' többi kevesebb figyelemre méltókat, kiknek száma nem tudódik. *) A' főrendüek közül megölettek: Miserski, Aliportuk basák, a' *kapidzsi* basa, vagyis a' császár főkomornoka, és a' *hasnadar* basa, azaz főkincstárnok. A' *bégek* (kapitányok) közül is igen sokan elhullottak, de számok bizonytalan. Mind ezeken kivül teméntelen

*) Annyi bizonyos, hogy mindösszse többen estek el harminczezernél.

holt testek feküvének szanaszélt az árkokban, ugyhogy azokból a' várba nehéz szag és dögleletes büz terjedezett.

September 9kén korán reggel Szokolovics Mechmet basa, — a' császár veje és főtanácsosa —, a' Zrinyi fejét Budára testvéréhez Szokolovics Mustafa budai basához —, e' pedig tüsténti selyembe göngyölve 's igen vékony lepellel betakarva, két paraszttól Győrbe, éspedig a' magyar király táborába küldé, innen aztán Bátthyány Boldizsár mély gyász és sürü könnyhullatások közt Csáktornyára vivé, 's itt Sz. Ilona monostorában azon sirboltba, mellyben első felesége Frangepán Kata, leányával 's két fijával nyugoszik, temetteté. — Ugyanott a' nagy ember emlékezetét e' következendő két sirirás tartotta fen:

I.

Illustrissimo Comiti, *Nicolao Zrinio*, Torquati ex sorore nepoti, a Carolo V. post Viennam obsidione solutam, quod in ea adolescens adhuc, et tiro, multa et praeclara confecisset, equo auroque donato; ad Budam et Pesthum, pulchra per facinora, summa cum laude probato: Croatiae, Dalmatiae, et Slavoniae Bannato, Tavernicorumque Regalium in Pannonia Magisterio, singulari cum prudentia functo: copiis Caesaris, ad dextrum Danubii latus, a Ferdinando I. et Maximiliano II. Imperatoribus, praefecto: victis saepissime, fugatis, captis, caesisque hostibus, infaustissima postremum funestissimaque Szigethi expugnatione, cujus arcem, contra innumerabilem Solymanni Turcarum Principis exercitum, facta eorum ingenti et memorabili strage, diutius, quam viribus par fuerat, defendit, defuncto ibidem Solymanno, totius orbis flagello, pulcherrime absumto, bellicae gloriae fortissimo invictissimoque duci, de se publiceque B. M.P.P.

Vixit annos quadraginta octo, occubuit septimo Septembris, Anno Virginei partus MDLXVI.

II.

Hostibus ut vidit diris et cedere fatis
Credita virtuti moenia celsa suae:
Servatae a me olim, nunc me servabitis, inquit,
Arces, et pugnans ZRINIUS occubuit.
I modo, te jacta quantumvis, Roma: Lyburnis
Et sunt quae mortem pectora despiciunt.

Igy tette le tehát örök dicsőséggel koszoruzott életét a' haza szent oltárára ama' *magyar Leonidas*, kinek hős lelkét nem haszonvágy, hanem egyedül a' valódi erény tiszta szeretete 's érzelme vezérlé; kinek csuda hüségét sem a' mosolygó szerencse csalóka igéretei, sem az ádáz sors vad dühe, sem más akarminő mellékes tekintetek meg nem tántorithaták. *) — Nagy volt ő, — 's nagy marad, mig az érdem 's háladatosság az emberek közül számkivetve nem lesznek. Hire-neve diszlik, miglen egy Magyar élend; sőt dicső emlékezete egyedül a' világgal enyészhet el. — Nemcsak honfijai, hanem számos külföldi tudósok is irtanak halotti versezeteket tiszteletére. Ezek között

---

*) Szolimannak sajnosan esvén, hogy szerencséje véghetetlen iparkodásainak meg nem felel, a' gróf állhatatos szivét ajándékokkal szándékozék megvivni, 's őt a' vár feladására felette bő jutalmak reményével inditni. Annakokáért a' várba nyillal levelet eresztvén, neki egész Illyrium kormányát és Horvátország birtokát igéri: igen nagy gazdagsággal és teméntelen ajándékokkal kinálja, ha a' várat feladandja; midőn pedig ebben sem boldogulna; — más utat választott. Történt ugyanis, hogy valamiképen a' gróf fijának trombitása ugyanazon megszállás idején elfogattaték: kinek elfogattatása 's a' táborba vitetése után, Szoliman a' trombitát, mellyen annak fegyverei, a' kié volt a' trombitás, szokás szerint metszve valának, levéllel együtt a' várba küldi, 's a' Zrinyi fijának elfogattatását azon trombita jelével bizonyitja, 's inti a' grófot, hogy adná fel a' várat; mivel — ugy mond — nincs többé oka, miért oltalmazza azt olly megáltalkodottan fija elvesztése után: kivált minekutána olly nagy szükségre jutott, hogy már a' vár megtartásához semmi reménysége sem lehet: és ha feladja, a' maga 's fija életét megtartandja; ha pedig szándékában tovább is megmarad, fijának fejét tüstént a' kapunál dárdára szegezve látandja. — De a' gróf állhatatossagát 's szivének bátorságát sem a' temérdek jutalmak igéretével, sem fijának szomoru esetével, — mellyet azonban önmaga ravaszul gondola ki, — meg nem vesztegethette. — (Katona az emlitett helyen.)

például emliteni érdemesnek találom Fabricius Pál — hajdani császári mathematicust, orvos doctort és bécsi rendes tanitót, kinek versei imigy hangzanak:

Pro patria charam virtus effundere vitam
Tempore, cum trucibus premeretur ab hostibus, ullo,
Si fuit, ut certe semper fuit, ullius unquam
Inclyta non poterit pietas, non inclyta virtus
Praeferri tibi ZERINIAE Comes inclyte gentis.
Tantus amor patriae, fidei tibi tanta cupido
Praestandae, tibi tantus erat profligere Turcas
Ardor, ut hunc sola satiares inclyte vita.
Nam neque moverunt te visque, minaeque, precesque,
Urgentis varie, frangentisque omnia, Turcae.
Nec promissa salus, nec desperata salutis
Commoda moverunt animum, cum cuncta teneret,
Eripere et vitam, quae sola superfuit, hostis.
Debebat, ferus ille tuo, trux ille potiri
Corpore si vellet tandem. Quae gloria talem?
Quantus honorque tuam sequitur Comes inclyte mortem?
Virtutis solidae studium, patriaeque salutis
Cura, tibi mortem, laudem simul illa perennem
Et talem peperit, quali te vincere nullus
Ullius historiae victor queat, aspice fastos
Actaque Romani populi; tibi Curtius isthic
Forsitan est similis facto, sed causa priores
Fert tua; si sacros reputabimus ordine libros,
Forte Machabaeo laus est communis Iudae,
Et simili facto tecum: sed quidquid et hoc est,
Obticeo, quum quae restat possessio vitae
In Christo aeternae tibi debita redditur. Ergo
Hic tua fama tuo summam cum nomine laudem
Promerita est, memorique etiam nunquam excidet aevo.
Dicereris pius esse Comes, fortissimus Heros,
Non tantum patriae defensor, et inclytus armis
Miles, magnanimus tutor sed totius orbis
Christiadum. Coelo tandem fulgente receptus
Heroas inter, qui sanguine posteritati
Consuluere suo, quibus est, servare decorum
Sic patriam visum, caperet ne moenia turpi
Deditione ferox hostis, qui rumperet omne
Fasque piumque bonis cum moribus omne fugaret.
Heroas inter tales Comes inclyte vivis,
Funestas qui Turcae acies atque arma furentis
Saepe repressisti, aut vicisti, saepe fugasti.

Epitaphium.

ZERINIAE gentis Comes hic jacet inclytus ille,
Pro patria vitam qui dedit ipse suam.

Azaz:

Hogyha honért valamelly korban vala ontani kedvelt
Éltet erény, miidőn rongálá azt dühös ellen,
Amminthogy mindég az volt bizonyára, előzni
Téged Zrinyi-nemü hires gróf! diszes erénnyel
És szent hüséggel képes soha senki se lészen.
Olly buzgón szeretéd a' hazát, szolgálni is annak
Annyira kivánál, 's megtorlani annyira égél
A' Törököt, hogy e' hév egyedül élteddel aludt ki.
Mert a' mindeneket duló 's sokkép sanyaritó
Vad Törökök téged sem kéréssel, sem erővel,
Sem fenyegetve ki nem tudtak mozditni helyedből.
Meg nem tántoritá szivedet soha semmi igéret,
Semmi reményvesztett idvesség hasznai, bátor
Mindent birt ama' vad, mindent ama' szörnyü-kegyetlen
Ellenség; de elébb, hogysem megnyerheti tested,
Életedet kellett elvennie; — hátra csak e' volt! —
Vajmi dicsőség, óh hires gróf! 's mennyi becsület
Kisér holtod után? A' szilárd és tiszta erénynek
Ritka szerelme, 's a' hon boldogságának epesztő
Gondja halált, de örök dicséretet is szüle néked,
'S ollyat, millyennel téged soha, bármi időben
Élt diadalmas hős meg nem tud győzni, tekintsed
A' nagy római nép évkönyvéit; Curtius itt tán
Fog hozzád tettel, de nem okkal lenni hasonló.
A' szent könyveket is mind rendre ha nézzük, ezekben
Tán Machábaeus Judásnak tette tiéddel
Köz dicséreteket nyerhet: bár légyen akarmilly,
Halgatok erről is, mivel élted birtoka, melly még
Hátravagyon, néked Krisztusban adódik örökre.
Hát neved és hired legfőbb dicséretet itten
Érdemlett, 's nem fog soha gyász feledésbe merülni.
Mondani fogják, hogy jámbor gróf vagy, 's legerősebb
Hős, és nemcsak a' hon védője, vitéz katonája,
Ámde egész krisztuskövető földrész valamennyi
Népei nagylelkü gyámattya is. A' magas égben
Végre a' hősök közt, kik vérekkel szerezék meg
A' maradék boldogságát, kik honjokat illykép
Védni dicsőségnek tarták, hogy rut feladással
A' dühös ellenség váráikat meg ne vehesse,
Melly minden törvényt letiporván, számkivetésbe

Küldene minden igazt, 's a' jó erkölcsöt elüzné, —
Illyen hősök közt élsz hires gróf! ki gyakorta
A' dühödő Törökök gyilkos hadait lealázád,
Gyakran viszszanyomád, vagy győzéd gyakran elüzéd.

Sirvers.

Itt ama' ZRINYI-nemü hires gróf fekszik, önéltét
A' ki hazájáért adta fel áldozatul. !!!

Fel-Apáthi MOLNÁR SÁNDOR.

Primás hertzeg és kardinál Rudnay Sándorra. *)

Azt vélik, te halál! elvitted Rudnayt; — óh nem:
A' mi halandóság nyomta, levette kezed.
KrIstVsa hIV LeLkét örVenDő angyaLI áLtaL
Mennybe VItette örök Létet IgérVe nekI.

H. I.

Ürényire.

(Némelly javitásokkal.)

Mint ki az asztalosok számába vegyüle tudatlan,
'S hitvány forgácsot gyártogat asztal helyett:
Ugy elegyült az irók seregébe velőtlen Ürényi,
'S adni ha gondolatot nem tud, ad odvas igét.
Rosz forgácsokat ott készitni remekbe tilalmas;
Itt üres ujalaku szót remekelni, nem az.
Nem csuda, hogy minden forgácslón tultesz Ürényi;
Mert neki száz uj szót furni 's faragni szabad.

Ponori THEWREWK JÓZSEF.

---

*) Elhalgatván a' boldogultnak számtalan jótéteményeit, ez egyet említem: reformatus N. földmérő maga beszélte nékem, hogy végezvén oskolájit, — szegénysége miatt diplomáját ki nem vehette: el ment Esztergomba; 's a' megboldogult kardinál urnak könyörgő levelet nyujtott be: a' kegyes válasz ez vala: „Megtudatom előbb, mint végezte Pesten oskolájit; ha méltó segedelemre, jelentse magát a' decán urnál:" Megtörténvén ez, letéve találta a' pénzt, és diplomáját kinyerte.

Jefferson Tamás. *)

Jefferson Tamás 1745ik esztendőben Virginiában (Éjszakamerikában) született, hol nagyattya a' 18ik század elején telepedett meg, 's Péter Tamásnak attya 1739ik esztendőben Randolph Johannát jegyzé nőjének, ki mindöszve két fiu 's hat leány gyermeket szült. Az ifju, ki jövendőben a' köztársaság kormánya igazgatására vala rendelve, nevelését főképen dr. Small Vilhelmtől a' mathesis tanitójától 's Whyth György-, egy megkülönböztetett törvénytudótól vette. 1767ik esztendőben felvétetett az ügyvédi karba, mellyre magát folytatólag szentelé, mig a' revolutio a' törvényszékeket el nem zárá. Ezen kivül 1769. 24ik évében honja Virginia részéről a' törvényhozás tagjává választatott, melly hivatalt hasonlólag a' mondott időszakig viselé. 1772ben Skelton 23 esztendős özvegygyel lépett házasságra, kinek sok vagyona őtet igen tehetős férjfivá tevé.

A' nélkül, hogy korábbi életét tekintenők, az egyesült státusok függetlenségi hirdetésére megyünk által, melly nagy lépésről felette érdekes különösségeket közöl. Azon okok közül, mellyek 1776ik

*) Éjszakamerikában Jeffersonnak több helyek is neveztetnek. 40 helyek, részint cantonok, részint városok 's helységek halhatatlanitják a' nagy *Washington* nevét, az egyesült státusok mostani elölülője tiszteletére 30 helyek neveztetnek Jacksonnak. A' nagy érdemü hazafiak emlékezete a' helyeknek nevökről való megnevezése által tartatik fel, hogy a' késő unoka is, elejinek a' honszerette férjfiak iránti érzetit tisztelni, 's a' haza, polgári erényvédte természeti jusait méltánylani tudja. Éjszakamerikában a' polgári erény nem emlékszobor emelése, vagy czim adása által ragadtatik ki a' feledékenységből, — a' polgártársak hálája halhatatlanitja azt. —

esztendőben ezen fontos véghatározat halasztására hozattak fel, a' tampicoi egyezés után 1830ik esztendőben kiváltképen következőket érdekkel olvashatni:

„Idegen hatalmak inkább elkerülhetnék, velünk közös ügyet formálni; vagy ha olly igen vagyunk hatalmokban, mire e' végső lépés bennünket juttatni fog, meglehetős kemény, reánk nézve sérelmes feltételek mellett maradhatnának. Kevés okunk van azok egyesületére bizakodnunk, kiket eddig egyedül figyelmünkre méltattunk, Francziaés Spanyolországnak jusa volna gyanakodva olly hatalom alkotására nézni, melly egykor bizonyára minden amerikai birtokit elvehetné."

Erre ez viszszonoztatott:

„Hogy csak a' függetlenségi kinyilatkoztatás egyengetné a' viszszonzatokat, 's tekintetbe vételeket, mellyekkel az Europaiak az europai státusoknak tartoznak, 's ezen egyengetésnél fogva velünk alkudozásokba bocsátkoznának, vagy követet is fogadnának el tőlünk; hogy addig nem fogják hajóinkat kikötőhelyeikben szenvedni 's tengeri tanácsunk itéletét elfoglalt britanniai hajókra nézve törvényesnek esmerni; mig függetlenségi biztosságunk nem leend; ha pedig Franczia-és Spanyolországokra nézve, köztársaságunk alkotása által aggodalmak támadnának is, ezen hatalmoknak meg kellene gondolni, hogy ha az Nagybrittanniával összvekapcsolva maradna, reájok nézve sokkal veszedelmesebb volna, — 's e' szerint meg kell esmerniek, hogy önérdekök kivánata az, hogy olly összveköttetést gátoljon. Ha azonban vonogatnák magokat olly lépéstételtől, ugy csak azon ponton állanánk, mellyen most állunk, midőn, ha ezen próbatételt nem mernők, soha bizonyosok nem lehetnénk: hajlandók e ügyünket védeni, vagy sem."

Jefferson mindjárt a' köztársaság megalapitása után, a' nyilvános szónokokról meglehetősen elégedetlenül nyilatkoztatja ki magát: „Községünk (az annapolisi gyülekezet) nem vala számos, de igen

vitavágyó. Minden nap kelletlen tárgyak miatt veszett el. Egy nyavalyás vitavágytól elragadt társam — tüzes szellemü, eleven képzeterejü 's bő beszédfolyamu férjfiu —, ki minden bizonyitványvitelt, melly nem vala önállitványa szülöttje, türedelmetlenül halgata, egykor, midőn mellettem üle, 's azt kérdezé tőlem, hogy lehetek olly csendes? én felelém; itten minden esetre könnyü volna a' megczáfolás, de az elhalgattatás lehetetlen; azon rendszabásoknál, mellyeket előhoznék, azok általvitelének fáradságát illőképen magamra vállalnám, de különben általjában inkább hallgatnék, elég volna az, ha valamelly józan javallatot, vagy ellenvetést csak egy tag vitatna, de ha az nem józan, elégségesnek tartanám, fel nem vételét javaslani, a' nélkül, hogy ismételésébe annak, a' mit mások mondottak, belebocsátkoznám. Ez az idő 's a' gyülekezet türedelmének meg nem bocsátható elvesztegetése 's viszszaélése. — 'S valóban azt is hiszem, hogy, ha egy tanácskozó egyesület tagjai figyelmetesebbek akarnának az egyenes utra lenni, egy nap alatt történhetnék az, a' mi különben egész hetet lop el; 's az a' kérdés — bár mi kevesen hiszik is azt —, nem kell e elébe tenni Bonaparte néma törvényadását, melly keveset szólla 's sokat teve, ollyannak, melly sok zajt üt és semmit sem tesz. Washington vezérrel még a' revolutio előtti virginiai törvényhozás tagja valék, 's annak ideje alatt Franklin Benjaminnal a' congressusra választattam. Soha sem hallottam, hogy valamellyik ezen férjfiak közül folyvást tiz óraperczig szóllott és a' kérdéses tárgynál egyébre irányozta volna beszédét. Vállaikra csak fontos tárgyakat vevének, jól tudván, hogy a' csekélységek önkényt követik azokat. Egyébiránt ha a' mostani congressus sok csacsogásba ereszkedik, hogy lehet az máskép olly gyülekezetben, mellybe a' nép 150 ügyvédet küld, kiknek az a' foglalatosságok, hogy minden lehetségest kérdésbe hozzanak, semmit helybe ne hagyjanak, 's óraszámra beszéljenek? Hogy igy

150 ügyvéd valóban végrehajtson valamit, nem reménylhetni.“

Jefferson 1785ik esztendőben Párisból, hol akkor amerikai követ vala, Adamshoz, honja meghatalmozottjához Londonba érkezék. IIIik György udvaránál történt befogadásokról következő tudósitást ád:

„Midőn a' király-'s királynénak szokás szerint felkeléseknél (lever) bemutattattam, Adams urat 's engem képzelhetetlen nehezteléssel fogadtak. Tüstént láttam, hogy az indulatokban még be nem hegedt seb megbizásom sikerére nem nyujt semmi reményt, 's marquis Caernmarthen a' külső dolgok ministerével való első öszvejövetelünkkor, maga viszszatartóztatása, beszédjének hidegsége, feleleteinek határozatlan 's mentségteli előadása, hiedelmemben megerősitének, hogy az Angolok általjában ügyünkkel nem gondolnak. Mindazáltal ajánlatinkat általadók neki, minthogy Adams ur sikerekről annyira, mint én, nem kételkedett. Azután ismételt jegyzékben kérők, hogy tartana velünk conferentiát (tanácskozást), mit ő, a' nélkül, hogy megtagadó választ adott volna, sürgetős foglalatosságok ürügye alatt el nem fogadott. Minekutána hat hétig várakozánk, a' ministert irásban tudósitottam, hogy tisztem Párisba viszszahiv, 's hogy minden rendelésnek, mellyet amottan az angol követnek meghagyna, örömmel alávetem magamat. Ő viszszonza, hogy nincs semmi rendelése, 's szerencsés utat kivánt, erre Londont odahagyám.“

Azon megjegyzések, mellyeket Francziaországról teve, itten hasonlóan helyet érdemelnek:

„Francziaországot a' pénz szüke 1788ik esztendőben olly rendszabáshoz vezeté, minőről 200 esztendő olta eset nem fordult elő, 's mellynek jó vagy rosz következései még meg nem határoztathatnak. Hogy annak okaihoz férhessünk, egy kevéssé viszsza kell mennünk. Hires irók Angol-'s Francziaországban az országalkotmányról jó gon-

dolatokat terjesztettek, de mégis ugy látszik, hogy csak az amerikai revolutio serkenté fel a' franczia nép gondolkozó részét azon álomból, mellybe az merült. Ahoz járula az, hogy azon tisztek, kik Amerikában hadakozának, nagyobb részint fiatal, szokástól 's előitélettől kevésbé elfogott férjfiak valának, kik hajlandóbbak levének, mint mások, a' józan ész szavára figyelni. Ezek uj képzetekkel és tapasztalásokkal térének viszsza. A' sajtó bilincsei mellett is terjeszteni kezdé ezen képzeteket; a' társalkodási mulatság magasb emelkedést vőn; politica lőn minden férjfiui 's aszszonyi társaságok tárgya, 's egy igen elterjedt 's buzgó párt hazafiui nevezet alatt képzé magát, 's az igazgatás viszszaélései érzetében, javitási alkalom után vágyott. Ezen párt az ország minden igazságszerető férjfijait számlálá körében, kiknek elég üres idejek volt a' gondolkozásra: tudósok, tehetős polgárok, ifju nemesek — részint valódi meggyőződésből, részint utánozásból, mert ezen nem elvei uj szokássá váltak, 's mint ollyanok számos fiatal aszszonyságokat is lánczolának e' szövetséghez. Szerencséjére a' nemzetnek, a' viszszaélés, melly a' nyugpénzekkel üzetett, 's az eltökitések a' közjövedelem-igazgatás minden ágaiban, a' nemzet kincsét 's hitelét annyira kimeritették, hogy a' legszükségesebb élelemszeri közösülések is megcsökkentek. A' viszszaélések javitásával a' minister nem mérkőzhetett volna, uj adót királyi hatalomnál fogva kivetni, lehetetlennek találtatott, minthogy a' parlamentum azt bejegyezni, határozottan megtagadta. Egyéb segéd nem maradt, mint a' nemzetre hivatkozni."

1789ik esztendőre nézve, minekutána a' Bastille lerontatott, 's XVI. Lajos a' három szinü cocardát Baillytől késztetve felvevé, Jefferson ezt irja:

„A' király a' nemzeti gyülekezet kezeiben mostan csak szenvedő eszköz vala, 's önmagára hagyatva, kész lett volna mindent helybehagyni,

a' mit amaz a' nemzet javára hasznosnak lenni vélt. Nemzéssorában bölcs törvények által korlátozott örökös igazgatás alapittatott volna, mellynek fokára olly hatalommal állittatva, melly minden jót elkövetni engedne, de egyszersmind olly meghatározott korlátok közzé zárva, hogy minden viszszaélés szünnék meg; ezen tisztet hiven teljesitette 's egyebet véleményem szerint nem kivánt volna."

Ugy látszik, hogy Európa erkölcsei Jeffersonban igen korán kedvetlenséget gerjesztettek 's őt népkormányi (democraticai) elveiben erősiték, mellyek által magát elölülői hivatalában megkülönbözteté. Párisból 1785. October 5kén egyik honosához irt levelében az amerikai nevelés mellett igy szóll: „Nézzük a' káros következéseket, mellyeket valamellyik ifju ember Európába küldése maga után vonz. Mindnyájok előszámlálására egész könyv kellene, csak némellyeket akarok emliteni. Ha Angliába megy, ottan inni, versenyt futni 's öklözni tanul. E' három dolog Anglia tulajdonsága, következő illetlenségekben Európa minden országait részesiti: a' fiatal férjfiu európai bujaság- 's rajoskodásvágyra vonzódást 's honja egyszerüsége iránt megvetést sziv magába. A' gazdag világ előjusait megkedveli, 's megvetéssel pillant a' szép egyenlőségre, mellyben Amerikában a' szegény a' gazdaggal egyiránt részesül."

Egy másik ugyanabban az esztendőben költ levelében, azon benyomást, mellyet általjában Európába léptekor érzett, igy irja le: „Ott vagyok végtére a' hires európai földön. Sokkal tanultabb, mintsem szükséges, hogy annak leirására tökéljem el magamat. De kegyed talán kiváncsi, mikép ezen uj nézőhely ámitó, minden valót leplező külszines tárgyai egy az amerikai hegyekből jött vadra hatottak. Bizonyos lehet benne, hogy nem igen előmenetelesen. Francziaországban az emberek sorsát általjában igen sajnálkozásra méltónak találom, Voltaire igényének igazsága, hogy itten mind-

egyiknek kalapácsnak vagy ülőnek kell lennie, minden szempillantatban eszembe jut. Ez az ország igaz, szinletlen ábrázolása, mellynek valahamint némellyek akarnák, birtokába eshetnénk, hol az Istent 's angyalait fényben és zsámolyok alatt a' kárhozattak pezsgő temérdét öszvetapodva láthatni. Midőn a' nagy sokaság physicai 's erkölcsi elnyomattatás alatt inségben fanyalog, igyekeztem a' nagyok életét szemügyre venni, hogy azon dolgok megbecsülését nyerjem, mellyek a durva vizsgálódót megvakitják, 's kiváltképen, hogy azt a' szerencse 's megelégedés azon lépcsőjével, mellyel Amerikának minden lakosa él, öszvehasonlitsam. A' szerelem csellemi az előkelő világ ifju részét; a' hirvágy csábjai az öregebbikét foglalatoskodtatják..... Esmeretekben a' nép tömege két századdal utánunk áll, a' valódi tudós egynehány esztendővel előttünk."

Minekutána Francziaország nagyobb részét, 's egy részét Olaszországnak beutazta 's nehány hónapot Angliában tölte; 1786. Augustus hónapban Párisból ezt irja:

„Határozatunk a' vallásszabadságról rendkivüli helybenhagyást lel. Különbféle Nemzetek követei 's ministerei az idevaló udvarnál másolatokat kértenek, hogy fejedelmöknek megküldhessék, 's az oklevél egész hoszszában több iratokba iktattatott be, többek közt a' mindenes tudományba (encyclopediába). Én azt hiszem, hogy még itt is nem csekély haszna leend, hol testi 's lelki tudatlanság, babonaság, szegénység, nyomattatás minden alakon ülnek, 's a' nép tömegével olly szorosan öszve vannak kötve, hogy azoktól leendő megszabadulásról álmodni sem lehet. Mi egész nemzetünk józan okosságának felvigyázata alatt olly tisztességesen nem volnánk helyhezve, ha szüléji alaptörzsökétől elválasztva, ősei vagy az ó világ valamellyik nemzete szellemének járványa ellen a' meszsze tenger által nem oltalmaztatnék. Ki ezen okosság becsét esmerni akarja, szüksé-

ges, hogy annak hijányát Európában lássa. Én azt hiszem, hogy törvénykönyvünkben a' legfontosb bill az, melly a' népfelvilágosodás elterjesztét tüzé ki irányul. Az Angolok korántsem az a' szabadgondolkozó nép, a' mint azt magunknak Amerikában képzeljük. Azonfeljül a' tudományos esmeretü tudósok száma nálok igen csekély, 's e' mellett kevésbé oktatott-'s véghetetlenül kevésbé szabadok az előitéletektől, mint Francziaország tudósai."

Jefferson 1786. November hónapban Washington vezérhez intézett levelében, Párisból azon véleményeket közli, mellyek Európában a' Cincinnatus rendről kinyilatkoztatnak, mint ollyan intézetről, melly a' közönséges szabadság elvére nézve veszedelmessé lehet: „Én elejintén ezen nem aggódtam, minthogy azt csupán amerikai szempontból tekintém, de megvallom, hogy az, a' mit Európában láttam, engemet is végre ama' véleményre hozott. Valóban még távol lehet azon idő, életünk határin tul jőhet az a' nap, mellyben egyetlen egy róst ezen intézetből elégséges lehet egy örökös aristocratiát életre hozni, melly alkotmányunkat a' legjobb alakból a' legroszszabba öntené. Hogy valaki a' roszsz egész tömegét szorosan esmerje, melly ezen szerencsétlen kutfőből ered, szükséges, hogy Francziaországban legyen, 's itten a' legfelségesb földet, a' legszebb égaljat, a' legjelesb népbélyeget, egy szóval minden hasznokat, természeti kedvezéseket egyesülve nézze, mellyek mindnyájan öszvesen sem elégségesek, hogy huszonöt néposztály közt, amaz ostor miatt huszonnégy életét meg ne átkozza. Ezen szellem elemei nálunk minden statusban el vannak hintegetve. A' déliek ezen szempillantatban aristocraticai gondolatokat pártfogolnak 's hogy ezen hajlandóság idővel nevekedni 's el fog hatalmazni, az a' dolog természetében fekszik. Én alkotmányunk halhatatlanságával nem hizelkedem magamnak; de még hoszszu kort sem reménylek, ha a' romlotság ezen csirája el nem fojtatik." LUDVIG JÁNOS.

A' kettős viadal.

(Rousseautul.)

Ójátok magatokat, hogy a' szent becsületnek nevét őszsze ne zavarjátok azon vad előitélettel, melly egy kardnak hegyére biz minden erényeket, és nem képes mást szülni, mint becsületes gonosztévőket.

Miben áll ezen előitélet? A' legkicsapongóbb és legbárdolatlanabb vélekedésben, melly az emberi elmét valaha meglepte, t. i. hogy a' társaságnak minden kötelességeit elegendőleg kipótolja a' kard, hogy senki sem csalárd, gaz és rágalmazó, hanem becsületes, pallérozott és mivelt, a' ki verekedni tud; hogy a' hazugság igazsággá, a' tolvajság törvényessé, a' hitszegés becsületté, a' hitetlenség dicsőséggé változik, ha mind ezek felfegyverkezett kézzel támogattatnak; hogy a' sértett becsület legjobban orvosoltatik egy kardvágás által, és hogy soha sem lehet igazságtalan, ki azt, a' kinek ártott, meg is öli: — vagyon, megvallom, még egy más eset is, hol az udvariság párosul a' kegyetlenséggel, és a' hol egyik a' másikát csak történetbül gyilkolja meg, az pedig akkor vagyon, mikor csak a' megvérzésig verekesznek! A' megvérzésig? Nagy Isten! És mit akarsz te fenevad tenni azon vérrel? meginni kivánod azt?

Álmodoztak e valaha a' régi idők dicső hősei személyes megsértődésöknek különös viadallal való megboszulásárul? Kihivta e Caesár Catót, vagy Pompejus Caesárt a' számtalan költsönös megbántásokért? Meg volt e becstelenitve Görögországnak legfőbb vezére, a' midőn pálczával engedte

magát fenyegetni? Tudom én azt: más idő, más szokás: azomban a' mostani szokások csupán csak jók e? és nem lenne e szabad nyomozni, ha ollyanok e valamelly időnek szokásai, millyeneket kiván a' valódi becsület? Nem; a' becsület soha sem változhatik, az nem függ sem időtül, sem helytül, sem előítéletektül, az sem el nem mulhat, sem ujra nem születhetik, az igaz embernek szivében, és az ő kötelességeinek megváltozhatatlan törvényében vagyon annak örök eredete helyheztetve. Ha a' földnek legfelvilágosodtabb, legderekabb, legerényesebb népei nem esmerték a' kettős viadalt, azt állitom, hogy az nem a' becsületnek mive, hanem egy rut és bárdolatlan szokás, méltó a' maga durva eredetére. Hátra vagyon még azt megtudni, hogy midőn tulajdon, vagy más valakinek élete forog fen, tartozik e a' becsületes ember magát a' szokáshoz alkalmaztatni? és valljon nem mutat e több igaz bátorságot és nagyobb lelket akkor, midőn magát ellene szegezi, mint mikor azt követi? Ugyan mit tenne ő más olly helyeken, hol épen az ellenkező szokás uralkodik, és ahoz kivánná magát alkalmaztatni? Messinában vagy Nápolyban elmenne az utsza szegletére, ott várná kijelelt emberét, és azt hátulról meggyilkolná: azon helyeken a' méltóság és becsület nem abban áll, hogy magát valaki ellensége által megölesse, hanem hogy ő megölje azt.

Az egyenes lelkü ember, kinek egész élete szeplőtelen, és a' ki soha sem adta jelét az alacsonyságnak, átallaná kezét emberöléssel megfertőztetni, és azért még jobban becsültetnék. Kész lévén mindenkor hazájának szolgálni, a' gyengéket oltalmazni, legveszedelmesebb kötelességeit pontosan teljesiteni, minden valódi és becsületes alkalomban vérével is védni azt, a' mi előtte kedves, minden tetteiben kimutatja azon rendithetetlen állhatatosságot, mellyet az igaz bátorság nélkül fellelni soha sem lehet. Bátor lelkiesméretében felemelt fővel lépegetvén, sem nem futja,

sem nem keresi ellenségét. Könnyen láthatni, hogy kevesebbé fél a' haláltól, mint a' roszsz cselekvéstül, és hogy jobban tart a' büntül, mint a' veszedelemtül. Ha az alávaló rágalmak egy pillantatban ellene támadnak is, azokat minden napjai, mint az ő becsületes életének ugyanannyi tanuji megczáfolják, és jól összefüggő szép magaviseletében egybül ítél a' világ minden többi tetteire.

A' gyanakodók és másokat kihivni mindenkor készek legtöbbnyire becstelen emberek, kik félvén, nehogy valaki erántok viseltető megvetését nyilván kimutassa, a' becsületnek valamelly palástjába törekesznek eltakarni egész életek gyalázatját.

Az illyenek összeszedvén erejeket, hogy jusok légyen hátralévő élteket béfátyolozni, egyszer megjelennek. Az igaz bátorság nagyobb állhatatosságot és kisebb buzgóságot kiván; az mindenkor ollyan, a' millyennek kell nekie lenni, soha sem szükség azt serkenteni, sem viszszatartani: a' jó ember azt mindenütt magával hordja; az ütközetbe, az ellenség ellen, a' társaságba, a' távollévőknek és az igazságnak jávára, az ágyába, a' fájdalommal és halállal való küszdésekbe. A' léleknek igaz bátorságot sugalló hatalma minden időben ugyanazon egy, az helyhezteti mindenkor feljebb az erényt a' történeteknél, és nem áll a' bajvivásban, hanem a' nemfélésben.

Emlékczim.

Én hadnagyka valék, 's odahagytam az érdemi zászlót;
És költőcske levék: 's él nevem haltam után.

Időjóslat.

Lész ez idén sok ezer haragos villámzat. Azonban
Jupiter a' TISZTÁT védni 's szeretni kegyes.
Mocskos irók, nyomorult férgek! reszkessetek egyre.
Ellenetek készül a' magos égi boszu.

Ponori THEWREWK JÓZSEF.

Példázatok.

(Winter után).

1.

Ormuz és Ariman.

Midőn az Isten a' világot teremté, a' napokat az ő bujdosó csillagaikkal és kóborló üstököseikkel, Ariman viharokkal terhes felhőbe, lángoló villámokkal, és Ormuz szelid hajnalba burkolva, az ujonnan alkotott föld fellegei felett találkozának.

És nézék az uj csillagot, ennek hegyeit és tengereit, kies öltözetét 's uralkodójit, az embereket, és egymással beszélgetének, mi szép a' föld ifiusága köntösében, és mindketten iparkodának az emberen uralkodni.

Kevély önbizakodással szól Ariman: „Enyim az ő rajta való uralkodás! Nem az én képemre teremté-e őt a' Mindenható? — Meglestem teremtő műhelyében, midőn az embert alkotá. Hienától vevé el a' szivet, tigristől a' vért, oroszlánytól az erőt, és ezt a' kigyónak fénylő köntösébe burkolá, 's belé lehele lelkéből egy cseppet, és azon isteni egyvelget, mellyet teremte, embernek nevezé. És balgatagul örvende, milly kevélyen emelkedék az ujonnan alkotottnak lelke a' csillagok felé, 's óriási terveinek első csirájában az egeket akará ostromolni. — Derék bajvivó lesz belőle teremtője ellen! Azért kell nekem uralkodni rajta, mivel ő az én lelkem szülötte.“

Igy szólt Ariman. Szeliden felele neki Ormuz: „Ariman! igazad van! Az ember szive álnok és vére heves. Tekintete büszkén emelkedik a' csillagok felé, merészen fenyegetve ostrommal az eget, jövendősége országát. Ezért hagyj engem rajta uralkodni. Nyájasan akarom őt szeliditni, hogy az én lelkemnek gyermekévé legyen, 's nevelni a' szerető világatya szivének számára.“

Ariman neveté az ábrándozót. Ormuz szóla: „Igy hát az Isten maga itélje el perünket!“

És a' mindenek attya fejedelmi székéhez járulva: „Mindenek attya! — ugy mondának — midőn te az uj földet 's embereit teremtéd, mindketten akaránk rajtok uralkodni; ezért most itélj te, és mondd meg, ki legyen az emberek uralkodója?“

Ekkor mosolyogva mondá a' mindenek attya a' vad Arimannak és szelid Ormuznak: „Vivjatok az uralkodásért, hogy azt a' győztesnek itéljem!“

'S ők vivának. Hol Arimanhoz, hol Ormuzhoz látszék hajolni a' győzedelem. 'S igy viaskodnak még ma is, és bölcs férjfiak mondják, hogy küzdések csak a' föld enyésztével végződik.

2.

Álom és halál.

Midőn Ádám a' jó és gonosz tudásának fájából evett, az Isten őt kihajtá a' paradicsomból, nejével Évával együtt, és ők nem valának többé halhatatlanok, mint az angyalok, hanem a' halál lőn az emberek mindenható meggyőzője. — 'S ők bujdoklának bizonytalanul szerteszélt a' földön, és kenyereket orczájok veréjtékével evék 's igen félének a' haláltól.

Ekkor megszánták az angyalok az emberi nemzetet, 's a' Jehova thrónjához járulának 's szólának, kérve: „Urunk! könyörülj a' mi megesett testvéreinken! Nézd, ők tévelyegnek bizonytalanul

szanaszélt a' földön veréjtékes arczczal, és igen félnek a' haláltól."

'S az Isten felele nekik és mondá: „Enyhitni fogom szenvedéseiket 's őket nyájasan szoktatni a' halálhoz." — És teremté az álmot.

'S a' két első ember meghitten üle egy szép estve egymás mellett egy illatozó cserje közt, és nézelődék, elfáradva a' nap terhétől, vágyakodva az elvesztett paradicsomba. Ekkor Ádám szomorán fogá meg kezét Évának, a' ki lankadtan támaszkodék vállára, és szóla: „Éva! érzékeim kezdenek tompulni, 's szemeim bágyadnak; ez nem az a' halál, mellyel bennünket az Isten büntetni akart?" — És igen busulának, hogy meg kell halniok. De ammint busulának, elaludtak mindketten, Ádám és az ő neje Éva. 'S midőn felébredének, azt vélék, hogy ismét Édenben vagynak, mivel a' világ olly szép vala szemeik előtt. És ők már most minden nap elalvának, fáradtan a' nap terhétől, 's felébredének szerencsésen, mint egykor Édenben voltanak.

De midőn azon idő eljöve, mellyben Ádámnak meg kelle halni, — hanem igen öreg lőn, — ekkor is egy illatozó cserje közt ülének estenden, mint mikor először elalvának, 's Ádámnak szeme kezde a' halálban homályosodni, és lelke felszálla a' mennyei paradicsomba.

De Éva nem tudta, hogy Ádám meg van halva, és halkkal melléje fekvék 's elszenderedék. De midőn megviradt 's ő felébrede, látá, hogy még mély álom fekszik Ádámnak szemén. És szóla magában: „Olly csendesen alszik ő, az én kedvesem! Nem zavarom meg álmait, a' forrásból reggeli italt hozok, és gyümölcsöt szedek a' fákról, hogy őt felviditsam, ha felébred." — És elmene lábujhegyen a' forráshoz 's a' mező fájihoz. De midőn viszszatére, Ádám még mindig szunnyadozott. Ekkor rá hajolt és szólott hizelkedve Ádámhoz: „Serkenj fel kedvesem! Nézd már a' nap is ébren vaη, 's a' madárkák idvezlik a' fiatal reggelt. Serkenj

fel kedvesem! — De Ádám nem akara felébredni. — Midőn Éva őt már több órákig csókolta 's ő fel nem ébredt, nyilván látá, hogy Ádám meg volt halva. És siratá halkkal szivében Ádámot, 's nem félt többé a' haláltól, mivel tudta, hogy az csak álom.

3.

A' vak ifiu.

Egy atyának volt egy fija, zsenge korától fogva vak, és soha sem látta a' fiatal vetések zöldségét, a' nap fényességét 's a' tél szikrázó hóleplét. De felserdültekor az éj szemeiről eloszlék és láta. Ekkor attya kivivé őt a' mosolygó nyárba, 's szemeit az ifiu ittasodva függeszté az ég boltozatára 's a' virágok fénylő szinére. És elmenének a' temető sirboltja mellett, ott feküvék fedetlen koporsóban egy halott halálöltözetben. Az ifiu hallott ugyan már valamit a' halálról, de halottat még soha sem látott. Ezért attyához fordulva szóla: „Apám! mi ez?"

Ekkor attya felele neki és mondá: „Egy halott szendereg halálöltözetben."

'S az ifiu álmélkodva járula a' koporsóhoz, és felemelé a' halottat fedő leplet, és láta egy testet, mint az övé, 's arczvonásokat, mint az övéi, 's egy ábrázatot, mint az övé, de jéghidegségüt. És ismét attyához fordult és sirt; — és némán 's szomoruan mentek haza.

De midőn a' nyár elmula, 's a' levelek lehullának a' fákról, és fejér hólepel fedé a' földet, ismét kilépett az ifiu, 's látta a' föld takaróját, és ijedve hivá attyát 's monda: „Jersze, óh atyám! ah! a' föld is megholt és halálöltözetben szunnyad."

És attya komolyan lépett melléje, 's felele: „Való, halálöltözetben szunnyad; hanem fiam! tárd fel ennek is takaróját, valamint a' halott öltözetét feltárád a' temetőben."

Az ifiu odamene 's félrekaparà a' havat, és bujàn zöldelő vetésre talàla a' hólepel alatt. Ekkor bámulva pillanta attyának mosolygó arczára, ki neki néma megilletődéssel nyujtá kezét, 's elragadtatva szóla attyához: „Mi szép a' világ, 's mi dicső az élet, atyám! Azt még nem tudtam, hogy a' sirköntös alatt a' reménység aluszik!“

4.

Az Indus melletti álom.

Volt Indiában egy bramin, olly bölcs, hogy őt csak bölcsesség angyalának nevezék. Ez egy estve Indus vize mellett egy pálmafa alatt üle 's az Istenről eszmélkedék. Már több esztendők olta vizsgálódott; de tudása neki még mindig gyermeki tudásnak tetszett, mert nem látta még a' nagyszentségüt, és nem szemlélte még felségét. — Önmagában beszélgetve, mondá; „Hát soha sem fogod látni őt, a' véghetetlent? A' te megérlelt esmerésed soha sem fürkészendi ki nyomát, hol tartózkodik ő, hogy tudásod szent szomja eloltassék, és nem kellene elpirulnod, midőn téged bölcsesség angyalának hivnak?“

Tünődék 's tünődék; de minél tovább tünődött, annál távolabb volt tőle az Isten, és tudása annál szegényebbnek tetszett nekie.

Ekkor elalvék. 'S álma a' csillagok közepébe vivé, mellyek mint pezsgő habok, — a' véghetetlen világtenger hullámi, — előtte hempelygének. És midőn az első csillagokat, 's a' rajtok mulatozó lényeket és erényeket meglátná, örvendező álmélkodással kiálta fel: „Itt kell az Istennek lakni!“ — És óriási tenyerekkel markolá meg a' napot, melly épen előtte hengeredék el, hogy felkaphasson rá 's az örökkévalót kereshesse. De más, szebb, nagyobb napok gördülének el előtte, 's az ő napjának tündöklése elhalaványodék amazok fényében, és az ő napjának lényei csak ama-

zokéi árnyékának tetszettek nekie. És most csillagtól csillaghoz vándorla, de sehol sem találá az örökkévalóra, a' megfoghatatlanra. Elvégre egy világhoz jutott, hol olly tökéletes, olly szent lények tartózkodának, mint a' minőnek csak gondolhatja a' földi elme az Istent. És azt vélé, hogy e' légyen a' teremtett mindenség zárköve 's az eredeti lélek fejedelmi széke. De eloszlék előtte a' köd, melly a' téjutat fedé, és ragyogva, mint egy örökké izzó tüzfolyam, világító ösvényt nyita az Istenhez a' mennyen keresztül, és megette még mindig szép világokkal tele mennyek csillogtak, 's ezen mennyek megett tündöklő pára létezett, melly az angyalok szeme előtt egy naptengerré olvadott. És ő ez utólsó csillagon pihene meg a' téjut előtt, — mert nagyon fáradt volt, — 's a' rajta lévő lelkektől kérdezé: „Hol lakik az Isten?" Azok pedig mosolyogva mondák: „Őt mégy keresni, földi kába!? — Mi már millió évek olta sietünk világról világra, 's mégis végtelenség vagyon az Isten- és mi köztünk, — 's te akarsz ő rá találni, porszülött!? Lelkeink tiszták már, mint a' napfény, 's szemeink világosak, mint a' levegőszeszi (aether) tenger, mégsem láttuk őt, — 's te akarod őtet megnézni, földfi!? — És midőn az angyalok őt ekként mosolygák, elpirulva süté le szemeit, 's a' rettenetes, soha le nem csilapitható vágy sulya alatt vesztét vélé. De ekkor ugy rémlék előtte, mintha megmérhetetlen távolságból hallaná azon lelkek éneklését, mellyek az Istent valahára mégis megtalálták, és ujra kezdé az egeket áltvándorlani; de szárnyai elgyengülének; ő az alatta hullámzó végtelenség térébe bukott. Azonban angyalok fogák fel karjaikra a' dicsőt, és nyájasan 's mosolyogva vivék őt, — a' bölcsőjéből kicsuszott gyermeket, a' földre; és ő az Indus melletti pálmafa alatt serkene fel, hol elszenderedett volt, és most már buzgóbban 's ájtatosabban imádá az Istent, mint valaha azelőtt.

5.

Nero.

Fijai mellett üle egykor egy atya, 's ők az emberi sziv változékonyságáról beszélgetének, hogy az zsenge korától fogva jó, miként fajul mégis végre roszra, 's ő elbeszéle nekik egy példát Róma történeteiből.

Claudius meghala. Az ifiu Nero, Seneca bölcsességének nevendéke lépett a' fejedelmi székre. És a' római birodalom nagyai összegyültek, hogy neki hódolnának; a' rabbá lett tanács szolgai engedelmüleg köszöntötte az uj Istent, és a' hizelkedők előjöttek, hogy kegyét vadászszák. Fényes teremben üle ő arannyal ragyogó császári székén, mellette annya, a' derék Agrippina, 's arcza örömtől sugárzott, az uj és szokatlan méltóság miatt.

A' hizelkedők thrónja elébe borulva szólának: „Urunk! idvezlünk tégedet, a' földnek Istenét; életünk 's minden vagyonunk tiéd, parancsolj, 's rabszolgájid meghajlandanak jeladásaidra!"

Ekkor a' császár thrónjáról leszálla 's szóla: „Nem ugy barátim! Én ember vagyok, 's én rólam is itélnek az Istenek!" — Ő pedig nem örüle a' hizelkedőknek, hanem komoly ábrázattal fordula annyához, 's mondá: „Anyám! őrizd szivemet ezektől!"

Az anya pedig megcsókolá a' derék fiunak arczát, és Seneca, az ő tanitója, ki a' teremnek egyik szegletéből, a' nevendékre élte elválasztó órájában halgatódzott, egy gyönyörkönnyet sira, 's midőn a' császárnak mindnyájan meghódolának, ő is előjárult, és kemény 's férjfias léptekkel, mint mindenkor szokott, a' császár thrónjához ment. És Nero leszállott székéről, és feledvén ezen órának 's önállapotjának magasságát, áltkarolá tanitóját, és zokogva kiálta fel: „Atyám, atyám! mit

kell cselekednem, hogy boldogul uralkodjam, mint Augustus uralkodott?“

Ekkor Seneca felele neki fenjen: „A' bölcsességet szeretni, 's a' hizelkedőket kerülni.“

Nero ezt neki erős esküvel fogadá, 's tanitóját buzgóbban kebléhez szoritá és thrónja mellé helyhezé, hogy légyen ifiusága gyámola. Seneca szive pedig örömtől duzzada, mert Nero az emberek elsője, az emberek legjobbika is akart lenni.

E' vala ugyanazon Nero, — folytatá tovább az atya elbeszélését, — ki nehány esztendővel később, annya, neje, testvére 's egykor ugy szeretett tanitója vérével bemocskolva, éveinek virágában, mint elerőtlenedett ősz, mint az emberiség sepreje, önmagát ölte meg.

SZEGHALMY SÁNDOR.

Fojboszhoz, némelly ujabb kritikoszainkhoz.

Tul a' ködön lebegünk te feléd szép messzelövellő,
Láthatsz pályánkon szárnyakat és repülést.
Oszlott a' nimbus, koszorut leletépve fejünkrül
Önkézzel büszkén önkaponyánkra tevénk.
Önts sugárt pergőn haladó szekerünkre, midőn az
Hondiszszel sebesen csinosodásra szalad.
Nem szamarak, de lovak futnak szekerünkbe akasztva
Négy szárnyas Pegazosz szélbe repitve ragad.
Huz, fut, száll, sujtjuk; mert köztünk hidd el aligvan,
Rég a' ki nem termett volna kocsisnak Apol!

Rőtfire.

Majd Szemerét követed, majd Kölcsey, Dayka, Kazinczy
Példányid. Gyönyörü Rőtfi! mi vagy te? Majom.
Ponori THEWREWK JÓZSEF.

Különös járvány.

Németországban 1373dik évben különös járvány uralkodott, melly talán egyhamar nem vehetend ismét erőt. E' leginkább parasztok és ülni szokott kézmivesek, különösen szabók és csizmadiák között tapasztaltatott. Ezen emberek ruhájikat, ekéjiket, ollójikat és fonalaikat elhányták, bizonyos helyeken öszszegyülekeztek és nyugtalanul addig tánczoltak, mig lelkeket ki nem adták, ha őket erőszakosan viszsza nem tartóztatták. Némellyek fejeket kősziklába verték, mások vizbe ugrottak. E' tánczkórságot ördög mivének tarták, 's az attól megszállottakat lelki áldással orvosoltaták. Halberstadttól egy mértföldnyire Tanzstädt falu neve 's az ottani templomban találkozó verem még most is fentartja e' rettenetes betegség emlékezetét, melly egykor ezen falu valamennyi lakosait ugy meglepte, hogy mindaddig tánczoltak a' templom körül, mig lelkeket ki nem adták.

Fel-Apáthi MOLNÁR SÁNDOR.

Töksi végrendelete.

(Kevés változtatással!)

Bajnoki 's szép lelkem nyereségül Olympnak ajánlom,
'S társaim! im nektek krézusi kincset hagyok.
„Békanyuzóm rozsdás vasa nyulsisakommal örökre
Birtokotok, valamint versfaragási dühem.“

Ponori THEWREWK JÓZSEF.

Zrinyi hőshalála Sziget várában September 8kán 1566.

Nagy szinezett kép, Tomala Ferdinánd müárosnál Pesten, ajánlva Felséges Vdik Ferdinánd magyar királynak. Hoszsza 27, magossága 20 hüvelyk.

Ezen kép azon szempillantatot adja elő, melly a' Sas XIdik kötete 116dik 's k. lapján adatik elő; tudniillik: Zrinyi, minekutána a' belvárból egy, több apró golyóbisokkal, vágott ónnal és vasakkal töltött mozsárágyuval, az ostromló török tsapatból mintegy 600at lesepretett volna, maroknyi népét (600 emberből állót) rövid beszéde által biztatván, a' lángoló várból kitör és mintegy 100 lépésnyire előre nyomul, a' hol is egy lövés által melyében sebesittetik meg, de azért sem öszve nem rogy, sem pedig viszsza nem rettentetik. Patak gyanánt foly a' vér sebeiből; de a' hős még utolsó leheletét is hiveinek biztatására forditja; a' mikor is őt egy második golyóbis, a' jobb szeme 's füle közt érvén, a' haldokló hős, maga mellett elesett fegyvertársára, Popratovits kapitányra lerogyik. Már haldokolva a' harmadik halálos sebet is kapja egy jantsár mangalétájából. (Lásd balra az előalap szegletében). Juranits Lőrintz, a' szép leventa, kiveszi az elhunyt kezéből a' zászlót, és Alapi Gáspár segitségére siet kedves fegyvertársának 's vezérének. A' hátul beljebb dühösködő tüz, a' körüskörül, a' kétségbe esve hartzoló kis hős seregre dühösen nyomuló ellenség, — különbféle vérjelenetekben rettentő tsatadarabot képeznek. — A' mivész Osolsobie János a' legnagyobb hüséggel követte a' valósá-

gos történetet, ugy hogy ebben, sőt a' szinezésekben is, még maga Kraft sem érhette őt utól. Kraft képén a' dolog valósága ellen a' mi hősünk lóháton felvonó hidon, magosan fekvő várból rohan ki; Osolsobie pedig a' hely szinén tanulta ki a' természetes fekvést, és igy a' motsáros helyezetet hiven adta elő. A' régi ruházatot 's fegyverneméket is a' legnagyobb hüséggel adta elő, melly végre több honi nyilvános és különözött fegyvertárakat vizsgált meg, különösen pedig egy a' szigeti városházban talált régi képet szorgalmatosan használt. Ezen képet Tomala urtól minden nap általvehetni.

Th.

Elmefuttatás.

„Szép kisasszony! — még egy édes szót 's kézcsókot bucsura" — sohajt az érzenykedő Gyula neheztelő Lórájának lábainál. — „Nem — nem" viszonzá ijedten Lóra „különben hamar elsietne."

Mindenkor fejthetlen talány marad: „valljon azért tetszik e szemeinknek egy leány, mivel szép, — vagy azért szép, mivel nekünk tetszik."

Chinában a' császár-'s nagyuri leányt ifju menyországnak, — a' középsorsu leányokat pedig ifju györgyök-ifju virágoknak nevezik. Minden leány tehát halálig virág marad.

A' boldogság kényes növény, melly egyedül a' szenvedelmek mérséklett éghajlata alatt virágozhat.

SEBŐK.

JELENTÉS

a'

SAS

folytatásáról.

Minekutána nekem Felsőbb Helyeken kegyelmesen megengedtetett, hogy a' **SAST** a' Császári Királyi Posta utján is küldhessem, szerentsém vagyon a' tisztelt Olvasó Közönségnek tudtára adni: — hogy ezentul a' **SAS** hat egymásután következő kötetének előfizetési ára, a' XIIIik Kötettől fogva a' XVIIIik Kötetig, Postà nélkül ugy, mint ekkoráig 4 frt ezüst pénzben, Postán pedig nyomtatott boritékban szabadon küldve 5 frt ezüst pénzben lészen; azért egész bizodalommal kéretnek minden tisztelt Császári Királyi Posta Hivatalok, hogy e' szerint az Előfizetéseket elfogadni 's ide Pestre Wigand Otto Könyváros Urhoz beküldeni ne terheltessenek, szivességek jutalmául a' tizenegyedik példányt veendők; — 's hogy a' 400 fból VCzédulában álló Jutalom is, mivel ekkoráig szavazását még senki sem küldötte be, hozzá járulván a' vetekedőknek is tsekély száma, egész a' XVIIIik Kötetig terjesztetik ki. — A'

kik a' tisztelt Olvasók közül a' már kijött Kötetteket is egész a' XIIkig Postán szeretnék megkapni, azt 10 frt ezüst pénznek letétele mellett megnyerhetik; arra azomban egész meghatározottsággal kéretnek a' tisztelt Olvasók, hogy neveiket, characztereiket 's lakhelyeiket tisztán és világosan megirni méltóztassanak, mivel ezentul a' tisztelt Előfizetők nevei minden kötet végére fognak nyomtattatni.

Egyébiránt midőn mind a' tisztelt Olvasóknak, mind a' tisztelt Íróknak irántam bizonyitott kedvezéseket szivesen köszönném, tisztelt régi jó barátimat, a' kiknek a' Nemzet virágából nem tsekély számával ditsekedhetem, kérve kérem, hogy engemet ezentul is hasonló szivességgel elősegiteni, — uj barátimat pedig, hogy kedvezésekben megtartani méltóztassanak. Pesten October 6kán 1832.

Thaisz András, m. k.

a' Sas tzimü vegyes tárgyu iratok kiadója.

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA